

valóság

A TARTALOMBÓL

Kucsera Tamás Gergely: Gróf Klebelsberg Kuno emlékezetéről – Tőkéczi László halálának ötödik évfordulóján

Szegedi László: Út az axiomatikus heraldikához (2. rész)

Bea Csaba: Görgei emlékezete a dualizmus korának váci sajtójában

Támba Renátó: Gyermekábrázolás a Rákosi-korszakban (2. rész)

Kakuk Gabriella: A menekültügyi őrizet a bevezetését követő időszak tapasztalatai tükrében

Néma Judit-Eszter: Olvasásszociológiai paradigmaváltás Erdélyben – A kulturális szegmentáció és a modern osztályfejlődés aspektusai Pierre Bourdieu homológiaelmélete mentén

Ménes András: Kétszáz éve született Louis Pasteur

Az utolsó garabonciások – Műhelytalálkozó
Az 1960–2010 közötti időszak jellegzetes alternatív alakjairól

Csörsz Rumen István: Nagy utak vőlegénye – Kobzos Kiss Tamás életművének sarokpontjai

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

2
0
2
3

1

valóság

A Tudományos Ismeretterjesztő
Társulat havi folyóirata

2023. január
LXVI. évfolyam 1. szám

Szerkesztőség
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.
Postacím:
1431 Budapest, Pf. 176
Telefon: +36-30-755-5691

E-mail: valosag@titnet.hu
Internet: www.valosagonline.hu

Kiadja a Tudományos
Ismeretterjesztő Társulat

Felelős kiadó
Piróth Eszter igazgató
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.

Nyomás
Pauker Nyomda
Felelős vezető
Vértes Dániel

Index: 25 865

ISSN 0324-7228

Támogatóink:
Nemzeti Kulturális Alap, Magyar Nemzeti Bank,
Emberi Erőforrás Támogatáskezelő, Magyar Művészeti
Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet

Szerkesztőbizottság
Bogár László
D. Molnár István
Harmati István
Kapronczay Károly
Pomogáts Béla
Tellér Gyula

Főszerkesztő
Kucsera Tamás Gergely
Tökéczki László (1994–2018)

Szerkesztők
Kengyel Péter
Szoucs Ádám

Szerkesztőségi irodavezető
Szalai Zsuzsanna

Digitális formában lapszámonként és előfizetésben is megvásárolható
a <https://eletestudomany.hu/lapvasarlas/> oldalon.

Előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: +36-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu, eshop.posta.hu,
vagy megvásárolható a Tudományos Ismeretterjesztő Társulatnál: +36-30-755-5691, titlap@titnet.hu.

Gróf Klebelsberg Kuno emlékezetéről¹ – Tőkéczi László halálának ötödik évfordulóján

---

A 147 éve született és 90 éve eltávozott kultuszminiszter² munkaerkölcsét és eredményességét hitelesíti, hogy sokan mutatják fel mérceként a Klebelsberg Kuno hagyomány egy-egy elemét; s csak azért egyet-egyet, mert az elvégzett munka és reánk maradt eredmények összességében csak nagyritkán jeleníthetők meg egyben.

(*Klebelsberg, a reneszánsz hivatalnok*) Ha személye és tevékenysége felől vizsgáljuk a Klebelsberg-hagyományt, sorjáznak a kérdések, de a válaszok is, hiszen:

Mit szólhat az ember ahhoz, ha Klebelsberg Kunot valaki hivatalnok-miniszternek nevezi?

Végül is fogalmazóként kezdte, s bár gyorsan haladt a ranglétrán – ahogyan Tőkéczi László fogalmazott 1986-ban³ – mégis mindig megmaradt fegyelmezett szolgának, miniszternek. De hivatalnoki fegyelmezettsége, körütekintő és ügyszerező munkamorálja tárcavezetői feladatainak elhagyása után is jellemezte, s halála is ezt erősíti, hiszen nagy valószínűséggel egy alföldi népiskola átadásához kötődő útján – a helyi kút fertőzött vizét fogyasztva – elkapta a paratífuszt, s – mivel betegsége első szakaszában, kórházba kerüléséig sem pihen eleget – annak szövődményeibe belehalt. A miniszterségről és önmagáról 1924-ben ekképpen szökölt: „Kétféle minisztertípus van: parlamenti miniszter és hivatalnok-miniszter. [...] büszkén vallom magamat hivatalnok-miniszternek.”⁴

De mit szólhat az ember ahhoz, ha Klebelsberg Kunot valaki tudós miniszternek mondja?

Müncheni, valamint berlini tanulmányokat folytatott a párizsi és budapesti mellett, 1914-től – a kultusztárcánál betöltött államtitkárságától – már statisztikai adatokat gyűjtetett és azok alapján hozott döntéseket; de az is elmondható róla, hogy hivatali munkája mellett rendszeresen egyetemi előadásokat tartott, s a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli és igazgatósági tagja volt.

Mit szólhat az ember ahhoz, ha Klebelsberg Kunot valaki „csak” politikusnak (politikus miniszternek) tartja?

Tisza István miniszterelnökségi államtitkára, s több politikai formáció szervezője, alapítója, országgyűlési képviselő, kultuszminisztersége előtt belügyminiszter is volt, majd a kultúra ügyei mellett átmeneti jelleggel a népjóléti tárcát is irányította.

Mit szólhat az ember ahhoz, ha Klebelsberg Kunot valaki született civil vezetőnek tartja?

Mások mellett vezetője volt a Julián Egyesületnek, amely a Szlavóniában, Horvátországban és Bosznia-Hercegovinában élő magyarok iskolaügyét támogatta, segítette a Szent László Társulatot, amely a csángók megmaradását segítő akciókat szervezte; aktív elnöke volt a Magyar Történelmi Társulatnak.

A Gróf-Miniszter mindez volt, s így (csak) egyik sem.

Tevékenységét nézve ezt a kérdéssort sokáig lehetne még – újabb és újabb „témaköröket” megadva – folytatni, rávilágítva akár hitvalló katolikusként végigvitt egyházsegítő mivoltára, vagy éppen a művészetet és a sportot támogató tevékenységére, más egyebek mellett.

1932. október 14-én gróf Klebelsberg Kuno ravatalánál – a Magyar Nemzeti Múzeum csarnokában –, hivatali utódja, Hóman Bálint szinte kivétel nélkül megválaszolta a fenti kérdéseket: „Pályája kezdetén tisztviselő volt, de szelleme és képességei hamar áttörték a bürokrácia szűk korlátait. Bíró lett, de az alkotás tüze kiüzte nyugalmas bírói székéből. Politikus lett, hamarosan vezéri rangra emelkedett, de nem merült el a pártpolitika kis világába. A pártpolitika csak eszköz volt számára, mély alapozású nemzeti kultúrpolitikának eszköze. A miniszteri széken sem lett várbeli politikussá; a szellemi művelődés előharcosa maradt.”⁷⁵

Míndezt mutatja: Klebelsberg Kuno munkájának folytatása, mint a ránk hagyományozott ügyek alapvető – vagy a gyakorlat felől értett – ápolása kizárólag egy intézményhez nem rendelhető.

(*A Klebelsberg-hagyomány történetéről*) A Klebelsberg-hagyomány vizsgálható történetileg is, a Klebelsberg-emlékezet felől ugyanúgy, mint a jelen hagyományápoló tevékenysége irányából.

Sokat mondó első epizódként kiemelendő, hogy azok vitték vállukon a budapesti búcsúztatásakor a koporsóját, akiket a győzelmes hazatérésükkor köszöntött – mert betegen is mindenképpen köszönteni akart, s így ez lett élete utolsó szónoklata –, a Los Angeles-i olimpiai aranyérmes pólócsapat.

Csak a teljesség igénye nélkül sorolva: fél évvel halála után emlékkiállítás rendeztek tiszteletére a Múcsarnokban, s ugyanettől az évtől Gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet néven működött tovább – amíg működhetett, 1949-ig – a kezdeményezésére tizenhárom évvel korábban megalakult Bécsi Magyar Történeti Intézet. 1935-ben a szegedi Dómban felszentelte emlékművét Glattfelder Gyula püspök, egy évvel később két művész – Farkas Ferenc zeneszerző és Kontuly Béla festőművész – a róla elnevezett díjat vehette át; kapcsolódóan megjegyzendő, hogy Klebelsberg-ről díjat – a rendszerváltozás után – a fővárosi Pesthidegkúti Városrészi Önkormányzat és a Szegedi Tudományegyetem alapított.

A halálát követő évek emlékező beszédeit, írásait foglalta össze a *Gróf Klebelsberg Kunó [sic!] emlékezete. A Gr. Klebelsberg Kunóról [sic!] szóló emlékbeszédek és megemlékezések: 1932-1938* (Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1938) cím és alcím alatt megjelent könyv, amelynek előszavát az eltávozott miniszter egykori államtitkára, Korniss Gyula, a gróf Klebelsberg Kunó [sic!] Országos Emlékbizottság társelnökéként írta. Klebelsberg halálának tizedek esztendejében jelenik meg Huszti József tollából, a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából és kiadásában – és a szerző által sem titkoltan – a néhai kultúrpolitikus előtt tisztelgő kötet a *Gróf Klebelsberg Kuno életműve*, amelybe bekerült számos, korábban nem publikált beszéd, valamint írás is (az utókor szerencséjére, hiszen a háborúban, s utána ezek kéziratának egy része megsemmisült, elkallódott).

(*A „Klebelsberg-emlékezetkihagy(at)ásról”*) Már a nyilasuralom idején is állami szintre emelkedtek a Klebelsberg-et – és Bethlen István volt miniszterelnököt is – gyalázó vélemények. 1945-től beszélhetünk szisztematikus Klebelsberg-telenítésről. Ennek fundamentuma az 1931-ben, *Világválságban* címmel kiadott művének az Ideiglenes Nemzeti Kormány általi – mint fasiszta szellemű és szovjetellenes sajtóterméknek minősítése és – betiltása, bár az is elmondható, hogy a háborút követő időszakban még utóda lehet a kultusztárca élén egykori ösztöndíjasa, Keresztury Dezső, talán ezért sem vált a Klebelsberg-kritika hivatalos kormányállásponttá a koalíciós időszakban; ezt követően évtizedekig a forradalomellenessége, a (neo)nacionalizmusa és a kultúrfőlnyről tett megállapításai a „szocialista utókor” számára zavaró tények, itthon,

magyarul nem, legfeljebb külföldön jelenhet meg reális értékelése a gróf Klebelsberg Kuno által elvégzetteknek. 1969-ben jelenik meg Glatz Ferenc cikke a klebelsbergi tudománypolitikáról, majd tíz évvel később Sárközi István a kultúrpolitikáját is áttekinti egy írásában. A nyolcvanas években T. Kiss Tamás és Tökéczki László⁶ írásai sorra jelen(het)nek meg, utóbbi – 1986-ban – a kandidátusi értekezésének jelentős részében is Klebelsberg Kuno munkásságának értékelő bemutatását adta. Az 1989–1990-es átmenetre már megszokasodnak a Klebelsberg munkásságáról szóló írások, amelyek között a kritikai álláspont a mai napig jelen van, de a jelenkori ünnepi megemlékezésekkel együttesen egyértelműen a méltatás-elismerés tartományában található a néhai kultuszminiszter megítélése.⁷

(*Excursus – Öt éve hunyt el Tökéczki László*) Tökéczki László⁸ – bár politikussá sosem lett, s – a politikához legközelebb a polgári kormány 2002-es bukásakor alakult Szövetség a Nemzetért Polgári Kör alapító tagjaként került a legközelebb, sokban a Klebelsberg-féle programot vitte végig élete során.

A harmincöt éves korában megjelentetett kandidátusi értekezésében is – *A Bethlen-kormány közoktatáspolitikai koncepciója. Kandidátusi disszertáció*, Budapest, 1986. – meghatározó volt Gróf Klebelsberg Kuno miniszteri tevékenységének elemző bemutatása.

Tökéczki publikációs (és szerkesztői: *Hitel, Protestáns Szemle, Valóság*), valamint egyéb disszeminációs tevékenységében (televíziós és rádióműsorok, konferenciák) ezt követően is folyamatosan jelen volt a Klebelsberg-hagyomány ápolása.⁹

Egyházához kötődő oktatási és tehetséggondozási alapítványok munkájában is szerepet vállalt Tökéczki László, a Dunamelléki Református Egyházkerület főjegyzője, továbbá több állami kulturális vállalkozás – program, emlékévk – vezető testületének tagja, illetve az egyik legrégebbi magyar civil szervezetnek, a *Tudományos Ismeretterjesztő Társulat*nak alelnöke volt, ezen tisztségeit is arra „használta”, hogy járja az országot, illetve a Kárpát-medencét, ismeretterjesztő előadásokat tartva, évi, akár közel százat.

A néhai Miniszterhez hasonlóan a kommunikációt kiemelkedően fontosnak tartotta. Kutatóként a rendszerváltást követően a tudományos és a politikai esszé publicisztikai műfajaiban vált aktívvá, a határon túli magyarság tájékoztatásának céljából létrehívott *Duna TV* alapító kurátorainak egyike; közszolgálati kulturális ismeretterjesztő műsorok szellemi formálójá: a Vizi E. Szilveszter MTA-elnök féle *Törzsasztal*nak beszélgetőtársa, majd később a *Szabadság tér '56* című műsorfolyamnak állandó szakértője, 2016-tól haláláig társműsorvezetője – és a mai napig is névadója – a *Tökéczki és Takaró* című műsornak. Ebben a sorozatban beszélt a nagy nyilvánosság előtt utójára Klebelsbergéről, a műsorfolyam 2017. évi 15. adásában (az adásnap 2017. 04. 15-én volt).¹⁰

Munkaerkölcsének fundamentumát protestáns hite adta, erről így vallott: „protestáns ember lévén, azt vallom, hogy a hit ajándék. Azaz nem olyasvalami, amit kiharcolhat az ember magának, hanem kegyelmi állapot... Lehet, hogy meglepő lesz, amit mondok, de a keresztyén hit számomra egyebek mellett abban is különbözik az evilági...izmusoktól, hogy rendkívül realista. A materialista ideológiák és filozófiák ugyanis egyként azon a fikción alapulnak, hogy az emberiség minduntalan fejlődik, s hogy ez a fejlődés lineáris, minek következtében mind közelebb kerülünk a földi paradicsomhoz. A keresztyén szemléletű ember azonban erős fenntartásokkal viseltetik az efféle üdvtonokkal szemben, hiszen ugyan igaz, hogy a technostruktúrák hatékonysága nő, de ettől még nem lesz sem jobb, sem boldogabb az ember... Helyesebb tehát, ha fejlődés helyett változásról beszélünk, s nem pusztán mennyiségi és eszközi, hanem minőségi oldalról is megközelítjük az élet tényeit és az emberi társadalmak természetét.”¹¹

(*Vissza a Klebelsberg-hagyomány újraéledéséhez*) A második háború után – a fentiekben jelzeten – az emléket el akarták törölni, a róla elnevezett köztereket, városrészeket is átnevezték (pl. a szegedi Klebelsberg-telepet, ami ma ismét a nevét viseli), az 1939-ben (az Eskü téren, a jelenleg a Március 15. tér) felállított szobrát – a főalak sérült mivoltával indokolva – elbontották, a két eredeti mellékalakkal újraalkotott szoboregyüttest – Nemeskürty István kormánybiztos támogatásával – más fővárosi helyszínen (a Villányi úton, a ciszterek gimnáziumának oldalában), 2001-ben újra felállították. Sok másik helyszín mellett Debrecenben és Szegeden is szoborral emlékeznek meg a városok – és a felsőoktatási intézmények – egykori támogatójukról, amiképpen Budapesten a *Testnevelési Egyetemen*, illetve Pesthidegkúton, valamint Székesfehérváron (ez utóbbi helyen kettővel is), továbbá a főváros melletti Budakalászon hasonlóképpen. Ma a fővárosban, a szuburbanizációban (Gödöllőn), s vidéken is (mások mellett: Kecskeméten, Tihanyban) róla elnevezett közterek őrzik emlékét; a Kárpát-medence szerte elhelyezett emléktáblák esetében még a példálózó sorolást sem célszerű elkezdeni.¹²

Intézmények is hordozzák nevét – példálózva –: országszerte köznevelési intézmények, illetve maga az országos hatáskörű állami iskolafenntartó központ is, a *Szegedi Tudományegyetem* könyvtára, a *Testnevelési és Sporttudományi Egyetem* szakkollégiuma, s a nem teljeskörű felsorolást lezárva az élete utolsó évében már nem csak a nyár-időben otthont adó kastély (mai nevén a *Pesthidegkúti Klebelsberg Emlékház*), továbbá a mellette megtalálható *Klebelsberg Kultúrkúria* (hivatalos nevén a *Klebelsberg Kuno Művelődési, Kulturális és Művészeti Központ*), Pesthidegkúton, ahol évről-évre megrendezik a *Klebelsberg Kuno Hetet*.

Egy évtizede létezik a Magyar Kormány által alapított ösztöndíj, amelynek célja a megfelelően képzett, szakmailag elhivatott, gyakorlati tapasztalattal rendelkező pedagógus-utánpótlás biztosítása, elnevezése: *Klebelsberg Képzési Ösztöndíj Program*, ennek keretében – 2013 őszétől – több mint 5000 felsőoktatási hallgató részesült eddig támogatásban.

Civil szerveződések is őrzik Klebelsberg-emlékét, éltetni szándékoznak a klebelsbergi-hagyományt, csak néhányat bemutatva: a *Klebelsberg Emléktársaság*, amelynek meghatározó szerepe volt abban, hogy a 4000 kötetes grófi-miniszteri könyvtár 600 példánya visszakerüljön a kastélyba;¹³ a *Szeged Klebelsberg-telepi Polgári Kör Egyesület*, amely hetven évvel szellemi elődje után, 1999-ben alakult,¹⁴ s ilyen a közelmúltban alakult *Klebelsberg Társaság* is.¹⁵

A fentiekből úgy tűnik, hogy a korábban tett állítás – miszerint a Klebelsberg által ránk hagyományozott feladatok alapvető és gyakorlati gondozása kizárólag egy intézményhez nem rendelhető – megalapozott; s bár napjainkra a minisztersége idején – akárcsak kisiskolásként – élők közül már csak kevesen lehetnek köztünk, mégis sokan hasonlóan látják s intéznék-intézik nemzetünk közös dolgait. Eközben emlékeznek, tisztelet adnak, vagy emlékezve cselekszenek.

JEGYZETEK

1	A <i>Gróf Klebelsberg Kuno, az alko-</i>	2	Gróf Klebelsberg Kuno 1875. november 13-án
	<i>tó miniszter</i> című konferencián, a Szegedi		született és 1932. október 11-én hunyt el.
	Tudományegyetemen, 2022. november 10-én	3	Tökéczki László: Klebelsberg Kuno – Egy elfelejtett
	elhangzott – A <i>Klebelsberg-hagyomány ápo-</i>		kultúrpolitikus. Válogatás Klebelsberg Kuno
	lásáról – Tökéczki László emlékére című		írásaiból, In: <i>Századvég</i> , 1986. 2. sz., 110.
	előadás részben rövidített, részben bővített	4	<i>Gróf Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és tör-</i>
	– változata.		<i>vényjavaslatái, 1916–1926</i> , Athenaeum Irod. és

- Nyomdai R. T., Budapest, Beszéd. Államtitkárrá való kinevezésének tízéves fordulója alkalmából, 1924. január 12., 1927., 617–624., 617.
- 5 Hóman Bálint m. kir. vallási- és közoktatásügyi miniszter beszéde, In: *Gróf Klebelsberg Kunó emlékezete. A Gr. Klebelsberg Kunóról szóló emlékbeszédek és megemlékezések: 1932–1938*, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1938, 13–17., 13–14., In: https://misc.bibl.u-szeged.hu/57835/1/xb_131344.pdf (letöltve: 2022. 09. 12.)
  - 6 Tökéczki László: *Az egyházak és az iskoláztatás Klebelsberg Kunó nézeteiben*, In: *Magyar Pedagógia*, 1985. 1. sz. 69–78., 10.
  - 7 T. Kiss Tamás: Klebelsberg, az „aktív, pozitív és produktív” ember, In: *A legnagyobb dílmű magyar kultuszminiszter – Klebelsberg Kuno kora és munkássága* (szerk.: Miklós Péter), Szeged, 2008, Belvedere, 11–34., a témáról: 15–16.; letöltve: https://acta.bibl.u-szeged.hu/67893/1/2008_klebelsberg.pdf (2022. 10. 20.)
  - 8 Tökéczki László 1951. szeptember 23-án született, s 2018. január 8-án hunyt el.
  - 9 Minden évtizedből kiemelve egy-két írást: Tökéczki László: Klebelsberg Kuno – Egy elfelejtett kultúrpolitikus. *Válogatás Klebelsberg Kuno írásaiból*, In: *Századvég*, 1986. 2. sz., 110–122.; Tökéczki László: *Klebelsberg Kuno közoktatás-politikai programja*, In: *Pedagógiai Szemle*, 1989. 2. sz., 129–137., 9.; Tökéczki László: Konzervatív reform a legkorszerűbb eszközökkel, In: *Valóság*, 1990. 2. sz., 48–63.; Tökéczki László: Klebelsberg középosztály-felfogása és politikája, In: *Gróf Klebelsberg Kuno emlékezete* (szerk.: Zombori István), Szeged, Keresztény Értelmiségiek Szövetsége, 1995, 20–45.; Tökéczki László: *Történelmi arcképek: politikus portrék a dualizmus korából*, Budapest, 2002, Kairoosz – XX. Század Intézet, 255.; Tökéczki László: A klebelsbergi művelődéspolitikai, In: *Hitel*, 2008. 11. sz., 58–61., 4.; Tökéczki László: A nemzeti elit megújítása: Klebelsberg Kuno, az építő, In: *Rubicon*, 2007. 4–5. sz., 92–97., 6.
  - 10 Halála évében – 2018-ban – emlékére a *Duna Médiaszolgáltató Zrt.* a nevét viselő díjat alapított, amellyel évről évre azon műsorkészítőket tüntetik ki, akiknek a munkájuk kimagasló értéket képvisel, s akik „hozzájárulnak a Közzolgálati Kódex és a nemzeti közösség értéktéremtéséhez”.
  - 11 Van idő, avagy amiről nem szabad hallgatni, arról beszélni kell. Gyarmati László beszélgetése Tökéczki Lászlóval [1996], In: *Történelem, eszmék, politika*, in: Budapest, 1999, Kairoosz, 347–348., idézi Kovács Dávid: *Érték és történelem. Gondolatok Tökéczki László történetírásáról*, In: *Valóság*, 2021. 9. sz., 1–11., 1.
  - 12 A Klebelsberg-kutatások egyik meghatározó történész-egyénisége, Újváry Gábor közlése szerint mára – az elmúlt bő három évtizedben – gróf Klebelsberg Kuno tiszteletére több emlékhelyet állítottak, mint hazánk összes többi néhai kultuszminiszterének együttvéve.
  - 13 <https://klebelsbergkulturkor.hu/index.php/irasok-gondolatok/> (2022. 10. 21.)
  - 14 <http://klebelsberg-egyesulet.hu/klebelsberg-egyesulet/> (2022. 10. 21.)
  - 15 https://hu.wikipedia.org/wiki/Klebelsberg_T%C3%A1rsas%C3%A1g (2022. 10. 21.)

Út az axiomatikus heraldikához (2. rész)

Az előző részben áttekintettük az axiomatikus alapokon álló heraldikai rendszer megalapozásának egyik (egyetlen?) lehetséges módját, mely Gatterer (és Schmeitzel) 18. századi szerkezeti szemléletű heraldikáján nyugszik. Az axiomatikus heraldika rendszeréhez az ő alapfogalmaikat (osztóvonalak, színek, mesteralakok, pajzstagolások, címerképek alap, mező stb.) használtuk fel, melyekből (az ő nyomdokaikon haladva) egyszerű axiomákat képeztünk (az osztóvonalaknak négyféle iránya lehet; az osztóvonalak és a színek kölcsönhatása a szín-alakzat viszonytól függően eredményezhet *mesteralakot* vagy *pajzstagolást*, illetve *alapot* vagy *mezőt*, attól függően, hogy az adott terekben van-e vagy nincs-e más címerábra; lefektettük tehát annak alapjait, hogy mikor beszélhetünk *egyszerű* és mikor *osztott* címerről). Mindezek után, az axiomatikus alapokon, lehetővé válik számunkra az, hogy mélyebb összefüggéseket, címertani theoremákat (tételeket) és posztulátumokat is levonhassunk.

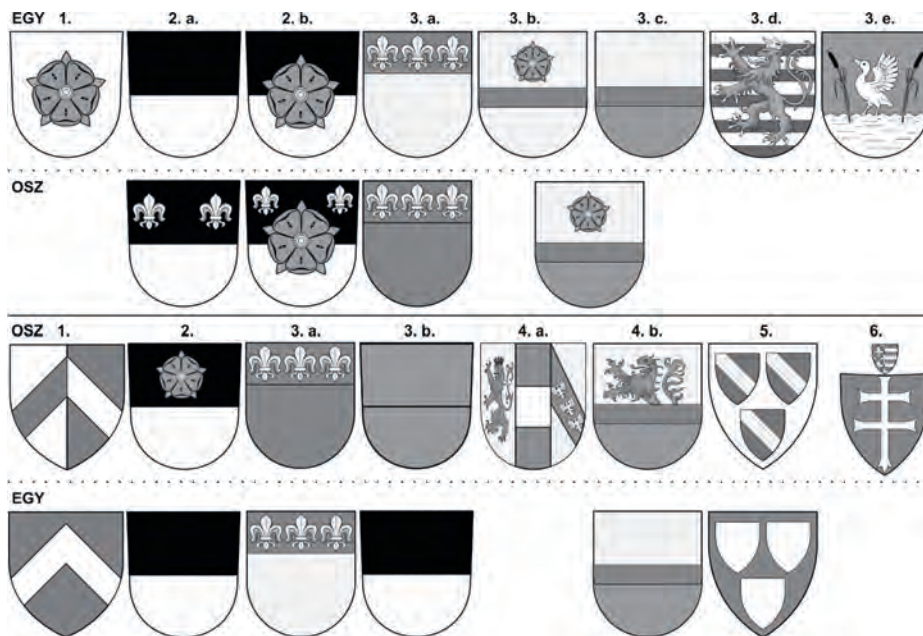
A szilárd elméleti alapok hiánya azonban az előttünk járó heraldikusoknak számos klasszifikációs problémát okozott, melyet Avar Anton metodológiai tanulmányának¹ példáján mutattunk be. Az előző részben az elemzést azzal fejeztük be, hogy kimutattuk, a szerkezeti szemléletű heraldika elveinek alkalmazása egyszerű és szerves módon képes orvosolni az olyan problémákat is, amelyek a címerek klasszifikációjával kapcsolatban merülhetnek fel pl. egy címereslevél adatbázis létrehozása során.

Avar Anton sajnos nem hasznosította az 1999-es cikkünket², ahol talán az előtte feltornyosuló klasszifikációs problémákra is sikerült volna megfelelő választ kapnia. Fenti cikkünkben ugyanis pontosan lefektettük, hogy milyen esetekben *kell* [automatikusan, elkerülhetetlenül] *egyszerű*, illetve *osztott* címerekről beszélnünk. A Címerhatározóban³ ezt az 1999-es cikkhez képest némileg módosítottuk (főként az OSZ 3. b) és az OSZ 5. pont kiegészítései tekintetében) és itt is ezt az átalakított változatot ismertetjük. Tekintjük ezt át tömören, a Címerhatározóban közölt összefoglaló táblával szemléltetve!

A címer *egyszerű* (EGY):

1. Ha az *alap* borítása *egynemű* (E; egyféle borítású: arany, ezüst, vörös, kék, zöld, fekete, egyéb szín, bundabőr).
2. Ha az *alap* *többszemű* (T; pl. arannyal és vörössel hasított pajzs), a címerpajzs akkor nem számít osztottnak:
  - a) ha a mezők (tagolások) egyikében *sincs címerábra* (ekkor a tagolások mesteralakok),
  - b) ha a címerábra *mindegyik mezőre* színváltás nélkül rá van helyezve (ez többmázú alap), miközben a mezők egyikében *sincs* egyéb címerábra (a cölöpölt, pólyázott, vágott, sakkozott, stb. pajzsok szintén ilyen többmázú alapok és nem külön mezők konglomerátumai).
3. *Nem számít osztásnak*:
  - a) a *pajzsfő* és a *pajzstalp* (mesteralakok, illetve pajzstagolások), ha borításuk eltér a pajzsmező borításától,
  - b) az *egyféle borítású alapon* nem egyenes osztóvonallal (vagy ennek görbe változatával), hanem *mesteralakkal* (pl. cölöppel, esetleg címerképpel) tagolt pajzs, akkor sem, ha az egyféle borítású alapon más címerábra is van,

- c) az *osztóvonalra* helyezett és *különböző borítású* mezőket elkülönítő mesteralak (esetleg címerábra), ha egyik mezőben *sincs* címerábra,
- d) a pajzsmezőt *teljes egészében* beborító pályázás, cölöpözés, hasítás, vágás, harántpályázás, sakkozás, stb. (ezek *alpok*),
- e) *természetes ábrázolásmód* esetén (pl. hullámzó tengeren hánykolódó hajó, sziklák közt csörgedező patak) a pajzs osztatlan és egyféle borítású (a címermező színe az ég kékje).

1. kép – Az egyszerű (EGY) és osztott (OSZ) címereket meghatározó szabályok összefoglaló táblázata a Címerhatározóból

A címer osztott és egyesített (OSZ):

1. Ha a többnemű alapon (T) színváltó címerábra van.
2. Ha a többnemű alapon a címerábra csak az egyik vagy legalább egy mezőre van ráhelyezve.
3. a) A pajzsfő és a pajzstalp csak akkor számít mezőnek, ha az összetett pajzsokban külön mező funkcióját tölti be (ha pl. borításuk megegyezik a címerpajzs egyéb részének borításával és/vagy más címerábra is van bennük).
b) Az osztóvonal által tagolt egyféle borítású (E) alap akkor is osztott címernek számít, ha a mezők egyikében sincs egyéb címerábra vagy, ha a fő címerábra az egyféle borítású mezők mindegyikére rá van helyezve (mivel ezek semmilyen EGY kategóriába sem sorolhatók be).
4. A címer osztott: a) ha az *egyféle borítású* (E) alapon az osztóvonalon mesteralak (M) van (pl. cölöp vagy egyéb címerábra), a címer osztott, ha a mesteralak (esetleg a címerkép) helyzetéből logikusan osztott címerre következtethetünk,

b) ha a többenmű alapon (T) az osztóvonalon mesteralak van (pl. pólya vagy egyéb címerábra), és az ilyen módon elválasztott mezők legalább egyikében egyéb címerábra is van, a címer ugyancsak osztott lesz.

5. Osztott címernek számít mindenféle címer, melyen *boglárpajzs* vagy bármilyen helyzetben egyéb díszített *kispajzs* található (mint pl. Litvánia címerében a lovas kezében tartott kettős keresztet pajzs), mivel ezen címereket legalább két másik címerpajzsból állították össze – kivéve a *művészcímert*, mely osztatlan címernek számít. (A kisebb pajzsok itt címerkép, s nem külön címer funkcióban állnak)

6. Osztott címernek számít az *egyesített címer* is (mivel összetett).

* * *

Ezen szabályok ugyanazon axiomatikus elveket követik, amelyekről már a cikkünk első részében is szoltunk, s melyeket már Gatterer is alkalmazott. Ennek megfelelően, a címer egyszerű (osztatlan), ha csak egyetlen borításból (színből) áll (EGY 1.), ha pedig egynél többféle borításból (T) áll, csak akkor nem osztott, ha nincs benne semmilyen más címerábra (EGY 2. a.). Mindezek megfelelnek Gatterer azon definíciójának, hogy a címerábrák nélküli pajzsok nem *alapok*, hanem *mezők*.

Ha van bennük címerábra és a mezők *fölött* valamilyen címerábra is található, a címer csak akkor nem lesz osztott, ha ez a címerábra a mezők mindegyikére (vagy többségére) rá van helyezve (EGY 2. b.). Ekkor a többféle borítású alap (pl. a vörössel és kékkel vágott pajzs) mező helyett már *alappá* válik (miként azt Gatterer is kifejtette), létrejön egy *alsó* alakzat fölötti *felső* alakzat. Ez az, amiről az első részben hosszasan értekeztünk. (Ilyen Luxemburg címere is, EGY 3. d.)

A pajzsfő és a pajzstalp, amennyiben borításuk eltérő színű, mint a pajzsmező borítása (színe), azért nem számít osztásnak (EGY 3. a.), mert nem hoznak létre külön pajzsmezőt a címerben, hanem csak egyszerű mesteralakot (pontosabban pajzstagolást) alkotnak (noha ez inkább csak posztulátumnak, mint teorémának tekinthető, az érvényessége vitatható, bár a másodlagos mesteralakok definíciójánál szükség lesz rájuk, mint alább látni fogjuk; amennyiben szigorúan érvényesítjük az alább tárgyalandó 4. posztulátum megfelelő mondatát, hogy mezőket csak egyenlő nagyságú pajzsfelületek alkothattak, a pajzsfő és a pajzstalp soha nem képezhet mezőt, azaz osztott címert).

Nem számít továbbá osztott címernek az sem (EGY 3. b.), ha a mező színe nem egynél többféle (T), hanem csak egyféle borítású (E) (vagyis a mező csak egyetlen színt tartalmaz), de a közepére pl. pólyát helyeztek, s a pólya fölött és/vagy alatt (vagy a cölöptől jobbra és balra) is van egy további címerábra (pl. rózsza). Ilyenkor is a pajzs megszerkesztésének a módját kell figyelembe vennünk: először kiszínezik, másodjára a közepére pólyát helyeznek, harmadjára pedig föléje és alája is rózsát tesznek. Mivel a pajzs csak egyféle színből áll (pl. a pólya fölött és alatt is kék színű), elmarad az osztott címerekre jellemző első lépés, hogy a pajzsot osztóvonalakkal tagolják, majd az így létrejövő mezőket eltérőképpen színezik ki. Itt ilyen lépés nincs, ezért a pajzs is egyszerű címer marad, annak ellenére is, hogy úgy is gondolhatnánk, a középre helyezett pólya azt két külön mezőre osztja.

Amennyiben a középső pólya fölötti és alatti mezők eltérő színűek (EGY 3. c.), de egyik mezőben sincs semmilyen más címerábra, a pajzsot nem osztottnak, hanem osztatlannak kell tekintenünk, hiszen itt a kétféle (vagy többféle) színű mezők együtt képezik a mindkettőre ráhelyezett pólya *alapját*. Mivel a felső és az alsó mezőkben sincs semmilyen más címerábra, ezek a *mezők* külön-külön nem kapnak *alap* funkciót (miként azt Gatterer is kifejtette), vagyis nem lépnek fel a saját jogukon külön-külön

mezőként, vagyis nem hoznak létre osztott címert, hanem *együtt* képezik a felső alakzat (a pólya) (kétféle mázú) *alapját*, tehát az egész kompozíció megmarad egyszerű címernek.

Ennek (és az EGY 2. a. definíciónak) változata a pajzsmező teljes egészében beborító vágás, hasítás, harántolás, pályázás stb. is (EGY 3. d.). Ezek is csak kétféle (vagy többféle; T) mázú *alapok*, tehát külön-külön nem hoznak létre *mezőt* a pajzsban. (A *mező* és az *alap* megfelelő értelmezése tehát alapvető fontosságú a szerkezeti szemlélet számára.)

Végül (EGY 3. e.) a természetes ábrázolásmód is egyszerű pajzsot eredményez, hiszen azt nem is tudnánk másképpen besorolni a klasszifikációs rendszerbe. Az első részben is a természetes ábrázolásmód volt az egyike a szintörvény alóli kivételeknek.

* * *

Az osztott pajzsokra (OSZ) azt az általános elvet alkalmazzuk, hogy minden olyan címer osztottnak tekintendő, amelyet valós vagy definíciószerű módon két vagy több különálló címer egyesítésével *hoztak* vagy *hozhattak* létre egyetlen (illetve az egyesített címerek esetében egynél több) címerpajzsban (függetlenül attól, hogy ennek az elvnek van-e valós alapja az adott címer (elő)történetét illetően).

Ennek megfelelően osztott címer a színváltó pajzs (OSZ 1.), hiszen a címerábra és a mező az osztóvonalig egy adott színű, majd az osztóvonal után ennek reciproka. Az axiómáink koherenciája érdekében tehát azt az elvet kell alkalmaznunk (pusztán elméleti megfontolásból, függetlenül attól, hogy ennek van-e valós alapja vagy sem az adott címer történetét és kialakulását illetően), hogy az osztóvonalig a pajzsban az egyik címer látható, majd az után egy másik, tehát a pajzsban két címert egyesítettek. A korai címerművészetben gyakori volt az az eljárás, hogy két család (pl. a házasfelek) címerét úgy egyesítették egymással, hogy a férj címerét elhasították a felesége címerével. Ugyanennek az eljárásnak a változata a színváltó címer. Elméleti szempontból ezt semmilyen más kategóriába nem tudjuk besorolni, ezért a színváltó címereket is az osztott címernek kell tekinteni.

Ugyancsak ezen elv (több címer egyesítése egy pajzsban) húzódik meg a többi határozói kategória besorolásaiban is. A pajzsfő és a pajzstalp (mely az EGY 3. a. kategóriában még nem alkotott saját mezőt) akkor képez osztott címert (OSZ 3. a.), ha a borításuk (színük) megegyezik a pajzsmező nagyobbik mezőjének a borításával. Ilyen esetben ugyanis a nagyobb mezőtől nem tudjuk elhatárolni a kisebb pajzsrészt (a pajzsfőt és a pajzstalpat), hiszen ezeknek a színükben is el kellene ütniük a nagyobb pajzsrésztől és nemcsak a méretükben; tehát a pajzsban nem jön létre pajzsfő és pajzstalp, azaz *mesteralak*, az osztóvonal pusztán csak két eltérő nagyságú *mezőt* hoz létre (noha ennek a posztulátumnak az érvényessége is vitatható; ha ugyanis szigorúan alkalmazzuk az alább tárgyalandó 4. posztulátum megfelelő mondatát, a pajzsfő és a pajzstalp soha nem alkothat mezőt, mert nem azonos nagyságúak a pajzs fennmaradó felületével).

Ugyanez érvényes akkor is (OSZ 3. b.), ha a pajzsot tagolják ugyan egy (vagy több) osztóvonalal, de az így létrejövő mezőket nem eltérő módon színezik ki, hanem ugyanazt a színt alkalmazzák mindkettőre (mindegyikre). Ilyenkor a címerpajzsban *két mező* (osztott címer) jön létre, hiszen a mezők azonos színe miatt – ellentétben az egymástól eltérő színű mezők esetétől – nem tudjuk megmondani, hogy a pajzsban van-e *tagolás* vagy *mesteralak*; a pajzsban pusztán csak *két* (és nem egy) azonos színű *mezőt* látunk, tehát a definícióink és klasszifikációs kategóriáink értelmében osztott címert kapunk. Ez érvényes akkor is (a címer osztott), ha az ilyen egyféle borítású mezők mindegyikére egyéb címerábra (pl. pólya) is rá van helyezve, és az egyik mezőben sincs egyéb címerábra.

Ilyenkor ennek a felső címerábrának (pl. pólyának) az alsó két (vagy több) azonos színű mezője nem válik kétféle színű *alappá*, hiszen a színük nem kétféle (vagy többféle), hanem azonos egymással. A mezők így megmaradnak a *mező* funkciójukban és nem válnak *alappá* (mint az EGY 2. b. pont alatt).

Ha a címermező alapja mégis egyféle (E) borítású és az osztóvonalon mesteralak (M), esetleg címerkép (C) található, valamint a mezőkben (vagy legalább az egyikükben) is van valamilyen címerábra, az EGY. 3. b. pont meghatározásával ellentétben a címert osztottnak kell tekintenünk akkor, ha a címer kompozíciójából logikus módon osztott címerre következtethetünk. Itt újra a címer megszerkesztésének a módjából kell kiindulnunk. Ilyen pl. a Habsburg-Lotharingiai család címere. A hasított pajzs közepén vörös cölöp látható ezüst négyzettel (pólyával, Ausztria), s ehhez képest a jobboldali és a baloldali mező is arany mázú, bennük koronás vörös oroszlán (Habsburg), illetve vörös harántpólyán 3 ezüst alerion (Lotharingia). Ha pusztán csak a címer kompozícióját néznénk, az EGY 3. b. pont értelmében a címert egyszerűnek, osztatlannak kellene tekintenünk. Az OSZ 3. b. pont szerint azonban a címer akkor is osztott, ha az azonos számú mezők osztóvonalára címerkép (mesteralak) van helyezve. Itt is a címer megszerkesztésének a módja igazít el bennünket, aminek kulcsa a bal oldali mező vörös harántpólyája. Az ugyanis nem a pajzs egészének jobb felső sarkából indul ki, hanem a középső cölöp tetejéből. Vagyis a címert nem úgy szerkesztették meg, hogy a mezőt kiszínezték aranyra, középre helyezték a pólyát, majd tőle jobbra tették az oroszlánt és balra a harántpólyát. A harántpólya *helyzete* ugyanis arra utal, hogy az egy függőleges osztóvonalból indul ki, amelyet a középre tett cölöp láthatatlanná tett. Vagyis ebből logikusan az következik, hogy a címert úgy szerkesztették meg, hogy a pajzsot közepén függőlegesen hasították, majd a jobb oldali mezőbe arany alapon vörös oroszlánt helyeztek, majd a bal oldali mezőbe arany alapon vörös harántpólyát tettek és mindegyikre ráraktak egy középső cölöpöt, vagyis a címerpajzson két (három) címert egyesítettek egymással, tehát osztott címer jött létre.

Amennyiben a pajzs tagolása többnemű (T; többféle színből áll), de az osztóvonalat eltakarja az arra ráhelyezett mesteralak (pl. pólya, cölöp), esetleg címerkép, az EGY 3. c. pont értelmében az ilyen kompozíció még egyszerű címert alkotna, hiszen a kétféle (vagy többféle) tagolású mező funkciója még csak az volna, hogy ennek a mesteralaknak a közös *alappját* képezze. Ha azonban az eltérő színű tagolásokban vagy legalább az egyikben valamilyen más címerábrát is elhelyezünk, a címer az OSZ. 4. b. pont értelmében osztott lesz, hiszen így már az egymástól különböző színű tagolások mindegyike *alap* funkciót kapott, vagyis két külön *mezőt*, azaz osztott címert hozott létre. A két külön mező tehát osztott címert jelent. Ott, ahol van tehát két (vagy több) *alap*, ott van két (vagy több) *mező* is. Mező alap nélkül is lehetséges, de alap mező nélkül nem létezik. (Ebbe a kategóriába tartoznak Avar Anton cikkünk első részében tárgyalt 33. és 34. ábráinak címerai is.)

Mivel az osztott címerek a definíciónk szerint (valós vagy elméleti módon) két vagy több címer egyesítése által jönnek létre, az OSZ. 5. pont értelmében minden olyan címer osztottnak számít, amelyen bármilyen pozícióban valamilyen *díszített* kispajzs található: boglárpajzs, köldökpajzs, pajzs a lovas kezében, a várfalon stb. A nagyobb és a kisebb pajzs is egy-egy külön, saját jogú címer, függetlenül a méretétől. Az egyik (egyetlen) kivételt a művészcímer jelenti, amelyben a nagyobb pajzson három kisebb (vörös) pajzs található 2-1 elrendezésben, de ezen kisebb pajzsok nem töltik be külön-külön címerek funkcióját, hiszen nincsenek is *díszítve*, hanem csak 'pajzs címerkép' funkcióban állnak.

Ugyancsak osztott címerek az *egyesített címerek* (EGY. 6.), ahol két vagy több címert két vagy több címerpajzs egymás mellé, fölé, alá, köré stb. helyezésével egyesítenek egymással. Leggyakoribb típusuk a házassági címerek, de néhány régi vármegye is egyesített címert használt.

* * *

Ez a rendszer csak első látásra tűnik túlzottan bonyolultnak. Valójában végtelenül egyszerű, mindössze néhány alaptípusra egyszerűsíti le az összes címert. Az alapjaira én magam is még szinte gyermekfejjel jöttem rá. A kiindulópontot a szülővárosom, Rimaszombat címere jelentette számomra (ezüst alapon vörössel fegyverzett fekete sas), melynek olyan változata is létezik, ahol a fekete sas egy égszínkéssel és ezüsttel hasított alapon látható. (A Pallas nagy lexikonában egy késsel és ezüsttel hétszer balharántvágott alapon fekete sas címerváltozatot találunk. Gyermekkoromban még a focipálya szögletzászlói is ilyen hasított égszínkék-fehér zászlók voltak, mígnem a Jozef Novák által bevezetett címertani és vexillológiai standardizálás⁴ hatására Rimaszombat is egy ettől teljesen elütő, semmilyen történeti hagyománnyal nem rendelkező fekete-vörös-ezüst zászlót kapott.) Úgy gondoltam, hogy Rimaszombat mindkét címerváltozata egyszerű, osztatlan címer, és ebből lettek aztán a címerhatározás első szabályai, amelyek az egyféle és többféle borítású alapokra vonatkoznak (EGY 1., EGY 2. b.). Azt már csak később, némi helytörténeti irodalom⁵ elolvasása után tudatosítottam, hogy a sas és az égszínkék-ezüst alap valójában két címer egyesítése egy pajzson, de az ezt megelőzően lefektetett első klasszifikációs szabályok így is jól működtek, a többi hasonló szerkezetű címer esetében is.

Rimaszombat hasított alapú (egyesített) címerét annak történeti háttére ellenére sem tudjuk besorolni az osztott címerek közé, hiszen önmagukból a *mezők*ből nem tudjuk kikövetkeztetni az (OSZ) *alapot*. Ahhoz pedig, hogy a klasszifikációnk koherens maradjon, a szerkezeti kategóriákat mindig csak a látható szerkezetből tudjuk (és megengedett) definiálni. A szerkezeti szemlélet tehát csakis az adott címerben rendelkezésre álló konkrét szerkezeti elemek alapján definiálja a morfológiai összefüggéseket és figyelmen kívül hagyja a címerek történeti kialakulásának körülményeit. (Ez nem is tartozik a szerkezeti vizsgálat hatáskörébe, annak felderítése egy másik címertani diszciplína, a címerkritika feladata.)

A szerkezeti felépítés szempontjából tehát csak négyféle címertípus létezik: 1. tarpajzsok (EGY 1.), 2. két vagy kettőnél többféle borítású alapok (EGY 2. a.), 3. címerábrák egyféle borítású alapon (EGY), 4. címerábrák többféle borítású alapon (EGY 2. b.). Az osztott címereknél ugyanez a helyzet, a rendszerezésüket csak az bonyolítja tovább, ha az osztóvonalat valamilyen mesteralak, esetleg címerkép (pl. stilizált villám) takarja el (OSZ; mint cikkünk első részében Avar Anton 33. és 34. ábráin).

Ez a rendszer tehát a látszat ellenére valójában nagyon is egyszerű. A határozói kulcsok közül az elsőbe a legegyszerűbb címerek, a tarpajzsok tartoznak. Magyarországon csak két ilyenről tudok (nem számítva a különféle szűcscéhek prémborítású címerpajzsait). Az egyik a Nagymartoni család régi címere, mely Kézai Simon szerint egyszerű vörös pajzs volt. A másik vörös tarpajzsot 1778-ban Mária Terézia királynő adományozta Bukkari városának.⁶ Ide tartozik Bretagne hercegeinek hermelines címere is. Az ilyen címerek képezik az egyféle borítású pajzsok (E) legegyszerűbb változatát, alaptípusát. Ezt követik a két vagy több tagolásból álló pajzsok, tehát a többféle mázú alapok (T), amelyekben még mindig nincs semmilyen más címerábra. Ilyen a Vaja nemzetség (Sándor fia Sándor országbíró) arannyal és ezüsttel (egyszer) hasított címere. Ezek képezik az egyszerű címerek klasszifikációs kategóriáinak két alaptípusát,

az egyféle (E) és az egynél többféle (T) alapok csoportjait. Az E és a T alapokon természetesen lehetnek további címerábrák: mesteralakok (M) és címerképek (C) is. Ilyen Rimaszombat címerének sasmadara az ezüst alapon (E), illetve a kékkel és ezüsttel hasított, valamint balharántolt alapon (T). Az osztott (OSZ) címerek *fő címermezőire* (és egyéb mezőire) is ugyanazon elvek érvényesek, mint az egyszerű (EGY) címerre.

A címerek meghatározásához csak a címerpajzs *fő címerábráját*, osztott címereknél a *fő címermező fő címerábráját* használjuk fel. A címerhatározás menete tehát eldöntendő ítéletek segítségével valósul meg: egyszerű (EGY) vagy osztott-e (OSZ) a címer (a fent ismertetett szabályok valamelyik pontjának megfelelően), milyen a fő címermező alapja: egyféle (E) vagy többféle (T) borítású-e stb. Egy adott címert akkor határozunk meg helyesen, ha a határozói kulcs éppen aktuális kérdésére mindig igennel válaszolunk és így lépünk át a következő kulcsra, amíg végül el nem jutottunk az utolsó kulcsig, az adott címerrel megegyező struktúrájú címerek közös csoportjáig.

A címerhatározásnál tehát lényegében az adott címer megszerkesztésének a módját kell felderítenünk és ennek alapján kell eldöntenünk, hogy a címer egyszerű vagy osztott-e, hogy melyik a fő címerábra stb. A Címerhatározóban ennek menetét az 1999-es cikkhez képest jelentős mértékben leegyszerűsítettem. Ezen a módon bármilyen címer meghatározásának menete minimum három, maximum öt lépésben végrehajtható. Eldöntjük, hogy: I. osztott vagy osztatlan-e a pajzs (EGY, OSZ), I. a. az osztott címereknél meghatározzuk azt is, hogy hányszor osztott a címer (O, F, H, N, NT) [osztatlan – kispajzsokkal ellátott, felezett, harmadolt, négyelt, négynél többször osztott], II. milyen a fő címermező borítása (E, T), II. a. nincs-e vagy van-e címerábra (n, v) a mezőben, III. milyen fő címerábra található a mezőben (mesteralak: M vagy címerkép: C), IV. meghatározzuk, hogy milyen fő mesteralak (pó, cöl, hbp, ker, szf, em), illetve fő címerkép (emb, tár, áll, term, növ, ec) található a mezőben [pólya, cölöp, harántpólya vagy balharántpólya, kereszt, szarufa, egyéb mesteralak, illetve ember, tárgy, állat, természeti tárgy vagy jelenség, növény, egyéb címerkép], és végül, V. azt vizsgáljuk, hogy a mezőben a fő címerábra főtípusa vagy megkülönböztetett jegyű változata (Ft, Mj) található-e [tehát azon tulajdonságokat is vizsgáljuk, amelyeket fentebb a megkülönböztető jegyeknél foglaltunk egységés rendszerbe]. Így pl. az a címer, amelyben kék alapon kardot tartó kar van, az EGY/E/v/C/emb/ember#Összes kar kulcsban⁷ található meg (amelyhez öt lépésben jutottunk el).

* * *

Amennyiben tehát a haszonelv továbbra is fontos körülmény számunkra és alkalmazási területet keresünk ezen szabályoknak, a címerhatározásban és az ehhez szükséges határozói kulcsokban azt megtalálhatjuk. A szerkezeti szemléletű axiomatikus heraldika másik alkalmazási területe egy koherens klasszifikációs rendszer létrehozásának a lehetősége, amelybe bármilyen címer szabályos módon beilleszthető, és ezen klasszifikációs rendszer által egyben koherens heraldikai adatbázisok is létrehozhatók.

Míndeze kiindulópontja – és a szabályok egyik újabb lehetséges alkalmazási területe – az axiomatikus alapokon álló egységés címertani lehetétkes és klasszifikációs kategóriák létrehozásának a lehetősége. Itt megint csak egy olyan ponthoz jutottunk el, ahol vissza kell térnünk Avar Anton általunk sokat idézett metodológiai tanulmányához. A klasszifikációnál ugyanis a nevezétkani problémák, a bevállása szerint, számos gondot okoztak számára: „Egy másik, a precíz ábrázolás hiánya okán sokszor szintén gondot okozó kérdés az ékek és az azokból keletkeztetett egyéb mesteralakok, a saruzás, süvegezés, gallérozás illetve a sátor mibenléte és egymáshoz való viszonya. Kezdjük a jelenleg használatos szakirodalom alapján való meghatározásokkal. Az ék a pajzsmezőnek

általában a felső vagy baloldali oldalának két pontjából kiindul és a szemközti pajzsolddal közepén, vagy még előtte összeérő, s így háromszöget alkotó vonalak által határolt mesteralak. Ebből több is lehet egymás mellett, mint például a somlyói Báthori-család címerében, ilyenkor persze a szemközti oldalnak nem a közepén találkoznak a vonalak. Ha a háromszög (ék) csúcsa elér a szemközti oldalig, akkor, ha alulról felfelé mutat (elfordított ék), akkor süvegezésről beszélünk, ilyenkor a kétoldalt maradó háromszögek alkotják a süvegezést, mint mesteralakot, s a közepén lévő mező a pajzsmező kilátszó része. Ha a háromszög felülről lefelé mutat, akkor saruzott pajzsról beszélünk, amelyben a két oldalsó háromszög alkotja a mesteralakot, s szintén a középső rész a pajzsmező fedetlen része. Amennyiben a felfelé mutató háromszög két talppontja nem a pajzs két alsó sarkában, hanem feljebb, annak oldalain található, a csúcsa pedig nem éri el a pajzs tetejét, a jelenség neve: gallérozás, itt a felső mezőfél számít a mesteralaknak. Sátornak azt nevezik, amikor a felfelé mutató ékalak oldalai befelé íveltek (homorúak), amivel az a gond, hogy nincs meghatározva, hogy honnan indulnak és meddig érnek a háromszög oldalai, tehát a süvegezés vagy a gallérozás ívelt változatáról beszélünk-e. Még megjegyzendő, hogy amennyiben a két oldalsó háromszög alakú rész nem egyforma mázú, akkor nem mesteralakról, hanem ékre harmadolt mezőről beszél a szakirodalom. A pontatlan ábrázolás [? Sz. L.] minden definíció ellenére olykor lehetetlenné teszi a pontos azonosítást: például a Thonauer Máténak adományozott címerről eldönthetetlen, [? Sz. L.] hogy kék mezőben vörös süvegezést vagy vörös mezőben kék sátrat ábrázol. A szöveg szerint egyébként két részre osztott pajzsról van szó, ami tovább nehezíti a meghatározást. ... Nyulásziné Straub Éva 2001-ben megjelent heraldikai kézikönyvében is megtaláljuk ezt, szintén sátor néven, s itt a szerző a sátrat a korábbi szakirodalom alapján a pajzsra helyezett mesteralakként értelmezte: itt a pajzsmezőből csak a két felső sarok látszik ki. Ez azonban talán nem a legszerencsésebb megközelítés, mivel szerintünk nem logikus, [! Sz. L.] hogy, ha egy pajzs két részre van osztva, akkor a jóval nagyobb [? Sz. L.] tekintsük mesteralaknak, s a lényegesen kisebbet az alóla kitévő pajzsmezőnek. Nem meghatározott azonban, hogy a sátor sükségszerűen elérje-e a felső pajzsszélt (ha nem, akkor viszont szinte megkülönböztethetetlen a gallérozástól). A szakirodalom mai állása szerint a süvegezés – saruzás – gallérozás hármással szemben, amelyeknél a mesteralakot az éken kívüli rész alkotja, a sátor esetében a mesteralak az ék maga, ami azonban érthetetlen következetlenség. [! Sz. L.] Mindezen heraldikai jelenségek esetében (természetesen az éket kivéve) talán érdemes elgondolkozni azon, hogy – függetlenül a hagyományos felfogástól, pusztán logikailag [! Sz. L.] – nem vehetők-e ezek pajzsosztásnak. [! Sz. L.] A mesteralak egy képzeletben a pajzsra helyezett alak, tehát síkban elkülönül [! Sz. L.] az alapjául [! Sz. L.] szolgáló pajzsmezőtől, annak ellenére, hogy a pajzsosztásokkal egyetemben általában a pajzsmező mértani vonalakkal való osztása által keletkezik. Ehhez képest a szabályos saruzás és süvegezés esetében két egyenlő részre oszlik a pajzs, tehát logikusan, ránézésre nem lehet megállapítani, [? Sz. L.] melyik a mesteralak, s melyik az annak alapjául szolgáló pajzsmező. ... Ha mindenképpen mesteralakként fogjuk fel ezeket, esetleg megközelíthetnénk őket fordítva az ék, mint mesteralak szempontjából is: eszerint a süvegezés felfelé mutató, a saruzás lefelé mutató, a szemközti oldalt elérő ékként, a gallérozás pedig felfelé mutató, a szemközti oldalt el nem érő ékként lenne értelmezhető. A magyarországinál régebbi időkre [? Sz. L.] visszavezethető nyugati címertani hagyomány is többnyire az éket tekinti e jelenségek alapjának, ám abban, hogy ezeket mesteralaknak vagy pajzsosztásnak tekinthetők-e, a vélemények eltérnek. [! Sz. L.] A német heraldika különböző jelzőkkel ellátott ékeként, tehát mesteralakként írja le, míg az angol heraldikusok a süvegezést (*party*) *per*

pale in base-nek, azaz a pajzstalpon elhelyezett ék általi, a saruzást (*party*) *per pale*-nek, azaz ék általi, a gallérozást pedig (*party*) *per chevron*nak, azaz szarufa általi osztásnak ismerik, s ott ezek nem tartoznak a mesteralakok közé. Úgy tűnik, az utóbbi álláspontra hajlott Varjú Elemér a Bárczay kézikönyvéről írt kiváló recenziójában, ahol a talán nem eléggé pontos, de pajzsosztás jellegét tekintve találó [? Sz. L.] „ékvágás” kifejezést javasolta mindezekre, ám ez nem ment át a köztudatba.⁷⁸

36. ábra.
Ezüst mezőben
vörös ék

37. ábra.
Ezüst mezőben
fekete sávvezetés

38. ábra.
Ezüst mezőben
vörös saruzás

39. ábra.
Ezüst mezőben
vörös gallérozás

40. ábra.
Vörös mezőben
ezüst sátor

2. kép – Az ék származékai az Avar Anton által a Wikipédiából átvett képen (Avar 2012. 59.)

Ezután a szerző a Wikipédiából mindkétszer átveszi az általam rajzolt ábrát (egy máshonnan vett utolsó pajzzsal kiegészítve), a módszertani tanulmányban színesben,⁹ a Turul-cikkben fekete-fehérben,¹⁰ de továbbra is megmaradnak kétségei a vizsgált mesteralakokkal kapcsolatban. Amint azonban a fenti idézetből is látható, nemcsak Avar Anton marad bizonytalanságban egyes terminológiai kérdéseket illetően, hanem szinte a teljes heraldikai szakma (ittthon és, amint alább látni fogjuk, külföldön egyaránt). (Avar Anton egyébként jól érzett rá arra (és talán ezért tanúsított ezen részletkérdés iránt megkülönböztető figyelmet), hogy az ékszármazékok klasszifikációja a mesteralakok definiálásának a gyújtópontja, legbonyolultabb kérdése. Amennyiben tehát megfelelő definíciókat találunk az ékszármazékokra, azok minden egyéb mesteralakra is érvényesek lesznek.)

* * *

Gatterer azt mondja, hogy a mesteralak mindig a kisebb pajzsfelület és Avar Anton is jófelé tapogatózik, amikor ebben az irányban keresi a megoldást. Először is, hogy rendet teremtsünk a kérdésben, mégpedig összhangban a szerkezeti szemlélettel, be kell vezetnünk néhány posztulátumot. Ennek érdekében pedig meg kell különböztetnünk egymástól a pajzstagolásokat, mesteralakokat, másodlagos mesteralakokat és harmadlagos mesteralakokat. Haladjunk újra Gatterer nyomdokain! A pajzstagolások és mesteralakok elkülönítését és alapszintű definiálását ő már minket megelőzően elvégezte.

§. 14. Die Tincturen können in den Plätzen entweder so vertheilet, daß eine Tinctur so viel Platz, oder so viele Plätze hat, als die andere; oder so, daß eine Tinctur mehr Platz, oder mehrere Plätze einnimmt, als die andere. Im ersten Falle entsteht eine bloße *Schildestheilung* oder *Section*; im andern aber bekommt man ein *Ehrenstück* oder eine *Heroldsfigur*.“ (Gatterer 1774. 13.)

(14. §. A tinktúrák a pajzson vagy úgy oszlanak el, hogy egy tinktúra annyi mezőt foglal el, mint a többi; vagy úgy, hogy egy tinktúra több mezőt foglal el a többinél. Az első esetben egyszerű *pajzsosztás* vagy *tagolás* keletkezik; a másodikban azonban *tiszteességi alakot* vagy *mesteralakot* kapunk.“)

Azt mondja tehát, hogy a színek az osztóvonalak által vagy *egyforma nagyságú* mezőket hozhatnak létre s ebben az esetben pajzstagolás (Schildestheilung, Section) jön létre, ha pedig a színek a mezőkben nem egyforma nagyságúak [a kisebb] felületű alakzat a mesteralak (Ehrenstück, Heroldsfigur).

Ezt követően a mesteralakok definícióját tovább finomítja. Fő jellegzetességük szerint az, hogy a két oldalukon azonos tinktúra található, nem tagolják a pajzsot, de – néhány kivételtől eltekintve – mindig érintik a pajzs peremét. (Következésképp mesteralak nem hozhat létre tagolt pajzsot, azaz pajzstagolást.)

(„§. 49. Die *Heroldsfiguren* oder *Ehrenstücke* entstehen aus der ungleichen Austheilung der Tincturen in den Plätzen eines Schildes (§. 14.). ... Weil nun die Theilungslinien mit den Enden den Rand berühren müssen (§. 12.); so muß auch eine Heroldsfigur an den Rand stoßen. Wann demnach eine Figur nicht an den Rand stösset, so ist sie entweder keine Heroldsfigur oder, wann es aus andern Umständen klar ist, daß sie eine seyn müsse, so weicht sie von der Regel ab, in welchem Falle man es in der Beschreibung melden muß.“) (Gatterer 1774. 24.)

(„§. 49. A mesteralakok vagy tisztességi alakok a színeknek egy pajzs mezőiben való egyenlőtlen elosztása által jönnek létre („§. 14.). ... Mivel az osztóvonalak végeinek el kell érniük a pajzs peremét („§. 12.), a mesteralaknak is böknie kell a peremet. Amennyiben azonban egy alak [Figur] mégsem böki a peremet, az vagy nem mesteralak vagy, amennyiben másféle tények alapján nyilvánvaló, hogy mesteralaknak kell lennie, kivételt képez a szabály alól, amely esetben ezt meg kell említeni a címerleírásban.”)

A pajzstagolások, mesteralakok, másodlagos és harmadlagos mesteralakok definiálásánál nekünk is érdemes ezen megállapításokból kiindulnunk (Gatterer szerint: a pajzstagolások *egyenlő nagyságú* pajzsfelületek; a mesteralakok a *kisebb felületű* alakzatok, melyek *vége érinti* a pajzs peremét). Ennek érdekében tíz posztulátumot vezetünk be:

1. *A pajzs felületének* geometriai alakzatait mindig *négyszöggé kiegészítve* (csücsköstalpú pajzs) vizsgáljuk (képzletben a háromszögű, kerekalpú stb. pajzsokat is négyszöggé egészítjük ki).¹¹ (Ez a felület konkrétan meg is jelenik egyes osztott címerek mezőiben, mint pl. a négyelt pajzs 1. és 2. mezőjében, ezért az egész pajzsra történő átvitele is indokolt.)
2. Az osztóvonalak által létrehozott alakzatokat *színezetlen*(nek képzelt) *pajzson* vizsgáljuk.
3. *Minden görbe*, ívelt, kisebb szögletes stb. vonalokból álló *osztóvonal-változatot* az osztóvonalak *egyenes alaptípusára* (a pajzstagolás vagy mesteralak alaptípusára) redukálunk vissza.
4. *A pajzstagolások* MINDIG *egyenlő* nagyságú pajzsfelületekből állnak (vágott, hasított stb. pajzsok) és a pajzs egész felületét (osztott címereknél az egész mező felületét) elfoglalják. Az EGY/OSZ szabályok értelmében *egyaránt* alkothatnak mezőt (ha nincs bennük *semmilyen* címerábra) és alapot (ha *valamilyen* címerábra van bennük). Egynél több mezőt általában *csak* *egyenlő* nagyságú felületek alkothatnak. A tagolások alkotórészei nem különülnek el világosan egymástól, nincsenek egymás alatt és fölött, hanem mindig egymással azonos szinten, *egymás mellett* állnak a pajzsban.
5. *A mesteralak* MINDIG a *kisebb* alakzat az osztóvonalak által a pajzsfelületen létrehozott geometriai alakzatok közül és (főtípusainak) *csak* a végei érintik a pajzs peremét (pl. pólya, cölöp) vagy legfeljebb csak a végeik foglalják el a pajzs valamelyik

sarkát/-it (bal/harántpólya, ágas, harántkereszt stb.). A mesteralak *soha* nem alkothat mezőt és alapot is *csak* a legkivételesebb esetben, erős megszorítással.¹² A mesteralak mindig világosan elkülönül az alaptól, mindig a *felső* alakzatot képezi.

6. A *másodlagos mesteralak* olyan alakzat, amely MINDIG *kisebb*, mint a pajzsfelület többi része, továbbá az egyik vagy (több) vége mellett az egyik (vagy több) oldala *is érinti* a pajzs *peremét*, és MINDIG elfoglalja a pajzs legalább egy *sarkát* (pl. pajzsfő, pajzstalp, ráma, telek, hasáb); az EGY/OSZ szabályok értelmében *csak bizonyos* esetekben alkothat *mezőt* és *alapot* (pl. OSZ 3. a). A *másodlagos mesteralak* mindig világosan elkülönül az alaptól, mindig a *felső* alakzatot képezi.
7. A *harmadlagos mesteralak* olyan geometriai alakzat, amely *lebeg* a pajzsmezőben (pl. ruta, golyó, darab) vagy nem a pajzs szélével, hanem más címerábrával érintkezik (pl. a kettős kereszt hármason nyugszik), illetve legfeljebb egy pontban, az egyik végével érinti a pajzs szélét. A *harmadlagos mesteralak soha* nem alkothat mezőt és alapot is *csak* kivételes esetben.¹³ A *harmadlagos mesteralak* mindig világosan elkülönül az alaptól, mindig a *felső* alakzatot képezi. Átmenetet alkot a mesteralakok és a címerképek között.

(Noha a *harmadlagos mesteralak* fogalma nem létezett a korábbi heraldikában, elkülönítésüket azért tartjuk indokoltnak, mert elegendő sajátosságos jeggyel rendelkeznek ahhoz, hogy külön klasszifikációs kategóriát hozzunk létre számukra, sőt ezen jegyek olyan nagymértékben megkülönböztetik őket a többi csoporttól, hogy erre a különbségtételre elengedhetlenül szükségünk is van.)

8. A pajzstagolás vagy a (másodlagos, harmadlagos) mesteralak *több részből* is állhat (pl. sátor); amennyiben a mezőben több ugyanolyan mesteralak vagy pajzstagolás is van, a nagyság meghatározásához csak az egyikük felületének nagyságát vesszük figyelembe.

A pajzsbeli geometriai alakzatok alaptulajdonságai tehát a következők:

- A. A *pajzstagolások* mindig *egymással azonos nagyságú*, az *egész pajzsra kiterjedő* felületek (függetlenül attól, hogy valamelyik alkotórészük elfoglalja-e a pajzs valamelyik sarkát); *egymás mellett* állnak a pajzsban, *egyaránt* alkothatnak mezőt és alapot.
- B. A *mesteralakok* mindig a *pajzsfelület* (vagy osztott pajzsokban a mezőfelület) *kisebb alkotórészei* és *csak a végükkel érintik a pajzs peremét* (pólya, cölöp stb.) vagy a *végükkel foglalják el a pajzs* valamelyik *sarkát/-it* (bal-/harántpólya, ágas stb.); mindig a pajzs *felső* alakzatát teszik ki; *soha* nem alkothatnak mezőt és csak *kivételesen* képeznek alapot.
- C. A *másodlagos mesteralakok* mindig a *kisebb felületű alakzatok* és mindig *elfoglalják a pajzs* valamelyik *sarkát* (pajzsfő, pajzstalp, telek, ráma; mindig a pajzs *felső* alakzatát teszik ki; *csak bizonyos* esetekben alkothatnak mezőt és alapot).
- D. A *harmadlagos mesteralakok lebegnek a pajzsban* vagy legfeljebb egy pontban érintkeznek a pajzs szélével; mindig a pajzs *felső* alakzatát teszik ki; *soha* nem alkothatnak mezőt és csak *kivételesen* alapot.

A nyolc posztulátum mellé tehát egy kilencediket is be kell vezetnünk, amely a pajzs *sarkainak* fontos regulatív szerepére világít rá, miként az alább, az ék származékainak kialakulásánál is világossá fog válni számunkra:

9. A *pajzstagolások* egy része *elfoglalja* a pajzs valamelyik *sarkát*; a *mesteralakok* csak a *végeikkel* foglalhatják el a pajzs valamelyik *sarkát/-it*; a *másodlagos mesteralakok* mindig elfoglalják a pajzs *legalább egyik sarkát*, *harmadlagos mesteralakok* lebegnek a pajzsban, nem foglalják el a pajzs *egyik sarkát sem*.

Végül pedig, be kell vezetnünk egy külön posztulátumot a szabály alóli kivételek esetére is: 10. Ha egy *pajzstagolás* vagy *mesteralak* szabályos módon jön létre a pajzsban, de az alakzatok *nagysága* mégsem egyenlő egymással, illetve a főtípusnál *kisebb* pajzsfelületet eredményeznek, a mesteralak (vagy pajzstagolás) kicsinyített változatával, *diminutívájával* van dolgunk; ha pedig a pajzstagolás vagy a mesteralak felülete *nagyobb*, mint saját főtípusának a mérete, az adott pajzstagolás vagy mesteralak felnagyított, túlméretezett, *ultramodális* változataról beszélünk.

* * *

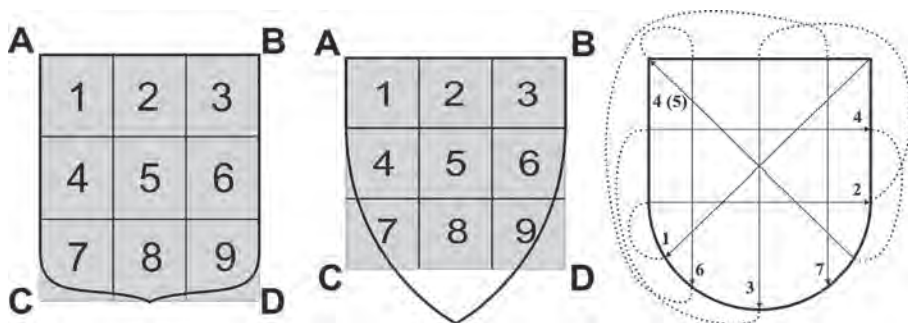
Ezen posztulátumokat a jövőben talán majd még tovább lehet finomítani egy bizonyos mértékig, de az érvényességükkel alapvető módon meg vagyok elégedve. A szerkezeti alakzatokat azért vizsgáljuk színezetlen próbaábrákon, hogy a szín egyelőre ne befolyásolja az ítéleteinket, hanem pusztán csak az osztóvonalak által létrejövő FELÜLET ÉS ALAK legyen a meghatározó abban a tekintetben, hogy egy alakzatot egyértelműen definiálni tudjunk.

Ennek megfelelően a szabályos méretű pályának (valamint cölöpnek és bal-/harántpályának) azt a definícióját kell elfogadnunk, amely azt 2/7 pajzsszélességű geometriai alakzatként határozza meg (miáltal a pajzs is megmarad egyszerű, osztatlan címernek), hiszen a színezetlen ábrán a pajzsban a kétszeri vágás (osztóvonal) által létrejövő három egyenlő nagyságú alakzat a harmadolt mező definíciójának is megfelel. Vagyis, amennyiben szabályos pályaként az 1/3 pajzsszélességű vízszintes geometriai alakzatot tekintenénk, szerkezeti értelemben nem tudnánk azt megkülönböztetni a három egyenlő részre vágott pajzstól (a vízszintesen harmadolt, három mezőre tagolt osztott címertől – vö. OSZ 3. b.). Egy adott *definíció* pedig csak egyetlen geometriai alakzatra, szerkezeti típusra vonatkozhat (noha az adott *szerkezeti alakzatot* megengedett több rá illő klasszifikációs kategóriába is besorolni). A fenti posztulátumok közül tehát a legfontosabb kritérium az alakzatok NAGYSÁGA (a mesteralak mindig a kisebb alakzat a pajzsfelület fennmaradó részéhez képest, a pajzstagolások egymással azonos felületűek), függetlenül azok színétől, ami által a színezetlen ábrák szerkezeti elemei is egyértelműen definiálhatók.

Ezen a módon fenntartható a pajzsbeli geometrikus alakzatok egységes klasszifikációjának követelménye is. Nem kell pl. a keresztet néha a mesteralakok, máskor meg a címerképek közé sorolni (mint egyes heraldikusok teszik), csak azért, mert az első esetben érintik a pajzs peremét, a másokban meg nem (ha lebegnek a mezőben). Ezen geometriai alakzatok megmaradhatnak mesteralaknak mindkét esetben, legfeljebb csak a klasszifikáción belüli besorolásuk változik meg: ha a végeik érinti a pajzs peremét mesteralakok, ha lebegnek a mezőben harmadlagos mesteralakok. Az ék ugyanilyen módon egyszerre lehet tagja három csoportnak is: ha *egyenlő* nagyságú *felületekre* tagolja a *teljes mezőt*, akkor pajzstagolás (forgó és oldalélek, ún. farkasfogak); ha a pajzsban a *kisebb felületet* foglalja el, akkor mesteralak (ék); ha pedig *lebeg* a mezőben harmadlagos mesteralak (lebegő ék). (Egy mesteralak csak akkor válhat címerképpé, ha azt teljes mértékben természetesen módon ábrázolják; így lett pl. a Báthoryak három oldalékából [mesteralak] három sárkányfog [címerkép], gyakran a sárkány állkapcsának a töredékébe ágyazva.)

Vizsgáljuk meg tehát és definiáljuk egyenként az Avar Anton számára problémát jelentő geometriai alakzatokat! Ehhez vegyük elő a pajzsfelosztás sémáját! Az egyes pajzsrészeknek különféle elnevezéseik vannak. Azon mezőknél, ahol az egyszavas megnevezések hiányoztak, az emberi test megfelelő részeinek neveit használok, külön is megjelölve a tőlem eredő terminológiát. (A hiányzó pajzsrészeknél a felső harmadban a fej, a középsőben a kéz, az alsóban a láb testrészeit alkalmaztam.)

Érdekességképpen megadom Pápai Páriz Ferenc (1649–1716) pajzsfelosztási módszerét is, kardvágások által,¹⁴ amely a szokványosnál több pajzsrészt eredményez. Ezt az általam rekonstruált vágódiagramot már közöltem a genealógiai kézikönyvemben.¹⁵ Egyébként a magyar víváselméletnek nem Pápai Páriz 1695-ös heraldikai kézikönyve volt az első ismert példája.¹⁶

3. kép – A pajzsfelosztás kilencedei és vizsgálati felülete (ABCD), csücsköstalpú és háromszögű pajzson szemléltetve.

(Az utóbbi Heather Child módszere szerint ábrázolva. Vö. a 9. jegyzettel.)

A pajzsfelosztás részei: 1. főhely, 2. díszhely, 3. a pajzsfő hátsó része (tarkóhely – Sz. L.), 4. a pajzlderék eleje (kézhely – Sz. L.), 5. boglárhely, 6. a pajzlderék bal oldala (könyök hely – Sz. L.), 7. a pajzstalp eleje (láb hely – Sz. L.), 8. a pajzstalp közepe (köldök hely – Sz. L.), 9. a pajzstalp hátsó része (bokahely – Sz. L.)

1-2-3: pajzsfőhely, 4-5-6: pólyahely; 7-8-9: pajzstalphely; 1-4-7: jobb oldal (hasáb); 2-5-8: cölöphely (középső hasáb); 3-6-9: bal oldal (hasáb); 1-5-9: harántpólyahely (A-D); 3-5-7: balharántpólya-hely (B-C)

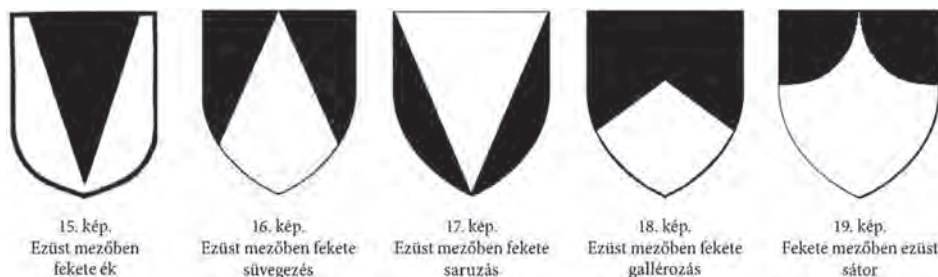
Mellettük: Pápai Páriz Ferenc általam rekonstruált 1695-ös vágódiagramja, a pajzsfelosztása kardvágások által (Szegedi 2015. 71.)

Az egyes alakzatok (mesteralakok és pajzstagolások) definiálásához a pajzsfelosztásra rávetítünk egy halvány téglalapot, amely egy négyszög alakú vizsgálati felületet (ABCD) jelöl ki számunkra. Ezenkívül a pajzsfelosztás függőleges és vízszintes tengelyére ráhelyeztem még egy-egy segédvonalat is. Ezáltal minden egyes alakzatot (tagolást és mesteralakot) képesek leszünk a pajzsfelosztás mezőit és a két segédvonal által definiálni.

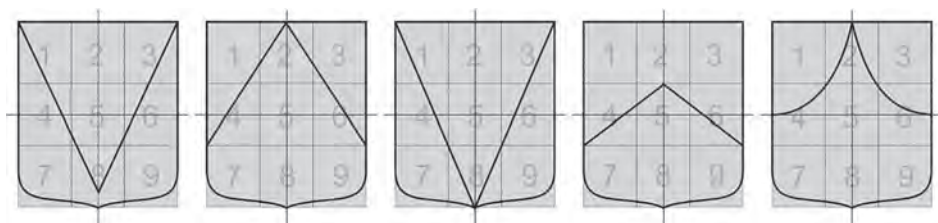
Lássuk a definíciókat egyenként! Az itteni meghatározásokhoz képest a tényleges címerek hasonló alakzatainak arányai 5–10 százaléknyi mértékig is eltérhetnek a definiáltaktól, anélkül, hogy szabálytalannak kellene azokat tekintenünk. (Így pl. az ék ferde osztóvonalainak sem kell feltétlenül a pajzsfelső sarkaiból kiindulniuk.)

Az ék úgy jön létre, hogy a főhely (1) és a tarkóhely (3) sarkaiból egy-egy átlós vonalat húzunk lefelé a pajzsfüggőleges tengelyére, de ezek metszéspontja *nem érheti el a pajzsfalját*. Az ék tehát így az 5. posztulátum értelmében mesteralak, mert a felülete kisebb, mint a fennmaradó pajzsrész és csak a(z egyik) vége érinti a pajzsfalját. Amennyiben a ferde osztóvonalak a láb hely (7), illetve a bokahely (9) sarkaiból indulnának ki és felül a pajzsfeteje alatt metszenék a függőleges tengelyt, *fordított éket* kapnánk. (Ha az ék ferde osztóvonalai a főhely és a tarkóhely közepéből vagy a pajzsfközep felé eső széleiből indulnak ki, alul elérhetik akár a pajzsfalját is, mert felületük ekkor is kisebb marad, mint a fennmaradó pajzsrész, tehát nem sértjük meg az 5. posztulátumot.)

A *süvegezés* úgy kapjuk meg, hogy a dízhely (2) tetejének közepéről egy-egy átlós vonalat húzunk a pajzs peremére, a kézhely (4), illetve a könyökhely (6) aljáig. Mivel a saruzás felülete kisebb, mint a fennmaradó pajzsrész és két oldala is érinti a pajzs peremét, a 6. posztulátum értelmében másodlagos mesteralak lesz. Amennyiben az átlós osztóvonalak meredeksége egészen addig a pontig növekedne, hogy a lábhely (7), illetve a bokahely (9) sarkában érnek el a pajzs peremét, már nem beszélhetnénk süvegezésről, hiszen az osztóvonalak egyenlő nagyságú pajzsfelületeket hoznának létre, tehát nem másodlagos mesteralak, hanem pajzstagolás, azaz *fordított gallérozás* jönne létre.

4. kép – Az ék származékai az Avar Anton által a Wikipédiából átvett képen (Avar Turul 2012. 94.)

5. kép – Az ék, süvegezés, saruzás, gallérozás és sátor definiálása a pajzsfelosztás és a szerkezeti szemlélet alapján (Sz. L.)

A *saruzás* úgy keletkezik, hogy a főhely (1) és a tarkóhely (3) felső sarkaiból egy-egy átlós osztóvonalat húzunk lefelé a pajzs függőleges tengelyére, melyek a köldökhely (8) aljának közepén (a pajzs alján) metszik egymást. Az osztóvonalak három egymással azonos felületű alakzatot hoznak létre, így a saruzás a 4. posztulátum értelmében pajzstagolás, a saruzás viszont két részből áll, ezért a 8. posztulátum értelmében csak az egyik részét vesszük tekintetbe, ezért a pajzstagolást (a saruzást) definiáló alakzat a két kisebb alakzat lesz együttesen, és nem a középső, nagyobb, ékszerű alakzat. Ha az átlós osztóvonalak nem érnek el a pajzs alját, éket kapnánk, mert ekkor már a középső alakzat lenne a kisebb, tehát az 5. posztulátum lenne rá érvényes.

Gallérozott pajzsot úgy kapunk, hogy a dízhely (2) és a boglárhely (5) középtengelyének metszéspontjától egy-egy átlós osztóvonalat húzunk lefelé a pajzs peremére, a kézhely (4), illetve a könyökhely (6) aljáig. Ezen osztóvonalak is azonos felületű pajzsrészeket hoznak létre, a gallérozás tehát a 4. posztulátum értelmében pajzstagolás. A pajzs két alakzatának azonos nagyságáról úgy győződhetünk meg,

ha megfigyeljük, hogy a boglárhely (5) mezőjében (és részben a 4. mezőben) a függőleges és vízszintes tengelyvonal, valamint a bal átlós osztóvonal által elhatárolt kis háromszög területe ugyanolyan nagyságú, mint a kézhely (4) mezőjében a balharántos osztóvonal és a vízszintes tengelyvonal által elhatárolt kisebb háromszög területe. Ugyanez érvényes a másik oldalra is. Itt a felső és nem az alsó, csúcsos alakzatot kell a „kvázi mesteralaknak” tekintenünk, mivel a két alakzat felülete megegyezik ugyan egymással, de az alsó csúcsos alakzat nem töltheti be az ék szerepét. Fentebb ugyanis az ék fogalmát úgy határoztuk meg, hogy annak felülete *mindig kisebb*, mint az osztóvonalak által létrehozott másik pajzsrésze és nem foglalhatja el a pajzs sarkait sem. Ebben az esetben egyenlőségről van szó, ráadásul a pajzs mindkét alsó sarka le van foglalva, ezért ékről nem beszélhetünk, a 4. posztulátumot kell tehát használnunk, és így a felső pajzsrészre kell alkalmaznunk a neki megfelelő sajátos megnevezést, ami ebben az esetben a gallérozás.

A *sátor* úgy jön létre, hogy a díszhelyen (2) a pajzs függőleges középtengelyének tetejétől mindkét oldalon egy-egy ívelt osztóvonalat húzunk a pajzs vízszintes tengelyére, melyek a kézhely (4), illetve a könyökhely (6) közepén metszik a pajzs peremét. A 6. posztulátum értelmében ez másodlagos mesteralak, amelyet ebben az esetben is (a 8. posztulátummal összhangban) a két kisebb, félkörívben végződő felső alakzat hoz létre, tehát nem az ezeknél nagyobb középső alakzat képezi a mesteralakot, miként azt 2001-ben Nyulásziné vélte a korábbi szakirodalom alapján, s így helytelen az az elgondolás is, hogy a sátor elnevezés is ezen középső csúcsos (a sátor tetejére hasonlító) alakzatról kapta a nevét. Valójában a két kisebb félköríves alakzat együtt képezi egy „sátorajtó” két felhúzott szárnyát, ezért a sátor elnevezés is erre vonatkozik. (Ezen két alakzat ebben az esetben együtt is kisebb felületű a középsőnél, akkor is, ha a 3. posztulátum értelmében azok ívelt osztóvonalait nem redukáljuk le az egyenes osztóvonalakra.)

(Más kérdés, hogy amennyiben ezen tagolásokban valamilyen címerábra is található, és eltérő módon vannak színezve, a címerhatározás fenti EGY-OSZ szabályai értelmében ezek *alappá* is válhatnak, vagyis mesteralak helyett egy osztott címer mezőinek a funkcióját is betölthetik, noha a fenti 4. posztulátum megfelelő mondatát alkalmazva mezőt általában csak egyenlő nagyságú tagolások alkothatnak.)

Mіндеzen alakzatok létrejöttét az ék geometriája (két ferde osztóvonalának az iránya) határozza meg. Itt kap jelentőséget a fent bevezetett 9. posztulátum, mely arra vonatkozik, hogy milyen geometriai alakzatok foglalják el a pajzs valamelyik sarkát. (Éknek azt az alakzatot tekintem, amelyiknek a csúcsa lefelé néz, miként az Parkernél¹⁷ is szerepel, míg pl. Bárczay¹⁸ és Oswald azt nevezi éknek¹⁹ (Spitze), amelyiknek felfelé néz a csúcsa, amely a mi nevezéktanunkban a fordított ék. A magam részéről szerencsésebbnek tartom éknek nevezni azt, amelyiknek a csúcsa lefelé néz, mert ilyen esetben pontosan látjuk, hogy a ferde osztóvonalak a pajzs tetejéből vagy a sarkaiból, esetleg az oldalaiból indulnak-e ki.)

A *pajzs sarkainak* a korábbi heraldikában egyáltalán nem tulajdonítottak semmilyen jelentőséget, sőt még vizsgálati témának sem tekintették sohasem, pedig ez lehet a geometriai alakzatok létrejöttének egyik kulcseleme. Ha ugyanis egy alakzat elfoglalja a pajzs (vagy a mező) valamelyik sarkát, ez annyit tesz, hogy az osztóvonalak által bezárt felület a pajzs valamelyik sarkát is tartalmazza. A pajzsfő pl. a pajzs mindkét felső, a pajzstalp mindkét alsó sarkát elfoglalja, a (bal)telek viszont csak a jobb felső vagy a bal felső sarkát.

Először is hangsúlyoznunk kell, hogy az ék az 5. posztulátum értelmében mesteralak (mindig kisebb, mint a pajzsfelület többi része és legfeljebb csak a vége foglalja el a pajzs valamelyik sarkát).

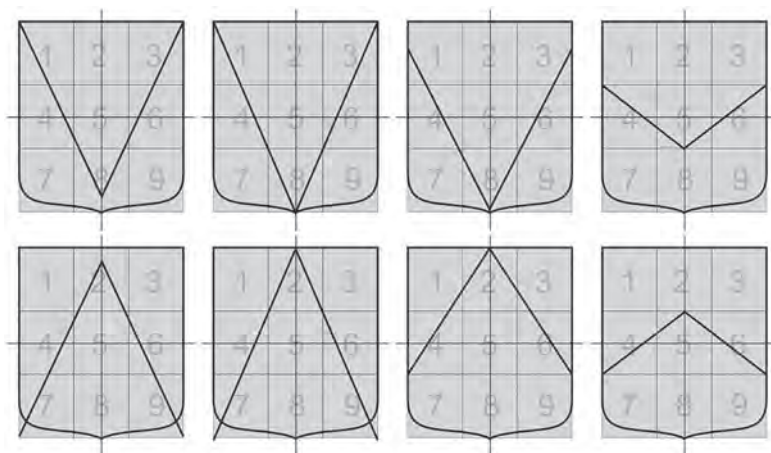
Ha pl. a címerben *haránték* van, amelyik a pajzs jobb felső sarkát is elfoglalja, az ék alakja továbbra is megfelel az 5. posztulátumnak, hiszen szerkezetileg csak olyan ék (csakis olyan alakzat) hozható létre, amely megfelel az ék általunk felállított definíciójának (a kisebb pajzsfelület és csak a vége [s nem valamelyik oldala] foglalja el a pajzs valamelyik sarkát). Ha pl. azt szeretnénk elérni, hogy az ék a pajzsnak ne csak egy, hanem legalább két sarkát foglalja el, soha nem tudunk létrehozni egyetlen olyan alakzatot sem, amely megfelel ennek a kívánalomnak úgy, hogy azt továbbra is éknek nevezhessük. Ha pl. a haránték alsó osztóvonalára megfelel a harántpólya alsó osztóvonalának, akkor a másik vonal nem lehet ezzel párhuzamos, olyan módon, hogy az a pajzs másik (bal alsó vagy fordított harántéknél a jobb felső) sarkát is magában foglalja, hiszen az ilyen alakzat neve nem ék, hanem harántpólya.

Ennek megfelelően a pajzs tetejéből kiinduló típus-ék sohasem foglalhatja el a pajzs mindkét (vagy egyik) felső sarkát, hanem legfeljebb csak magából a két felső sarokból vagy a pajzs tetejéből indulhat ki, közelebb húzódva annak középtengelyéhez, miként az az Avar Anton által közölt (és eredetileg a Wikipédiában általam rajzolt) fentebbi 4. képen (ezen belül a 15. képen) is látható. Az ék tehát csak akkor szabályos és akkor maradhat meg mesteralaknak (éknek), ha nem foglalja el a pajzs sarkait és (általában) nem éri el a pajzs alját (vagyis megmarad a kisebb pajzsfelületnek).

Mi történik akkor, ha az „ék” osztóvonalai mégis elfoglalják mindkét felső sarkot és/vagy a csúcuk eléri a pajzs alját (illetve fordított éknél a pajzs tetejét)? Ennek mindössze 8 esete lehetséges.

1. Ha az osztóvonalak a két felső sarokból indulnak, és nem érik el a pajzs alját, ék jön létre. Ilyenkor az ék által képzett háromszög marad a kisebb felület, tehát az 5. posztulátum értelmében ez számít mesteralaknak, a pajzs fennmaradó része pedig *alap* lesz. A ferde osztóvonalak nem foglalhatják el a sarkokat, tehát nem indulhatnak ki a pajzs két felső oldalrészéből, mert akkor az általuk bezárt „sarkos végű háromszög” lenne a nagyobb pajzsfelület, vagyis nem lehetne *mesteralak*, hanem csak a rajta kívül eső kisebb pajzsfelület (mesteralak) *alapja*. Ha az ék csúcusa eléri a pajzs alját, csak akkor nevezhető mesteralaknak, amennyiben az osztóvonalak nem foglalják el a két felső sarkot és nem indulnak ki pontosan a pajzs felső sarkaiból sem, hanem a pajzs (vagy osztott címerekben a mező) tetejéből indulnak lefelé, kisebb-nagyobb mértékben eltolódva a pajzs (vagy a mező) középső tengelye felé. Ilyenkor az osztóvonalak által bezárt pajzsfelületet akkor is kisebb lesz, ha a csúcusa eléri a pajzs alját, vagyis az osztóvonalak által bezárt kisebb felület megmarad mesteralaknak (éknek).
2. Vegyük azt az esetet, hogy az osztóvonalak a két felső sarokból indulnak ki és csúcuk eléri a pajzs alját. Ilyenkor egy három részre tagolt mező jön létre, amelyben a két szélső háromszög felülete megegyezik a középső nagyobb háromszög felületével. A 4. posztulátum értelmében ekkor nem mesteralak, hanem pajzstagolás keletkezik, s mivel ez nem mesteralak, következőképpen nem ék, hanem *saruzás*, miként azt fentebb láttuk. (Ha az alsó csúcuk nem éri el a pajzs alját az alakzat megmarad éknek.)
3. Most vegyük azt az esetet, hogy az osztóvonalak elfoglalják mindkét felső sarkot (vagyis nem a pajzs felső sarkaiból indulnak ki, hanem a pajzs oldalainak tetejéből) és csúcuk eléri a pajzs alját. Ilyenkor alul a két szélső alakzat a kisebb felületű a középső, nagyobb felülettel szemben, vagyis 6. posztulátum értelmében nem mesteralakot (éket), hanem másodlagos mesteralakot, *fordított süvegezést* kapunk.

4. Ha az osztóvonalak mindkét felső sarkot elfoglalják és a csúcsuk nem éri el a pajzs alját, *fordított gallérozást*, vagyis (a 4. posztulátum értelmében) pajzstagolást kapunk. Ilyenkor a két pajzsfelület egyenlő nagyságú, illetve az egyik felület *lehet* valamivel *nagyobb is*, mint a másik, s amennyiben mindkét feltétel teljesül (mindkét sarok le van foglalva és az osztóvonalak csúcsa nem éri el a pajzs alját), az ilyen alakzat továbbra is nevezhető fordított gallérozásnak (a feltételek teljesülése esetén tehát a fordított gallérozásnál is lehetségesek a már említett 5–10 százaléknyi eltérések). Itt azonban bizonyos megszorításokat is érvényesíteni kell. Ha a fordított gallérozás lefelé nyúló csúcsát felhúzzuk egészen a pólyahely (boglárhely) közepéig, az ilyen alakzatot már nem lehet fordított gallérozásnak nevezni, hanem (inkább) csúcsos pajzsfőnek kell tekinteni. Ha a fordított gallérozás kiindulópontját leeresztjük a pólyahely közepére (vagy inkább az alá), a csúcsát pedig lesüllyesztjük a pajzstalphely közepéig, ezt az esetet sem tekinthetjük már fordított gallérozásnak, hanem sarkos pajzstalpnak kell neveznünk. Ha pedig harmadszor, mindkét végpontot eltúlozzuk, vagyis a kiindulópontot (a ferde vonalakat) feltoljuk a pajzsfőhely közepére (vagy még feljebb), úgy, hogy mindkét felső sarok elfoglalva maradjon, a csúcsát pedig alul leeresztjük egészen a pajzstalphely közepéig (vagy még lejjebb), de úgy, hogy az ne érje el a pajzs alját, az ilyen alakzat még mindig fordítottan gallérozott pajzs marad (az ultramodális változatokat is beleértve), hiszen ék nem lehet, mivel mindkét felső sarok le van foglalva, és nem válik fordított süvegezéssé (nem éri el a pajzs alját), sem saruzássá (pajzstagolássá).
5. Ha az osztóvonalak a pajzs két alsó sarkából indulnak ki és a csúcsuk nem éri el a pajzs tetejét, *fordított ék* jön létre. Ilyenkor a fordított ék által képzett háromszög marad a kisebb felület, tehát az 5. posztulátum értelmében ez számít mesteralaknak, a pajzs fennmaradó része pedig *alap* lesz. Az osztóvonalak nem foglalhatják el a sarkokat, tehát nem indulhatnak ki a pajzs két alsó oldalrészéből, mert akkor az általuk bezárt „sarkos végű háromszög” lenne a nagyobb pajzsfelület, vagyis nem *mesteralak* lenne, hanem a rajta kívül eső kisebb pajzsfelület (mesteralak) *alapja*. Ha a fordított ék csúcsa eléri a pajzs tetejét, csak akkor nevezhető mesteralaknak, amennyiben az osztóvonalak nem foglalják el a két alsó sarkot és nem indulnak ki pontosan a pajzs alsó sarkaiból sem, hanem a pajzs (képzeltbeli vagy a négyyszögű mezőnek a tényleges) aljából indulnak, kisebb-nagyobb mértékben eltolva a pajzs (vagy mező) középső tengelye felé. Ilyenkor az osztóvonalak által bezárt pajzsfelületet akkor is kisebb lesz, ha a csúcsa eléri a pajzs tetejét, vagyis az osztóvonalak által bezárt felület megmarad mesteralaknak (fordított éknek).
6. A fordított éknek is különféle alosztói lehetségesek. Ha az osztóvonalak az alsó sarkokból indulnak és elérik a pajzs tetejét, létrejön egy nagy középső és a szélein két kisebb, a nagyobbal azonos nagyságú felület, azaz a fordított ék mesteralak helyett a 4. posztulátum értelmében (automatikusan) pajzstagolás keletkezik, ami által *fordított saruzást* kapunk (bár ezt nem feltétlenül szükséges elkülöníteni a süvegezéstől).
7. Ha az osztóvonalak elfoglalják mindkét alsó sarkot és a csúcsuk eléri a pajzs tetejét, a két felső sarokban egy-egy kisebb háromszöget kapunk, melyek felülete együttesen kisebb, mint a középső (éknek látszó) alakzat felülete, ezért a 6. és 8. posztulátum értelmében másodlagos mesteralakot, konkrétan, *süvegezést* kapunk. Ennek ívelt (domború) osztóvonalal megrajzolt változatai *függöny*, *sátor* és *uszály*. A süvegezés osztóvonalai (és az egyenestől eltérő osztóvonalakkal megrajzolt változatai) tehát egészen addig nyúlhatnak le a pajzs aljáig, amíg nem kerülnek pontosan a pajzs alsó sarkaiba.

6. kép – Az ék osztóvonalából létrejövő mesteralakok és pajzstagolások.

A felső sorban: 1. ék, 2. saruzás, 3. fordított süvegezés, 4. fordított gallérozás.

A második sorban: 5. fordított ék, 6. fordított saruzás, 7. süvegezés, 8. gallérozás.

8. Ha az osztóvonalak elfoglalják mindkét alsó sarkot és a csúcuk nem éri el a pajzs tetejét, két egymással azonos nagyságú pajzsfelület, *gallérozás* jön létre, tehát a 4. posztulátum értelmében pajzstagolás keletkezik. Szó sem lehet, mesteralakról, arról, hogy az alsó csúcsos alakzatot éknek vegyük (hiszen erre más posztulátumoknak kellene érvényesnek lenniük; mivel azonban ezen alakzat felülete nem kisebb, mint a másiké, csakis a 4. posztulátum alkalmazható rá). Különbőféle változatainál a csúcsot nagy mértékben feltolhatjuk, és a kiindulópontot is nagy mértékben lesüllyeszthetjük. Amennyiben mindkét feltétel teljesül (mindkét sarok le van foglalva és az osztóvonalak csúcsa nem éri el a pajzs tetejét), az ilyen alakzat továbbra is nevezhető gallérozásnak (a feltételek teljesülése esetén tehát a gallérozásnál is lehetségesek a már említett 5–10 százaléknyi eltérések). Bizonyos megszorításokat azonban itt is érvényesíteni kell. Ha a gallérozás felfelé nyúló csúcsát feltoljuk egészen a pajzsfőhely (díszhely) közepéig, az alsó kiindulópontot pedig felhúzzuk egészen a cölöphely közepéig (vagy még feljebb), az ilyen alakzatot már nem lehet gallérozásnak nevezni, hanem (inkább) sarkos pajzsfőnek kell tekinteni. Ha a gallérozás kiindulópontját (a ferde vonalakat) leeresztjük a pajzstalphegy közepére (vagy inkább az alá), a csúcsát pedig lesüllyesztjük a pólyahely közepéig (vagy az alá), ezt az esetet sem tekinthetjük már gallérozásnak, hanem csúcsos pajzstalpnak kell neveznünk. Ha pedig harmadszor, mindkét végpontot eltúlozzuk, vagyis a kiindulópontot (a ferde vonalakat) letoljuk a pajzstalphegy közepére (vagy még lejjebb), úgy, hogy mindkét alsó sarok elfoglalva maradjon, a csúcsát pedig felhúzzuk egészen a pajzsfőhely közepéig (vagy még feljebb), de úgy, hogy az ne érje el a pajzs tetejét, az ilyen alakzat még mindig gallérozott pajzs marad (az ultramodális változatokat is beleértve), hiszen fordított ék nem lehet, mivel mindkét alsó sarok le van foglalva, és nem válik süvegezéssé (nem éri el a pajzs tetejét), sem fordított saruzássá (pajzstagolássá).

Ezen nyolc eset által tehát definiáltuk az összes kérdéses ékszármazékot (ék, fordított ék, süvegezés, saruzás, gallérozás, sátor, függöny, uszály stb.). Ennek az állításnak az ellenkezője is igaz: a.) az ékszármazékokat csakis ezen a módon tudjuk szabatos módon

definiálni; b.) amennyiben eltekintünk ezen alakzatok szabatos meghatározásától, ahhoz hasonló problémákkal nézünk szembe, amelyeneket Avar Anton módszertani tanulmányából is megismerhettünk.

Attól függően, hogy az ékként induló osztóvonalak végül milyen alakzatokat eredményeztek a pajzson, létrejöhetnek „éken belüli” alakzatok (maga az ék és a fordított ék, egy nagy háromszög, amelynek felülete *kisebb*, mint a fennmaradó pajzsfelület), vagy létrejöhetnek „éken kívüli” alakzatok (pl. a saruzás), abban az esetben, ha az ék (illetve a fordított ék) az osztóvonalak iránya miatt túlságosan *nagyra* növekedett vagy a sarkokat is lefoglalta, és a magán kívül eső régióban saját magánál kisebb alakzato(ka)t hagyott hátra a pajzson, miáltal megszűnik mesteralak-képző adottsága, maga is megszűnik mesteralak lenni, egyszerű pajzsfelületté (*alappá!*) válik, mesteralak-/pajzstagolás-képző adottságát átadja a magánál *kisebb* alakzatoknak. Elégséges tehát az, hogy egy kicsivel „túlhúzzuk” az osztóvonalakat vagy egy kicsivel rövidebbre húzzuk azokat, s ék helyett az éktől rögtön valamilyen gyökeresen eltérő mesteralak jön létre (az ékszerű háromszögű pajzsfelület pedig ezen mesteralakok és pajzstagolások *alappjává* válik).

42. ábra
Vörössel gallérozott kék pajzs
daneći Daneci Szaniszló, 1629
R 64 – 1. tétel – No. 285.

43. ábra
Vörössel sívegezett kék pajzs
Stettner János Erik, 1655
R 64 – 1. tétel – No. 461.

44. ábra
Vörössel sívegezett kék pajzs,
avagy vörös mezőben kék sátor
Bánovszky Simon, 1655
R 64 – 1. tétel – No. 464.

7. kép – Avar Anton által problematikusnak vélt tagolások

(Avar 2012. 59–60. egybeszerkesztve). Az utolsó kép az általa ugyancsak problematikusnak vélt Thonauer címer (MNL OL. R 64 – 1. tétel – No. 779.)

Ezen a módon tehát az ék és származékai (valamint az összes többi mesteralak) egyszerűen, logikus módon, axiomatikus alapon definiálható. A fentieknek megfelelően most már korrigálhatjuk Avar Anton meghatározásait is az „ékszerű” mesteralakokat illetően. (Lásd a 7. képet.)

A 7. kép 41. ábráján szereplő 1905-ös Aczél címerrel nem tudja eldönteni, hogy kék sátor vagy (a címeres levél magyar nyelvű címerleírása értelmében) vörös „függönyzés” található-e benne. Mivel a függönyzés a kisebb alakzat, természetesen ez lesz a másodlagos mesteralak (amit a magyar nyelvű címerleírás készítői is helyes módon értelmeztek). A *függöny szerkezeti* értelemben a sátor diminutívjaként is meghatározható, amikor a domború osztóvonalak nem nyúlnak le egészen a cölöphely közepéig, hanem csak a pólyahely aljáig érnek. A 42. ábrán a *kisebb* alakzat a kék színű ékszerű pajzsrész, Avar Anton meghatározása azonban ebben az esetben mégis helytálló és a mezőt [domborúan] *gallérozottként* kell definiálnunk. A kisebb rész ugyanis semmiképpen sem tekinthető fordított éknek (mesteralaknak), hiszen (a 9. posztulátum értelmében) az ék nem foglalhatja el a pajzs mindkét (alsó) sarkát, mint az ebben az esetben történt. A kisebb felületű pajzsrész tehát nem ék és nem mesteralak (hanem a pajzs kék *alappja*), ezért csak a nagyobb (vörös) pajzsrész lehet a mesteralak (pontosabban pajzstagolás). Mivel a nagyobb

vörös rész nincs osztóvonalakkal az uszály két szárnyára sem tagolva, a 8. posztulátum sem alkalmazható rá (a két részből álló mesteralakoknál csak az egyik rész felületét vesszük figyelembe). Marad tehát az, hogy a vörös rész lesz a mesteralak (a kék pedig az alap), annak ellenére is, hogy ez teszi ki a *nagyobb* pajzsfelületet, tehát a mesteralak (pajzstagolás) valós neve [ívelt, domború oldalú] gallérozás. Ilyen esetben azonban a szabály alóli kivételről van szó, a gallérozott mesteralak felnagyított (ultramodális) változatáról (a gallérozás főtípusának mellékjegyeről), amit a címerleírásban is ki lehet fejezni a *domborúan sülylesztett gallérozás* (vagy az általam javasolt egyszerűsített címerleírással a *gallérozott: vörös, sülylesztett, domborúan*) kifejezéssel. A 43. ábrán már a két vörös pajzsrész a kisebb, ezért itt lehet szó [ívelt oldalú] *süvegezésről*. Ezt a definíciót az a körülmény sem cáfolja meg, hogy a két alkotóelem között egy világosan kivehető hézag van; a 8. posztulátum értelmében ugyanis léteznek két vagy több részből álló pajzstagolások, (másodlagos) mesteralakok is. Ha a címerleírásban a rést is jelezni akarjuk, a süvegezés főtípusával (Ft) szemben ezen megkülönböztető jegyet (Mj) is kifejezhetjük a „széttoltan süvegezett” (vagy a *süvegezett: széttolt*) fogalommal. Mivel azonban az osztóvonalak domborúak az ilyen mesteralak a süvegezés egyik altípusát képezi, amelynek külön elnevezése is van a (külföldi) heraldikában.²⁰ Magyarul *uszálynak*,²¹ a mi konkrét esetünket pedig széttolt uszálynak nevezhetjük. A 44. ábra nem [domború] süvegezés, hanem egyértelműen *sátor*. Végül pedig, a 7. kép utolsó pajzsával, Thonauer Máté 1765-ös címerével kapcsolatban is egyértelmű a helyzet, (melynek képét Avar Anton nem közli a módszertani tanulmányban s) amelyről azt állítja, hogy „eldönthetetlen, hogy kék mezőben vörös süvegezést vagy vörös mezőben kék sátrat ábrázol. A szöveg szerint egyébként két részre osztott pajzsról van szó, ami tovább nehezíti a meghatározást.”²² Itt is *uszályról* van szó, amelynek az alja akár a pajzstalprész tetejéig is lenyúlhat, anélkül, hogy nagyobbra növekedne, mint a középső pajzsrész (és elfoglalná a pajzs alsó sarkait), mint ebben az esetben is. A pajzs pedig (Avar Anton kételye ellenére is) valóban két részre van osztva, és pedig a nagyobb középső felületre, valamint a két részből álló uszálya (a 8. posztulátum értelmében a mesteralakok és pajzstagolások egynél több alkotórészből is állhatnak).

Ezen a módon a szerkezeti szemlélet alapján, a fenti kilenc posztulátum által minden egyes pajzstagolás és mesteralak szabályos (tehát koherens és egyértelmű) módon definiálható. Mint minden szabály esetében, itt is van azonban néhány kivétel, miként azt már a gallérozásnál is láttuk. Ezért volt szükség a tizedik posztulátumra.

A kivételeket külön-külön definiálva és kivéve a szabály alól, tovább tudjuk erősíteni magát a szabályt is. Az egyik ilyen kivétel a nagyruta, ahol a középső nagyobb rész alkotja a mesteralakot, annak ellenére is, hogy az osztóvonalak által létrejövő négy kisebb sarokrész együtt is (és a 8. posztulátum értelmében az egyik eleme mindenképpen) a kisebb pajzsrészt teszi ki. A négy sarkot együtt azonban meglehetősen erőltetett volna egyetlen mesteralaknak tekinteni a nagyrutával szemben. Ezért itt a kivételre vonatkozó (általunk bevezetett) azon szabályt (a 10. posztulátumot) kell alkalmaznunk, mely szerint a mesteralakok főtípusának (Ft; szabványos alakjának) nemcsak *diminutívái* (kisebb méretű változatai) léteznek, hanem *ultramodális*, felnagyított változatai (mellékjegyei; Mj) is. Ilyen a széles pólya vagy a széles harántpólya (pl. Bern címerében). A nagyruta tehát ugyanilyen ultramodális változatnak tekinthető, mégpedig harmadlagos mesteralaknak, a ruta felnagyított változatának, melyet csak ezen a módon, a szabály alóli kivétel alkalmazásával tudunk szabályosan definiálni.

Noha Bárczay a nagyrutánál különbséget tesz²³ a *ruházat* (véteament, ringsum anstossende Raute) és a *nagyruta* (Grosse Raute, grande losange) között, de ez a kettő csak az osztóvonalak árnyékolása²⁴ tekintetében tér el egymástól, ezért egyiket a másiktól

főlöszlegesen megkülönböztetni, hiszen ez csak tovább bonyolítaná a kérdést. (A nagyruta nála úgy keletkezik, hogy a pajzs négy szélének középpontjait összekötjük egymással [ahol a középső pajzsrész a mesteralak]; a ruházat pedig négy derékszögű háromszög a pajzs négy sarkában, melyek által a pajzsból a nagyrutának megfelelő rész válik láthatóvá. A ruházatot egyébként Bárczay is főlöszlegesen különböztetnének tartja.)

Amennyiben tehát ezen utóbbi definíciót fogadnánk el, és a négy kis sarokháromszöget egyetlen *mesteralaknak* vennénk, az látszólag összhangban állna az 5. (a mesteralak mindig a kisebb pajzsfelület) és 7. posztulátummal is (a pajzstagolás vagy a másodlagos mesteralak több részből is állhat), az 5. posztulátum azonban itt nem alkalmazható (annak ellenére sem, hogy a 4 sarokháromszög együttes területe látszólag kisebb, mint a középső, ruta alakú felületé), hiszen az 5. és 9. posztulátum értelmében a mesteralaknak legfeljebb csak a vége foglalhatja el a pajzs sarkait, itt pedig a kis háromszögek nem a végükkel, hanem a testükkel foglalják el a pajzs mind a négy sarkát.

Ha az 5. posztulátum kiesik, marad a 4. posztulátum (pajzstagolás: az osztóvonalak egyenlő nagyságú felületeket hoznak létre a pajzsban), vagy a 6. posztulátum (másodlagos mesteralak). S valóban úgy tűnik, hogy a nagyruta megfelel a 4. posztulátumnak, hiszen – különösen a négyzet alakú mezőkben – a négy sarokháromszög együttes felülete ugyanolyan nagyságú, mint a középső rutaalakzat felülete. A 4. posztulátum követelménye azonban nem érvényes minden négyszögű felületre, mint pl. a téglalap alakú (? – talán inkább itt is egymással egyenlőnek tűnő felületek jönnek létre) mezőkre (legfeljebb az ultramodalitás figyelembe vétele mellett).

Ezért az egyszerűsége való törekvés jegyében jobb módszer az, ha a nagyrutából kivételt képezünk, a 7. posztulátumot alkalmazzuk rá (harmadlagos mesteralak), tehát a ruta ultramodalis változataként definiáljuk. A 6. posztulátum nem érvényes rá, mert nem foglalja el a pajzs egyik sarkát sem és nem is ez a kisebbik alakzat a pajzsban; ezért marad a 7. posztulátum alkalmazása (kisebb és lebeg a pajzsban), de itt is csak az ultramodalitás (a 10. posztulátum) kivételképző szerepét érvényesítve (nem kisebb, hanem egyenlő vagy nagyobb felület), noha a nagyruta csakis azért nem lebeg, mert pusztán csak négy pontban ugyan, de mégis érinti a pajzs szélét, s emiatt a négy érintőpont miatt nem lesz kisebb (hanem egyenlő, esetleg nagyobb) felület a fennmaradó pajzsrészekkel szemben. A négy érintőpont ellenére a 9. posztulátum is tökéletesen illik rá (a *harmadlagos mesteralakok* nem foglalják el a mező egyik sarkát sem).

A fenti posztulátumok segítségével az osztóvonalak által létrehozott minden egyes geometriai alakzat definiálható a pajzson. Ezek közül az alap-posztulátumok azok, melyek szerint a *mesteralak* mindig a pajzs (vagy mező) kisebb felülete és csak a vége érinti a pajzs peremét. Ha a nagyobb látszik mesteralaknak (ultramodalis változat), a kisebbet az *alaphoz* kell vennünk. Az egyforma nagyságú, egész pajzsrá (vagy mezőre) kiterjedő geometriai alakzatok a *pajzstagolások*, azok pedig, amelyek kisebbek, de elfoglalják a pajzs (vagy a mező) valamelyik sarkát, vagy lebegnek a mezőben, a *másodlagos*, illetve a *harmadlagos mesteralakok*.

A fentebb bevezetett négyes különböztetés (pajzstagolás, mesteralak, másodlagos mesteralak, harmadlagos mesteralak) azért is szükségszerű, mert csak ezen előzetes klasszifikáció által vált lehetővé, hogy a fentebb lefektetett tíz posztulátummal az összes lehetséges mesteralakot (geometriai képződményt) szerkezeti alapon definiálni tudjuk. Minden egyes csoportnak vannak ugyanis olyan sajátos tulajdonságai, melyek nem határozhatók meg néhány általános posztulátummal, hanem mindegyikük tulajdonságait a rájuk érvényes posztulátumokkal tudjuk csak leírni.

* * *

A *pajzstagolás – mesteralak – másodlagos mesteralak* felosztás (*partition – ordinary – sub-ordinary*) ma is megtalálható egyes külföldi heraldikai rendszerekben, de ott sem alkalmazzák általános érvénnyel és következetes módon. A modern heraldikában a pajzstagolást és a mesteralakot általában egynek veszik. Oswald is azt írja a pajzstagolásról (Schildesteilung, régi nevén Section), hogy azt csak a régi heraldikában használták, azért hogy a mesteralakoktól megkülönböztessék azon eseteket, amikor a pajzsban előforduló két vagy több tinktúra egymással egyenlő nagyságú pajzsfelületet foglal el, de a modern heraldika már ezeket is a mesteralakok közé sorolja, mivel ezt a különbségtételt az élő heraldika korában még nem ismerték.²⁵ Fentebb azonban láttuk, hogy a három (sőt négy) fogalom egymástól való elkülönítésére mindenképpen szükség van ahhoz, hogy a pajzsbeli geometrikus alakzatokat rendszerbe tudjuk foglalni és ezáltal mindegyiket definiálni tudjuk. Ehhez azonban a fenti tíz posztulátum által a hagyományos pajzstagolás – mesteralak – másodlagos mesteralak beosztást is újra kellett értelmezni (pajzstagolás – mesteralak – másodlagos mesteralak – harmadlagos mesteralak).

A többi (angol) heraldikushoz hasonlóan Fox-Davies is elkülöníti egymástól az „úgynevezett mesteralakok és másodlagos mesteralakok” (ordinaries, sub-ordinaries) csoportját (de csak „úgynevezett” módon), és elárulja azt is, hogy ezek fogalmának meghatározását minden heraldikus teljesen önkényes módon végzi el. Megemlíti, hogy egyes régi szerzők szerint [Leigh, Holme, Guillim] a mesteralaknak a pajzsfelület egyharmadát kell kitennie [egy későbbi szerzők, mint Edmondson szerint pedig az egyötödét]. Könnyen beláthatjuk – és a fentebbi példákon is bemutattuk –, hogy számos olyan példát találunk, amikor ez a definíció nem állja meg a helyét. Ezért ez a posztulátum nem tekinthető axiomatikusnak, de még csak egy általánosan érvényes szabálynak sem. Fox-Davies meg van győződve arról is, hogy a heraldikában a pajzsbeli alakzatok egységes szabályozása sohasem válik lehetővé, ahhoz hasonlóan, miként az a többi tudományban történt („...the rules enunciated are impossible as rigid guides for general observance, and that they never have been complied with, and that they never will be, a »tabular« system exists for heraldry as for most other sciences.”).²⁶ Mi azonban ennek ellenére ezt a fenti tíz posztulátum felállításával mégis megkíséreltük és a véleményem szerint ennek eredményével (konzisztenciájával és koherenciájával) elégedettek is lehetünk.

Az egyike a kevés mai heraldikusoknak, akik elkülönítik egymástól a pajzstagolásokat, mesteralakokat és másodlagos mesteralakokat, Slater, de az ő definíciói sem következetesek. A *pajzstagolásokról* (divisions of field) azt mondja, hogy azok különféle színek (egy vagy több osztóvonal) által jönnek létre, és elnevezéseik megfelelnek a fő geometriai alakzatok, a fő mesteralakok elnevezéseinek. (Nem támaszt tehát semmilyen feltételt a pajzsrészek felületeinek egyenlő nagyságát illetően, noha az nyilvánvaló az általa példaként felhozott pajzstagolásokat illetően is.) A *mesteralakokról* (honourable ordinaries) azt mondja, hogy azok a pajzs legegyszerűbb geometriai alakzatai. Alapesetben általában a pajzsfelület egyharmadát foglalják el. (Megismétli tehát a mesteralakok egyharmadnyi pajzsfelületére vonatkozó elavult nézetet. Nem említi meg az angol heraldikában elterjedt azon, egyébként helyes, véleményt sem, hogy angolul azért illetik őket az ordinary (elrendező) névvel, mert a geometriájuk befolyásolja a pajzs többi címerábrájának eloszlását a fennmaradó pajzsfelületen – a nagyságuk, számuk, alakjuk, pózuk stb. Nem mondja azt sem, hogy a mesteralakok mindig kisebbek, mint a fennmaradó pajzsfelület.) A *másodlagos mesteralakokról* (sub-ordinaries) csak annyit mond,

hogy azok a pajzs (leg)kisebb, kevésbé gyakori geometriai alakzatai, előfordulhatnak egyedül vagy csoportosan.²⁷ (Nem támaszt tehát velük szemben olyasféle feltevést, hogy el kell foglalniuk a pajzsok legalább az egyik sarkát, vagy lebegniük kell a pajzsban.)

Az angol (és francia) heraldikusok abban sem értenek egyet, hogy pontosan milyen és mennyi geometriai alakzatot kell besorolni a másodlagos mesteralakok, sőt maguk a mesteralakok közé. A Friar által szerkesztett heraldikai lexikon a három csoportot már nem is foglalja egységes rendszerbe és a definíciójukat is csak nagy általánosságban adja meg (amennyiben azok egyáltalán definíciónak nevezhetők) vagy teljesen bizonytalan a meghatározásukat illetően. A *tagolásokat* (partitions, divisions) csak az osztóvonalakkal összefüggésben említi meg egyetlen mondatban („*Partition*. A geometrical shape resulting from the division of a shield or charge by the principal lines of partition”). A *mesteralakok* (ordinaries) tekintetében az a meghatározó számára, hogy olyan vastag, egyenes, fő alakzatok, amelyek szabályozzák más címerábrák geometriáját, de a definíciójuk a különféle szerzőknél nem egységes („*Ordinary or Honourable Ordinary*. A principal charge of bold rectilinear shape, by which the geometry of other armorial figures is regulated. ... Every heraldic text book contains a different selection of ordinaries: few attempt a definition.”). A *másodlagos mesteralakokkal* (sub-ordinaries) kapcsolatban pedig teljességgel bizonytalan. Olyan geometriai alakzatoknak nevezi ezeket, amelyek alá vannak rendelve a mesteralaknak (ordinary) vagy a fő címerábrának (principal charge), de ezek definíciója sem egységes. A kérdést végül a címerleírás segítségével igyekszik (nem túl meggyőzően) eltussolni. („*Sub-Ordinary*. An armorial charge of geometrical shape subordinate to the ordinary principal charge. The reader of heraldic reference books may search in vain for some clue as to the function of the sub-ordinary. Lists are varied and arbitrary [! Sz. L.] – enlightenment minimal. Many writers conclude that the sub-ordinary is simply a minor geometrical charge – why, then, is a separate classification necessary? As with the ordinary, there seems little point in retaining terminology [? Sz. L.] which cannot be defined [? Sz. L.] and has no distinctive [? Sz. L.] purpose. If a function is to be ascribed to the sub-ordinary (and thereby a definition), it would seem that it is the sequence of blazon which is most likely to provide it. ...it is not unreasonable to suggest that the sub-ordinary is so named because it is consistently blazoned *after* the ordinary. ...because of its position on the shield it is impossible to blazon the sub-ordinary as though it were a principal charge [? Sz. L. – ez nem lehet érvényes minden nyelven elvégzett címerleírásra] (except in the absence of other charges).”²⁸ [Kiemelés az eredetiben – Sz. L.]

Nála is teljes mértékű tehát a bizonytalanság és nyilvánvaló az egységes rendező elv, a szilárd elméleti alap hiánya. Úgy tűnik tehát, hogy a még oly nagy hagyománnyal, oly aprólékos nevezéktannal és szabályrendszerrel rendelkező angol és francia heraldika, amely minden egyes (vélt vagy valós) klasszifikációs kategória láttán azonnal szakterminológia és definíció után kiált, még ezek elméleti megalapozottsága sem teljesen hibátlan, mégpedig azért, mert sohasem gondolták át a kérdést annak teljes mélységében, egy axiomatikus szerkezeti alapot találva az ösztönös módon kialakított klasszifikációs kategóriák megindoklásához. Ezen kérdések csak az általunk kifejtett szerkezeti szemlélet segítségével támaszthatók alá elméletileg is, általános érvénnyel.

(Folytatjuk)

JEGYZETEK

- 1 Avar Anton: *Az Országos Levéltár címereslevélgyűjteményének feldolgozása és digitalizálása*. Módszertani tanulmány. MNL OL, 2012. 1–79.
- 2 Szegedi László: A rendszerezés és a meghatározás lehetőségei a címertanban. *Századok* 133. 1999. 162–164.
- 3 Címerhatározó, elérési, 2022. 12. 5.: <https://hu.wikibooks.org/wiki/C%C3%ADmerhat%C3%A1roz%C3%B3>
- 4 Peter Kartous – Jozef Novák – Ladislav Vrtef: *Erby a vlajky miest v Slovenskej republike*. Pozsony, 1991. Minden falu és város számára új zászlót vezettek be, függetlenül attól, hogy egy településnek volt-e korábban zászlója vagy sem. Novák azt az elvet követte, hogy ott, ahol a címerből a zászlóra nem vihető át semmilyen egyszerű geometriai alakzat (pl. András-kereszt), a zászlólapot eltérő színű sávokból hozzák létre, ahol a felső sáv a címer fő címerbrájának a színe, a második a címerállat fegyverzetének, a harmadik pedig a címermezőnek a színe. Így lett Rimaszombat új zászlója fekete-vörös-fehér. Bonyolultabb címerek esetében természetesen ennél nagyobb számú sávozás is előfordul. A pozsonyi egyetemen annak idején nekem is volt, ha nem is szerencsém, de alkalmam megismerni Jozef Novák (1930-) furcsa elméleteit, amelyekkel (a többi szlovák történészhez hasonlóan) minden áron, mesterséges módon akart történelmet kreálni a szlovákoknak. S nemcsak a vexillológiai standardizálás tartozik ide, hanem a heraldika intézményrendszerének kiépítése, sőt a történelmi magyar családok neveinek elszlovákosítása is. (Részletesebben: Szegedi László: A magyar történetírás (lehangeló) karaktere. *Valóság* 64. 2021/1. 4–6.) Ezzel szemben a valós címertani hagyományokkal rendelkező Magyarországnak a heraldikai intézményrendszer fejlesztésére valamilyen oknál fogva manapság nincs semmi gondja. A 2011. évi CCII. törvény 4. § (2) létrehozta ugyan a Nemzeti Címer Bizottságot (ráadásul a nevét helytelen helyesírással megírtelve), amely csekély 5 év elteltével, 2016. szept. 13-án meg is tartotta alakuló ülését (feladatait, tagságát, szervezeti, működését, eljárásrendjét a 138/2016. (VI. 13.) Korm. rendelet szabályozta), de szakmai testületnek ez sem tekinthető, mert ebben (is) a politikusok vannak túlsúlyban. Nem világos az sem, hogy a Bizottság véleményét az önkormányzatok kötelesek-e elfogadni, minden esetben, bírságolási joggal nem rendelkezik.
- 5 B. Kovács István: A középkori Rimaszombat. *Gömörország* 2. 2001/4. 15–18. Rimaszombat legrégebb fennmaradt címere egy 1566-ból származó ostyasütőről ismert (a pecséstenyomatok között korábbiak is léteznek), melyet ma a Református Egyház Tudományos Gyűjteménye őriz. Talán annak örömeire készítették, hogy ez évben a töröktől egy rövid időre visszafoglalták a város határában álló szabadkai erődöt. Az ostyasütőn balra tekintő oroszlán, illetve egy hosszú rutás pajzsú címer látható, amelyben a város két eredeti településrészének összetett címerét láthatjuk. Az első a mezőváros új birtokosának Szécsényi Tamás erdélyi vajdának és szolnoki ispánnak oroszlános Kacsics-címere (a város Szombathely településrészének a jelképe), a másik a német telepek által alapított Stefansdorf településrészé, amely összefüggésbe hozható a városmagban található egykori Szentkirályi úttal, és így alapítása talán kapcsolatban lehet a II. Géza által felállított stefanita ispotályos renddel is; itt lehetett a stefaniták helyi ispotálya. Az égszínkék-ezüsttel rutázott, hasított és balharántolt címerváltzatok tehát a telepek bajorországi eredetére utalhatnak.
- 6 Kézai Simon, *Chronica*. edit. Horányi p. 138–139. és Turóczy Chron. II. cap. 21.; Bukkari címere lásd Tagányi 1880. 53–54.
- 7 https://hu.wikibooks.org/wiki/C%C3%ADmerhat%C3%A1roz%C3%B3/EGY/E/v/C/emb/ember#%C3%96sszes_kar
- 8 Avar 2012. 58–61.; vö. Avar Turul 2012. 93–97.
- 9 Avar 2012. 59.
- 10 Avar *Turul* 2012. 94.
- 11 Ugyanezt az elvet vallja Heather Child (i. m. 41–42.), aki a háromszögű pajzsot úgy egészíti ki négyszöggé, hogy a pajzs köré rajzol egy négyzetet, melynek alja a pajzsfőhely tetején nyugszik, (vö. a 3. képpel) vagyis a (háromszögű) pajzs alsó csúcsát már nem is számítja be a pajzs felületébe. „The heraldic convention is that all shields are considered as square in the field, and thus theoretically capable of being divided into quarters.”
- 12 Pl. a széles pólya esetében, vagy az osztott címer ráhelyezése a pólyára, cölöpre, szarufára stb., ami így értelmezhető mezőként is; pl. Burgundiai Fülöp (1464–1524), III. Fülöp herceg(ő) törvénytelen fia, az apja komplett címerét széles szarufán viseli. (Elérése, 2022. 12. 5.: [https://hu.wikibooks.org/wiki/F%C3%A1jl:Blason_Philippe_de_Bourgogne_\(%C3%A9v%C3%AAaque_d%27Utrecht\).svg](https://hu.wikibooks.org/wiki/F%C3%A1jl:Blason_Philippe_de_Bourgogne_(%C3%A9v%C3%AAaque_d%27Utrecht).svg))
- 13 Pl. a Medici-címer felső kék golyója (lepényese) tekinthető a ráhelyezett 3 aranyliliom alapjának is.
- 14 Pápai Páriz Ferenc: *Ars heraldica*. Kolozsvár, 1695. XIV. fejezet, 156. l. A pajzsmező osztási irányait megfelelően a bajvívás (7) hágasainak,

- ami egyezik a magyar szablyavívás egyik formagyakorlatának, a *Hévívágásnak* a nevével. Ezzel a magyar víváselméletnek is az egyik úttörője. Ha a pajzsot átlósan jobbról balra *vágják* (ab adverfarii latere dextro ad finiftrum, diagonaliter), ez megfelel az első vágásnak (caesio Prima), ha vízszintesen *metszetik* (ad diametrum), ez a második és negyedik vágás (Secunda & Quarta); ha függőlegesen *hasítják* (ad lineam perpendicularem descendentem), ez a harmadik vágás (Tertia), ha az ellenség bal térdétől a jobb válláig *szelik* (fi verò enfem à finifro hoftis genu ad dextrum circiter humerum feras furlum), ez a hamis negyedik vágás (falsa Quarta), a vállaktól lefelé menők pedig (è transverfo verò ab humeris descendentis caesiones) a fattyúvágások (Bastardici) megfelelői.
- 15 Szegedi László: Általános genealógia. DVD. Budapest, 2015. 71.
- 16 Gulyás Borbála: Ünnepségek, palotások és mesterek a Jagelló-kori királyi udvarban. *Ars Hungarica* 41. 2015/4. 422–423. Az 1525-ös számadáskönyv említi, hogy György, II. Lajos vívómestere (*dimicator*) a vívás mesterségéről készített egy könyvet a királynak, de ez a könyv nem maradt fenn. „Eodem die Georgio dimicatori Regie Maiestatis, pro uno libro de magisterio eiusdem dimicatoris, Regie Maiestatis donato, iussu sue Maiestatis dedi fl. VI.” (Számadáskönyv 1525. 114.) Húsvétkor György mester a szolgálataiért további 1 forintot kapott: Számadáskönyv 1525. 145.
- 17 Parker i. m. 457.
- 18 Bárczay i. m. 107.
- 19 Oswald i. m. 374.
- 20 Oswald heraldikai lexikonában a neve Mantelzug (i. m. 263.), melynek fordított állású alakja Taschenzug (i. m. 393.); de a terminológiai kérdések nála sincsenek egyértelműen tisztázva, mert a Mantelzugot emelt éknek (geschweifte Spitze) is nevezi (i. m. 158.) azért, mert az általa megadott példában ezüst alapon az ívelt oldalú vörös, csúcsos alakzat éknek látszik; ugyanakkor a pajzs felosztásainak fekete-fehér ábráin (i. m. 460.) az uszályal megegyező harmadolt pajzsot Einpfropfungnak (beoltásnak, betoldásnak) mondja.
- 21 Báró Nyáry Albert (i. m. 237.) a Cheössy család címerében a Szent László által tartott hosszúkás pajzsot Magyarország uszályos barokk pajzsának nevezi.
- 22 Avar 2012. 59.
- 23 Bárczay i. m. 102–103.
- 24 „Az elmondottak szerint a mesteralakok nagyobb része: 1. a mezőnek részekre való osztása s a vonalak kombinálása által keletkezik, a mely esetben a sokféle mázú szövet vagy bőrdarabokból stb. összevert burokkal volt a pajzsmező beborítva, tehát a részek mind egy síkban [egymás mellé (nem egymásra) helyezve, !] feküdtek [jnxtim, juxtaposée].: 2. bizonyos alakú bőr- vagy szövetszövetdarabokból a, már bevont, pajzsmezőre való helyezése által. Ez utóbbi esetben az alak a pajzsmező felett, tehát vele nem egy síkban fekszik (superpositus, brochant) [az egyik a másik fölé van helyezve, !]. Az első esetben a határvonalak [osztóvonalak] egyenlő vastagságúakra rajzolandók, a második esetben pedig a világossággal ellenkező oldalon levők vastagabbra, hogy az alaktól vetett árnyékot jelképezzék.” Bárczai i. m. 71–72. (Ősztönös módon, anélkül, hogy ezen (herold) szabály létrehozói azt tudatosítanák, ebben a kettős esetben is érvényesül a szerkezeti alapú szemlélet, az egymás mellé és egymásra helyezett alakzatok elve, azaz a mező és az alap különbözőségének a kérdése. Ez pedig azt jelenti, hogy valóban ez szemlélet képezi a heraldika alapelvét és teszi lehetővé annak axiomatizálását, s ehhez mindössze arra van szükség, hogy azt az ősztönöszférából kiemeljük, posztulátumokkal definiáljuk.)
- 25 Oswald i. m. 347., 362.
- 26 Fox-Davies i. m. 1904. 62.; Uő. i. m. 1993. 106.
- 27 Stephen Slater: *The illustrated book of heraldry. An international history of heraldry and its contemporary uses.* London, 2006. 74–81. (első kiadása: 2002.)

Görgei emlékezete a dualizmus korának váci sajtójában

(*Bevezetés*) Görgei Artúr (1818-1916) a szabadságharc nagy tehetségű stratégája, aki rövid idő alatt a legmagasabb pozícióig jutott a seregben. ¹ Megítélése viszont 1849-től negatívan változott. A közvélemény Görgein számon kérte, miért nem lett ő is mártír, mint az aradiak. Arról, hogy a tábornok többször kiállt egykori alárendeltjei védelmében és levélben interveniált az uralkodónál, illetve Bachnál, hallgatott a sajtó, holott már az 1852-es emlékirataiban publikálta azt Görgei. ² Megfeledeztek arról is, hogy Görgei közbenjárta az orosz főparancsnoknál, Paszkievicsnél amnesztia iránt, de hiába. Görgei „1849 után szinte a szabadságharc katonai vereségének egyszemélyi felelőssévé vált, bűnbakká, árulóvá.” ³ Internálása alatt is kapott gyalázkodó leveleket. Később Görgei rehabilitációja, ha lassan is, de megindult.

Jelen tanulmány azt vizsgálja, miként jelent meg az árulásmítosz és Görgei személye a dualizmus korában egyrészt a két vezető váci lapban, a konzervatív katolikus Váci Közlönyben (alapítva 1879-ben), illetve a mérsékelt, liberális Váci Hírlapban (alapítva 1887-ben), másrészt – összehasonlítójelleggel – egyes vidéki (a katolikus Eger és a liberális Egri Ujság), illetve országos (a katolikus Alkotmány és a Kossuthot példának állító Független Magyarország) sajtótermékekben. Az Eger konzervatív katolikus, az Egri Ujság liberális helyi lap volt. A 19. század vége felé létrehozott Alkotmány a Katolikus Néppárt szócsöveként funkcionált, míg a 20. század elején alapított (és Kossuth Lajos fia, Ferenc neve által fémjelzett) Független Magyarország a kossuthiánus ellenzékiiséget reprezentálta, legalábbis stílusában, retorikájában, elvi programadásában. A lapok tehát a konzervatív és a liberális pozíciók alapján helyezhetők el. Ezáltal egy változatos skálán figyelhetjük meg a Görgei-kérdés történeti változásait az adott korzakban. Ugyancsak megvizsgáljuk, hogy más történelmi személyiségekhez (pl. Kossuth Lajos, Széchenyi István) képest a tábornok milyen szerepet, illetve jelentőséget szerzett a helyi sajtóban. A fő vizsgálati módszer a kvantitatív és a kvalitatív összehasonlítás.

Az árulásmítosz

(*A Görgei-mítosrról röviden – Az árulásvád a kiegyezést megelőzően*) Az árulás vádjának magját először Kossuth hintette el úgynevezett vidini levelében, melyben a nemzet hőhírjának titulálta Görgeit. A nyílt levél alapvető az árulás vádjának elterjedésében. Ez bírt a legnagyobb hatással a megnyilatkozások közül. ⁴ Mindezt azután, hogy száműzetésbe vonult és a hatalmat átadta. Görgei a valóságban igen korlátozott hatalom birtokában tette le a fegyvert. A magyar seregnek nem volt esélye a többszörös túlerőben levő orosz és osztrák hadak ellen. Ráadásul visszaszorult a legdélibb részekre. Görgeinek nem maradt más választása, mint a további vérfürdő, vagy a fegyverletétel. A sajtó hallgatott róla, hogy megszavaztatta a vezérkart és az támogatta a fegyverletételt. Az, hogy Kossuth Görgeit „gyáva hőhérnak” titulálta, azonban nem annak a következménye, hogy valóban így gondolta volna, vagy személyes korábbi konfliktusaik miatt tette volna ezt. A probléma összetettebb. Ahogyan Kosáry Domokos fogalmaz: „A vidini levél... Kossuth műltszemléletének volt első vázlata... önigazolás és egyben vádirat...” ⁵ Azonban ez a magyarázat sem teljesen elegendő. Kossuthnak legfőbb célja azzal, hogy a vereség

egyszemélyi felelősének egykori tábornokát tette meg, az volt, hogy fenntartsa a reményt, a hitet az esetlegesen kitörő, majdani új szabadságharcban.⁶ Az emigráció nem értett mindenben egyet, és bár Görgei reputációja nagyon kritikus volt hosszú ideig, bizonyos mértékű megosztottság is megfigyelhető Görgei állítólagos árulásával kapcsolatban. Szemere Bertalan pl. Kossuthot gyávának találta, mivel Görgeinek átadta a hatalmat. Szemere sem Kossuthnak sem Görgeinek nem adott igazat a vitában, de ezt Kossuth iránti ellenérzésből tette. Görgeit gyűlölködő katonának, Kossuthot pedig gyenge, kétszínű politikusnak tartotta.⁷ Szemében Görgei nem áruló, de jelentéktelen. Ez a nézet erősen vitatható. Görgeit manapság már a modernkori magyar történelem egyik legkiemelkedőbb stratégájának tartják. Hermann Róbert szerint Hadik András óta a legkiválóbb magyar hadvezér.⁸ A sajtó ugyanakkor nem foglalkozott mélyen az emigráció tagjainak véleményével, Kossuthot természetesen kivéve.

Kossuth véleménye, a kialakuló és domináns Kossuth-kultusz egyenlőtlen feltételeket teremtett a Görgei-kérdésben. Mindamelllett az árulási vádnak létezett egy itthoni, spontán vonulata is, mely a vidini levél idején már terjedőben volt, az aradi vértanúk kivégzését követően, megelőzve a vidini levél 1850-es hazai ismertségét, azonban az említett fogalmazvány volt az, mely nagyban ráerősített erre. Kossuth akkora népszerűségnek örvendett, hogy a Görgei-kérdésben vállalt álláspontja lett a kiindulópont. Az erős Kossuth-kultusz, ahol Kossuth „*a magyarok Mózes*”, „*Isten második fia*”, egy erős Görgei-antipátiát eredményezett. A hőskultusz mellett kellett egy antihős-mítosz. Az apostol, a megkérdőjelezhetetlen tekintély, a nemzet állócsillaga mellett egy „Júdás”. A „háború” egyenlőtlen volt. „*Népdalokkal igen nehéz a Budapesti Szemle hasábjain vagy néhány száz példányban megjelent röpiratok lapjain vitázni.*”⁹ A vita gyakran nem is ugyanott zajlott. A Görgeit védő pamfletok el sem jutottak a nagyobb számú közönség elé. A parasztság tette ki a társadalom nagy részét. Ők ugyan a XIX. század első felében általában olvasni nem tudtak, de az analfabetizmus az Eötvös József nevével fémjelzett reformok következtében csökkent. A parasztságnak Kossuth volt a „*minden*”. Kossuthot mondták, népdalok, elbeszélések és a ponyva (amely jóval elterjedtebb volt, mint az időszaki sajtó) népszerűsítették. Kultusza stabil alapokon nyugodott. Kossuth „*nemzeti védjegy*” lett minden mozgalom számára.¹⁰ A magyar közhangulat a fegyverletétel, illetve az (elsősorban aradi) kivégzések miatt gyászos volt és az indulatok automatikusan Görgei ellen irányultak. Versek is jelentek meg, melyekben hazaárulónak állították be.¹¹ Látszik tehát, hogy a közvélemény Görgein elsősorban azt kérte számon, miért nem lett ő is mártír, mint az aradi 13 és társaik.¹²

Görgei további sorsát is félreértelmezték. Klagenfurtba internálták, megfigyelték, lakóhelyét nem hagyhatta el. Gyalázkodó leveleket kapott, fatális helyzetbe került. Sok volt '48-as katona, politikus is ellene fordult. Öngyilkos sem lehetett, mert ezzel az árulás-mítoszt erősítette volna. A közvélemény azt hihette volna, hogy lelkifurdalásból tette. Kosáry Domokos e szavakkal írja le Görgei lelki szenvedéseit: „*egy fatális helyzetbe került és megtört ember szenvedése*”.¹³ Görgei rehabilitációja (természetesen erkölcsi és nem jogi tekintetben, hiszen jogilag nem volt rá szükség) azonban, ha lassan is, de megindult. Jókai Mór 1861-ben kiállt mellette. „*Legyen a magyar nemzetben szív és ész kimondani azt is, hogy 1861-ben a magyar nemzetből a múltak miatt nincs vádlott, nincs elítélt, nincs hazaáruló*”.¹⁴ Ezen írása azonban csak egy epizódnak tekinthető, a Görgei-mítosz tovább élt.

A sikeres narratívák mögött gyakran személyes hősök állnak. Ilyen hőssé emelkedett Kossuth és vele szöges ellentétben ellenpontnak Görgei.

(*A Görgei-mítoszról röviden – Az árulásvád a kiegyezést követően*) Görgei Artúr csupán 1867-ben térhetett vissza Magyarországra.¹⁵ A kiegyezés után a Görgei-kérdéshez nyúlni sokáig rizikós volt. „A szabadságharchoz nyúlni: majdnem politikai hitvallással volt egyértelmű, ami illuzórikussá tette a valódi történeti megközelítést.”¹⁶

Az erkölcsi rehabilitáció a század végén erősödött, a XX. század első évtizedeiben pedig dominánssá vált. Ehhez hozzájárult az is, hogy addigra a vádat hangoztató szereplők közül sokan elhunytak. A Görgei mellett kiállók száma viszont növekedett.

Fontos volt, hogy olyan híres emberek is kiálltak mellette, mint pl. Mikszáth Kálmán. Egy helyütt az író ezt írja: „Az olasz magyar légió annak idején azzal gyanúsította vezérét, Türr tábornokot, hogy elárulta őket. Tisztek, közlegények megriadva suttoztak erről... Körülbelül ilyen eljárás alá esik a Görgei árulása is. Ugyan mit adott volna el? Mire a diktátorság az ő kezébe esett, a szabadságharc ügye már eldőlt, minden remény vesztőben, minden erő fogyóban volt... És mégis szép az, hogy a nemzetek ereje maradjon végtelennek látszó, kimeríthetetlen idők végéig... a benne való hit a nemzetek erkölcsi tőkésje... Azért tehát igen természetes, sőt okos dolog (de benne is van a népek ösztöneiben), hogy balkimenetelű mérközéseknél árulót keresnek és találnak, aki a kudarcot okozta...”¹⁷ A XIX. század végére, a XX. század elejére a sajtó nagy része is ilyen szemszögből kezdte nézni 1849-et.

Görgei Artúr 1916. május 21-én hunyt el, Buda visszafoglalásának napján. E nap szimbolikus. A sajtó (mind a váci, mind az országos) ekkor már korrektebben nyilatkozott róla. Kosáry Domokos szavaival: „tragikusan félreismert nemzeti hős” került a vádlott helyébe.¹⁸

(*Görgei és Vác kapcsolatának reprezentációja*) Görgei Váchoz több módon is közvetlenül kapcsolódik. Egyrészt az 1849. január 5-i napiparancsával és nyilatkozatával. Az utóbbit szokás kiáltványként is jellemezni.¹⁹ A váci nyilatkozat a váci csatához képest jóval elhanyagoltabb terület a vizsgált sajtóban. Ugyan többször említik a váci újságok, de egyrészt csak nagyon röviden, másrészt a nyári váci csata uralta a tábornokról kialakított képet, azt hozzá jóval szorosabban és gyakrabban kötötték, hiszen a csata a lokálpatrióta büszkeséget magasabb szinten elégitette ki. Ráadásul a váci nyilatkozatnak volt egy potenciálisan Kossuth-ellenes éle is, amit kerülni igyekezett a váci sajtó. Ennek oka az erős helyi Kossuth-kultusz, valamint az a (főleg a XIX. század végére és a XX. század elejére jellemző) törekvés, hogy a két történelmi személyiséget összhangba, vagy legalábbis az azt megelőző időszakhoz képest közelebb hozzák. A váci nyilatkozatot a váci sajtó – szemben például az emigrációs történetírással – több okból sem fordította Görgei ellen. Ezen okok:

1. A Görgeivel nem ellenséges cikkekben eleve a váci nyilatkozat értékelése viszonylag objektív, illetve lokálpatrióta büszkeséggel került bemutatásra.
2. A váci nyilatkozatot említő cikkek gyakorisága és azok terjedelme miatt eleve nem lehetett részletesen tárgyalni a kérdést.
3. A váci nyilatkozat javarészt a sereg tisztikarának további kilépését megakadályozandó jött létre. Kellemetlenül érintette volna a Vácról és a honvédségről alkotott lokális pozitív képet, ha azt kellett volna magyarázni, hogy sokan – köztük magasabb beosztású tisztek is – otthagyták a sereget. A váci nyilatkozat részletes magyarázata megmaradt Tragor Ignácnak, aki behatóan foglalkozott a témával, de a heti sajtóban ez nem került ilyen mélységben és interpretációban elő.
4. A XIX. század végi és XX. század eleji békülékenyebb hangnem inkább közelebb igyekezett hozni a két férfit, nem pedig a hajdani (részben valós, részben túldimenzi-onált) ellentéteket hangsúlyozni.

Az a törekvés, ami egyes Görgei-párti történetírók körében felmerült, miszerint a váci nyilatkozat az 1848. áprilisi törvényekhez és az alkotmányossághoz való ragaszkodásával mintegy Deák húsvéti cikkének egyfajta előzményének tekinthető, hiányzik a vizsgált sajtóban. A sajtó egyes szereplői ugyan szerettek kontinuitást láttatni (például Széchenyi és Deák között), ez Görgei és Deák esetében azonban elmaradt. Egyrészt, mivel Görgeire katonaként és nem politikusként tekintettek, másrészt mert az – erőltetett módon párhuzamként beállított – váci nyilatkozaton felül eleve nagyon nehéz lett volna egyéb dokumentumot találni, ami bármilyen módon alátámasztotta volna ezt a kontinuitást vagy hasonlóságot.

A Váci Közlönyre viszont hatással lehetett az, hogy Görgeit és Deákot, valamint rajta keresztül a kiegyezést összeköti a közös ellenfél, Kossuth személye. A lap a kiegyezést támogatta a kossuthi elképzelésekkel szemben. Görgei maga is kiegyezéspárti volt. A sajtóban is fellépett Kossuth ellen, sőt memorandumokat írt a '67-es tárgyalásokhoz.²⁰ Kimondatlanul ez is hozzájárulhatott ahhoz, hogy idővel a lap megbékélt a személyével.

Másrészt Görgei Váchoz szorosan (a sajtót tekintve a váci nyilatkozatnál szorosabban) az 1849. július 15-17-i csatával kapcsolódik, azon belül is a sajtóban jobban reprezentált július 17-e kapcsán, amikor – Paszkievics eredeti tervét semmissé téve – seregével sikeres visszavonulást hajtott végre, amely egy hadászatiilag fontos és sikeres hadjárat eleme volt.²¹ Ez utóbbit Hermann Róbert így értékeli: Görgei három hétre megállította az ellenség előrenyomulását, és megakadályozta az osztrák és orosz főerők egyesülését. Saját erőinek csaknem négyszeresét, a teljes ellenséges hadsereg közel egyharmadát kötötte le. A hadjárat alatt a feldunai hadsereg nyolc ütközetből hetet megnyert. A nyári hadjárat tekinthető Görgei hadvezéri pályája csúcspontjának.²² A hadtörténeti értékeléssel összhangban áll Tragor Ignác váci helytörténész részben a helyi sajtóban is megjelent dualizmus kori értékelése, valamint a váci és egyéb vizsgált lapoknak különösen a XIX. század végétől megjelent, nem szakértő által íródott cikkei. A váci július 17-i megemlékezések szónokai a helyi közvéleményt reprezentálva büszkeséggel tekintettek vissza a nyári csatára, és ez nagyban javította Görgei megítélését is. A váci lokálpatriotizmus szerepet játszott a nyári csatában részt vett tábornok erkölcsi rehabilitálásában. Július 17-e emléke tehát javította Görgei megítélését Vácott. A váci csata a „*seniális terv*”, a nyári hadjárat kiemelkedő részeként beépült a lokális panteonba, és ezáltal, valamint a régi vádak lassú visszaszorulásával Görgei, akinek szerepe a nyári hadjáratban és a július 17-i csatában megkérdőjelezhetetlen, fokozatosan feloldozást nyert a fiktív vádakkal szemben.²³

Görgei teljesítményének megítélése a váci csata és az ehhez kapcsolódó hadjárat vonatkozásában egyértelműen dicsérő, olykor heroizáló. Különös hangsúlyt kapott az, hogy Paszkievics Vácnál Görgeit legyőzni, seregét megsemmisíteni vagy legalábbis megadásra bírni akarta. Ennek elmaradása fiaskóként hatott.²⁴ Az orosz vezérkar tervei megakadályozása Görgei teljesítményének méltatását eredményezte nem csupán a korabeli orosz ellenfelek, hanem a dualizmus kori sajtó, különös tekintettel pedig a lokálpatrióta váci sajtó részéről is.

Voltak olyan, Váchoz köthető momentumok, amelyek feledésre lettek ítélve. Ilyen például az a tény, hogy Görgei az első, győztes váci csatát (1849. 04. 10.) követően a városba tette át főhadiszállását és ugyanitt diktálta le kiáltványát a „*vitész magyar sereghez*”, melyet (akárcsak a január ötödikei okmányt) magyar és német nyelven is sokszorosított.²⁵

Görgei és Vác kapcsolatáról a nem váci újságok szinte alig emlékeztek meg. Az Alkotmány és a Független Magyarország is csupán egy-egy alkalommal írt erről. Az Alkotmány ráadásul csak egy, „Kazinczy brigadérosról” (valójában helyesen Kazinczy Lajos

ezredesről) szóló elbeszélésben, teljesen mellékesen a Tárca rovatban.²⁶ Kazinczy Lajos részt vett a tápióbicskei, isaszegi, váci, nagysallói és komáromi csatákban. Klapka György parancsnoksága alá tartozott. 1849. október 25-én végezték ki Aradon.²⁷ A független Magyarország szintén csak mellékesen említette meg Görgeit és Vácot egy, a hősként tisztelt Damjanich tábornokra (annak születésnapja alkalmából) emlékező írásban.²⁸

Kivételes esetben nem csupán a júliusi csata vagy a váci kiáltvány kapcsán említették együtt Görgeit és Vácot. Az első váci csatával kapcsolatban a Váci Hírlap írt méltató cikket a hadvezérről az ötvenedik évfordulón, 1899. áprilisában. Mindazonáltal ez az írás kivételnek minősíthető, hiszen egyik váci lapban sincs újabb példa ilyen esetre.²⁹

1903. július 17-én is jelent meg Görgeit érintő cikk a függetlenségi és a katolikus sajtóban egyaránt, azonban a dátum ellenére nincs köze egyik beszámolóknak sem Vác-hoz. Egy temetésről (Kállay Bénérről) tudósítanak, melyen Görgei is jelen volt.³⁰

Vácott az oroszok ellen vívott nyári csatával (1849. július 15-17.) kapcsolatban említették legtöbbször Görgeit. Mi sem bizonyítja jobban a helyi hagyomány emlékezetmegtartó erejét, mint az, hogy még 1904-ben is Görgey-kőnek nevezett a helyi köznyelv egy követ a Báthory-utcában, Bartos-ház előtt. A tradíció úgy tartotta, hogy a vezénylő tábornok itt pihent meg a visszavonuláskor, s innen dirigált pár óráig a csapatainak. Egy helyi rendőrségi hír szerint ennél a kőnél fogott el egy rendőr járőr 1904-ben egy sipistát. A vád tiltott szerencsejáték utcán történő szervezése volt. (Itt a piros, hol a pirost játszottak.)³¹ Ez a rendőrségi rövid hír mutatja számunkra, hogy 55 esztendővel a nyári csatát követően is elevenen élt még a köztudatban Görgei kapcsolata a várossal.³²

Annak az oka, hogy Vácott leginkább a nyári csatát kapcsolták a tábornokhoz, a lokálpatrióta büszkeségen felül ahhoz is köthető, hogy a dualizmus korában Magyarországon erős volt a russzofóbia. Ennek primer oka a szabadságharc leverése, 1849 emléke, ami Vácott különösen erősnek bizonyult. Másik oka a pánszlávizmustól való félelem.³³

Egy mindkét (1849. 04. 10. és 1849. 07. 17.) váci csatához és Görgei Artúr 1849. január ötödikei akciójához is kötődő cikkben („*Vác vasutja és gőzhajója a szabadságharc alatt*” című vezércikkben) a Váci Közlöny egyrészt azzal foglalkozott, hogy Görgei felszedette maga után a síneket, amikor visszavonulást hajtott végre az ellenség erői elől, másrészt lokálpatrióta büszkeséggel emelte ki, hogy a vasúti őrházban a főparancsnok haditanácsot tartott, amelyben felvázolta a későbbi sikeres visszavonulás részleteit. Ugyancsak büszkeséggel hangsúlyozta az író, hogy a vasúti sínek robbantása az első ilyen volt a hadtörténelemben.³⁴ Ez a cikk is, a Váci Hírlap általános Görgei-reprezentációjából kiindulva, dicsézően ábrázolta a kiváló stratégiát. A Vác és Sződ közötti 164. számú vasúti őrházban történő haditanács egyébként valóban megtörtént. Görgei az észak felé való vonulás mellett állt ki a dukai hegyen zárt hadsorokban felvonuló orosz gyalogság számbeli fölénye miatt.³⁵

Egy, a Boros Samu szerkesztette, rövid életű (1889-1890) Váci Híradó³⁶ által publikált cikk jól összefoglalja azt, amit általában Vácott Görgeivel kapcsolatban fontosnak tartottak megemlíteni. A következőket emelte ki a szerző:

1. Vácra Görgei többször is áthaladt.
2. „*Sokat emlegetett proklamációja*” indokolt volt.
3. A „*tavaszi csatában*” megverte Götz tábornokot, akit foglyul is ejtett. (Később az oszt-rák parancsnok behalt sérüléseibe.)
4. „*S ott verte meg nyáron még keményebben a muszkákat*”. Itt valószínűleg a július 15-i előcsatározásokra utalt a szerző, amikor az orosz elővédet kiűzték. A megfogalmazás túloz, hiszen egyrészt végül a nyári csatát elvesztettük (igaz, a visszavonulás sikerült),

másrészt az elővéd kiűzése sem volt problémamentes.³⁷ Mindazonáltal eredményes akciónak tekinthető az oroszoknak aznap a városból történő kiűzése, melyet Görgey Ármin alezredes irányított.³⁸

A cikk Kossuthot 3, míg Görgeit 9 alkalommal említi. Ennek oka az, hogy Görgei, ami a hadtörténeti eseményeket illeti, jobban kapcsolódott Váchoz. Ugyanakkor fontos leszögezni, hogy mindkét személyt alapvetően pozitívan ábrázolja. Ezáltal hasonlóan viszonyul a kérdéshez, mint a Váci Hírlap. A Váci Híradó a Váci Hírlap versenytársa akart lenni, de próbálkozása nem sikerült. Az újság ugyan (üzletpolitikai okokból) támadta nagyobbik társát, de mind stílusában, mind következtetéseiben párhuzamba állítható vele. Erre jó példa a Görgeihez való viszonyulás is.

Az évente megjelenő Váci Kalendárium hasonlóképpen ítélte meg a Váci Híradó által Görgeihez kapcsolódó pontokat. Egy 1904-es kalendáriumi váci kronológia az alábbi éveket említi, mint a város történetének legfontosabb 19. századi eseményeit:

- 1803: a barokk korszak kiemelkedő személyiségének, Migazzi püspöknek a halála
- 1838: nagy árvíz
- 1846: a vasútvonal megnyitása Pest és Vác között
- 1848: a szabadságharc
- 1849: a váci proklamáció és a váci csaták
- 1887: Schuster Konstantin püspökségének kezdete
- 1900: Csáky Károly Emmánuel püspökségének kezdete³⁹

Jól látható tehát, hogy a heti sajtóhoz hasonlóan a kalendáriumok is fokozott jelentőséget tulajdonítottak a Görgeihez köthető, történelmi jelentőségű váci vonatkozásoknak. A kronológiát és magát a kalendáriumot is Tragor Ignác (1869-1941) helytörténész állította össze. Ez garantálta a szakmai hitelességet. Tragor a Görgei-kérdésben a tudományosság talaján állt és ez pozitívan hatott Vácot a tábornok emlékezetére.⁴⁰

Országos kitekintés: Görgei reprezentációjának komparatív elemzése

(*Görgei és a statisztika*) A „magyarok Mózesével”, Kossuth Lajossal szemben Görgei Artúr jelentős mértékben alulreprezentált a váci sajtóban. Ugyanez igaz a többi vizsgált nem váci sajtótermékre is. Kivétel az Alkotmány, amelyben a többi laphoz képest jóval nagyobb számú releváns forrás áll rendelkezésre. Ugyanez már nem mondható el „a legnagyobb magyarral”, Széchenyi Istvánnal való összehasonlítás terén, mivel a váci sajtó esetében a két személy reprezentációs statisztikája között nincs jelentős differencia. Kossuth először 1881-ben szerepelt az 1879-ben alapított Váci Közlönyben, míg Görgei csupán 1887-ben. 1887-ig Kossuth már hétszer szerepelt a katolikus újságban. Jelentős a Kossuthtal foglalkozó írások számbeli fölénye az 1890-es években is: a kormányzó nygvenszer fordult elő a lapban, míg a tábornok csupán négyszer. Ez tízszeres különbség. Széchenyihez képest viszont a különbség már alig észrevehető: az 1890-es években ötször szerepelt Széchenyi a lapban. Ezek az előfordulások Széchenyi és Görgei esetében is általában vezércikkek, vagy hosszabb cikkek.

Ami a huszadik század elejét illeti, Kossuth (aki gyakran Görgei ellenpólusaként szerepelt) fölénye itt is egyértelmű, igaz, Széchenyi előfordulási gyakorisága megközelíti. Az 1900-as években Kossuthról hat, míg Széchenyiről öt cikk jelent meg a lapban, Görgei azonban teljesen eltűnt. A tábornok csak az 1910-es években került elő ismét, akkor is mindössze két alkalommal (1914-ben és 1916-ban), utoljára a halála okán. A Váci Közlönyben tehát egyértelmű a mennyiségi rangsor: Kossuth (nagy számbeli fölényvel, ami viszont egyáltalán nem jelent Széchenyivel szemben kvalitatív fölényt is), Széchenyi

(számbelileg egyik évtizedben felzárkózva Kossuth Lajoshoz, ugyanakkor piederesztálra állítva, és Kossuthot ilyen értelemben megelőzve) és Görgei (lemaradva mennyiségi és minőségi téren egyaránt). A katolikus váci lap esetében Széchenyi és Görgei között a fő különbség nem mennyiségi, hanem minőségi. Széchenyi egy ikon, Görgei pedig eleinte negatív szereplő, majd inkább semleges. A Váci Hírlapban Széchenyi és Görgei között a cikkeket tekintve lényeges különbség nincs (8:7), és megítélésük sem mutat olyan szakadékszerű távolságot, mint a másik lokális lapban. A Dercsényi Dezső szerkesztette mérsékelt lapban egyikük reprezentációja sem elmarasztaló. Igaz viszont, hogy Széchenyi képe pozitív, míg Görgeié vagy pozitív, vagy semleges.

Ami a katolikus Váci Közlönyben való előfordulást illeti, Görgei a XIX. század folyamán általában hosszabb cikkekből jelenik meg, akárcsak Széchenyi. Az 1910-es évek utolsó két cikke viszont kisebb terjedelmű (20 sor alatti), ami meglepő, hiszen a lap a halálával vagy halála okán legalább az életpályájával sem foglalkozott részletesen. Ellenben Kossuth halála hosszú hetekig prioritást élvezett a lapban. (Széchenyi halálakor a lap még nem létezett, így nem tudjuk, arra miként reagált volna az újság.)

A Váci Közlönyben java része nem elmarasztaló a tábornok megítélésével kapcsolatban – jóllehet, néhány ellenpélda is felhozható. Az első cikk 1887-ből keményen Görgei-ellenes, egy névtelen állítólagos szemtanú leírását tartalmazza, amely a tábornokot árulónak minősíti. Ez az egyetlen ilyen markánsan Görgei-ellenes cikk, de a többiben is találunk itt-ott, általában indirekt utalásokat Görgei negatívnak tartott karakterére. Az utolsó, 1916-os cikke a kép letisztul, és Görgei „*legendás alakká*”, pozitív történelmi szereplővé válik. Ez a folyamat (mint ahogyan azt a bevezetőben leírtuk) az országos makrotendenciák tömör, sűrített leképeződése.

A liberális Váci Hírlapban hasonló számú cikk foglalkozott Görgeivel. Alapvető különbség a két lap között, hogy miközben a Közlönyben két démonizáló (például Görgeit leárusító) cikk is megjelent a tábornokról, addig a Váci Hírlap végig konzervensen került a leegyszerűsítő és történelemhamisító árusításoszt. ⁴¹ A Váci Közlönyben a hadvezért elmarasztaló, a semleges hangvételű és a méltató írások egymáshoz viszonyított aránya kiegyenlített. Ez nem a pártatlan tájékoztatást jelenti, csupán azt, hogy az első cikke az árusításoszt propagálták, de ez az egyoldalú, torz kép idővel változott. A Váci Hírlap (összhangban általános elveivel) „tudományosabban”, mérsékeltbben és kevésbé elfogultan viszonyult a problémához. Ezt bizonyítja az is, hogy a Váci Hírlapban teret adtak Tragor Ignác írásának is, aki – helytörténész lévén – eleve sokkal kiegyensúlyozottabban kezelte a kérdést. A „Görgei és Vác” nevet viselő vezércikkben (mely kis késéssel a budai vár visszafoglalásának 67. évfordulójára íródott) nemcsak általánosságban méltatta stratégiai-taktikai érdemeit, hanem kijelentette, hogy ő „*a legújabb kor egyik legnagyobb magyar hadvezére*”, „*a magyar Napóleon*”. Tragor Ignác Kossuth vidini kiáltványát, melyben Görgeit teszi felelőssé a vereségért, erősen kritizálta a cikkben. ⁴²

A párhuzam Napóleonnal nem légből kapott. Maga Paszkievics is kiemelte I. Miklóshoz írott, a váci kudarc miatt magyarázkodó levelében, hogy Görgei alaposan tanulmányozta Napóleont, és hadviselése nem a megszokott, hanem attól eltérően kreatív. ⁴³ Az 1916-os, Tragor által megírt színvonalas írás vezércikk. A Váci Hírlap nem szakított azzal a hagyománnyal, hogy kiemelkedő helyi vagy országos közéleti személyiségek esetében egész oldalas vagy hosszabb cikkben köszönnék el az elhunyttól. Görgei így ugyanabba a történelmi kategóriába sorolódott ebből a szempontból, mint Deák Ferenc, Kossuth Lajos vagy Baross Gábor. Mindamellet Kossuthhoz képest a mennyiségi hátrány szembeötlő: egyrészt a „turini remete” esetében 19 cikk jelent meg halálának

évében (1894), míg Görgeiről (1916) csak egy, másrészt Kossuthról a halálát követő évben (1895) is megjelent további 5 cikk és 1 hirdetés, míg Görgeiről (1917) egy sem. Kossuthnak létezett kultusza Vácott, Görgeinek nem.

Újság neve	Görgei megítélése: elmarasztaló cikkek száma	Semleges cikkek száma	Inkább pozitív véleményű cikkek száma
Váci Közlöny (XIX. század)	2	2	1
Váci Közlöny (XX. század)	0	0	2
Váci Hírlap (XIX. század)	0	1	1
Váci Hírlap (XX. század)	0	3	1
Független Magyarország (XX. század)	6	14	4
Egri Ujság (1894)	0	1	0
Egri Ujság (1915-18)	0	1	0
Eger (XIX. század)	1	16	0
Alkotmány (XX. század)	1	34	8

Görgei Artúrról (a váci kapcsolatot nem előtérbe helyezve) 24 írás jelent meg a Független Magyarországon. A Független Magyarország írásai Görgeiről a Váci Közlönyhöz hasonlóan ambivalensek, habár őt konkrétan ámulóként beállító írás nem jelent meg a lapban. Ennek több oka is van. A legfőbb, hogy a Független Magyarország megjelenésének idején (XX. század eleje) a Görgei-kérdés már javarészt eldőlt. Ekkor már nem volt divat őt leárusítani a sajtóban. Szofisztikáltabb formában illett támadni. A Független Magyarország Kossuth Ferenc lapja volt. Apja révén – ha akarta, ha nem – a Kossuth-Görgei vitában is állást kellett foglalnia. Mivel ekkor a Görgei-gyűlölet már túljutott a legmagasabb hőfokon, a konkrét árusítás helyett utalásokkal igyekeztek a közvéleményt befolyásolni. Ennek több módja létezett. Az egyik a jó szándék megkérdőjelezése. 1905-ben Kovács János „Szomoru forduló” című, a világi fegyverletélről szóló, Görgeit elmarasztaló cikkében azt hangsúlyozza, hogy Nagysándor József esetében (tudniillik, hogy a főparancsnok cserben hagyta volna a későbbi aradi vértanút) Görgei jó szándéka vitatható.⁴⁴ Egy másik cikkben a bukás egyik okaként a széthúzást jelölte meg a publicista. „A magyar Geniusz is elfordult tőlünk. Megbontotta a magyar hadvezetőségben az egyetértést.”⁴⁵ Ugyanakkor a szerző elismeri, hogy „Hitvány módon, idegen sereggel támadtak reánk, nem jött a mi segítségünkre senki, a külföld nem látta meg az országot.”⁴⁶ Vagyis a széthúzás mellett az ellenség túlereje, valamint a külpolitikai elszigeteltség is szerepet játszott a szabadságharc leverésében.

Ezt a három okot nevezi meg a vereség okaiként. Mindazonáltal azzal, hogy ezeket nem súlyozza, azt a hamis látszatot kelti, mintha a Görgei és Kossuth közötti ellentét hasonló vagy ugyanolyan súlyal esett volna latba a végeredmény szempontjából, mint a sokszoros, az orosz invázióknak köszönhető túlerő. Ezáltal Görgei feltételezett felelősségét továbbra is fenntartja. Ráadásul ezt elvileg a Buda visszafoglalását (1849. május 21.) ünneplő írásban teszi. Itt a Buda visszafoglalásával kapcsolatos klasszikus vád is előkerül, miszerint Buda helyett Bécs ellen kellett volna vonulni, s különben is a vár visszavétele nagyon elhúzódott.⁴⁷

A Független Magyarorszában a legtöbb írás (14) Görgeiről semleges hangvételi, viszont több a kritikus (6), mint a támogató (4) cikk. Ennek okát Kossuth Ferencben, Kossuth Lajosban és a lap Kossuth-kultuszában, „a magyarok Mózesének” idealizálásában kell keresnünk. Mindazonáltal a cikkek több mint fele (58%) semleges hangvételi, így nem lehet állítani, hogy a lap mindig dichotóm módon ábrázolta volna a két személyt. Ennek oka, hogy legtöbbször konkrét évfordulókon említették Görgei nevét. A sikeres csaták esetében vagy méltatni illett őt, vagy (ami gyakrabban fordult elő) csak mellékesen említették a nevét. Ilyen módon a Kossuth-párti Független Magyarország közelebb állt a katolikus néppárti Vácsi Közlönyhöz, mint a Váci Hírlaphoz. Ezek a hasonlóságok:

1. Görgeiről több elmarasztaló, mint támogató cikk jelent meg.
2. Ha egy írás támogató Görgeivel kapcsolatban, akkor is érdemeit igyekszik mérsékelni, például azáltal, hogy a sikert megosztja a hadvezér és katonái között, az utóbbiak javára.
3. A semleges, a tábornokot csak mellékesen érintő cikkek aránya az összes cikk feléhez közelít. (A Vácsi Közlönnél ez alatt, a Független Magyarországnál viszont 8 százalékkal e felett áll.) Ezzel összhangban, a két lap igyekezett kerülni a sikereknek a tábornokhoz való kötését. Semleges hangnemben emlékezett meg (Görgei szerepét nem kiemelve) a körmöcbányai bevonulásról⁴⁸, illetve egy akkor 18 éves közvitéz (valószínűleg átszerkesztett) visszaemlékezéseiben is semleges módon szerepel.⁴⁹

Legtöbbet a katolikus Alkotmány foglalkozott Görgeivel. A cikkek nagy száma (43) azonban némiképp félrevezető, mivel az írások java része rövid hír. Az Alkotmány nem különbözött a többi vizsgált laptól a tekintetben, hogy az írások többségében Görgei nem töltött be jelentős szerepet, vagy ha igen, akkor is általában csak rövid tudósításról volt szó. Ilyen tipikus aktuális hír például, amikor az öccséhez költözött.⁵⁰ Görgei életének bizonyos állomásairól viszont (költözés, nyilatkozat a sajtónak, születésnap) az Alkotmány rendszeresen tájékoztatott. A vizsgált lapok közül tehát leginkább az Alkotmány foglalkozott rendszeresen a Görgeivel kapcsolatos hírekkel, viszont csak nagyon tömören. Ez érthető is, hiszen az Alkotmány politikai napilap volt.

Az Alkotmány a mennyiségi különbségeken felül még egy vonatkozásban tért el a többi vizsgált laptól. Ez a külföld megjelenítése. Több alkalommal is beszámolt külföldi vonatkozású hírekről. Ilyen volt, amikor a Times bécsi tudósítója Budapesten felkereste Görgeit, hogy szakértői szemmel kommentálja a búr háborút. Görgei párhuzamot vont a búrok és a magyarok, valamint az angolok és az osztrákok között. A búrokat, akárcsak a magyarokat ellenfeleik szerinte oktalanul lebecsülték.⁵¹ Egy másik külföldi vonatkozású forrás arról számolt be, hogy egy finn ismerős (Jalava Antal) ajándékot (ágyterítőt és kitömött hiúzt) küldött Görgeinek.⁵² A fenti két hír érdekes kivételnek tekinthető. Egyrészt az Alkotmányban is csupán ez a két hír külföldi vonatkozású, míg a többi belföldi. Másrészt a többi lapban külföldi vonatkozású hír nem is szerepelt Görgeivel kapcsolatban.

— (Finn ajándék Görgey Arturnak.)
 Erdekes és egyúttal igen értékes ajándékot küldtek Alberg: Jalava Antal és neje Helsingforsból (Finnország). Albergnek, mint a Kisfaludy-Társaság levelező tagjának neve Budapesten is ismert, különösen a magyarok iránt érzett rokonszenvéről. Az értékes ajándék egy gyönyörűen himzett ágyterítóből, az egész kézimunkával csinálván s egy nálunk sohasem látott kitömött hiuzból áll, mely az ágy elé való. Az agg tábornok azonban annyira megbecsüli ezt az ajándékot, hogy nem lép rá. Az ajándékot egy levél kíséretében küldték Budapestre Görgeynek, melyben üdvözlük őt, mint a 48-as idők hőst a szabadságharc 50 éves jubileumának alkalmával. Az ősz tábornok levélben köszönte meg a gyengéd figyelmet.

Finnország ritkán szerepelt bármely újságban. Egy ilyen alkalom: Jalava, a tábornok levelezőtársa ajándékot küld Görgeinek. (Alkotmány, 1898. 03.26.)

— (Személyi hírek.) A király ma délután két órakor Schönbrunnban bucsukihallgatáson fogadta Eulenburg herceg német nagykövetet. — Görgey Arthur visegrádi birtokáról Budapestre költözködött és a telet öcscsénél, Görgey István közjegyzőnél fogja tölteni. — Hágából jelentik, hogy Botha, Delarey bur tábornokok tegnap este elutaztak.

Tipikus rövid hírek. Görgei télre az öcscséhez költözött.
 (Alkotmány, 7. évf. 293. sz. 1902. 12.10.)

A rövid hírek megoszlanak. A főbb témák: könyvismertető, temetésről szóló beszámoló, Görgei aktuális tartózkodási helye, rokonlátogatásai, valamint születésnapjai.⁵³ A 82. születésnapjáról írt beszámoló már Kossuth Lajossal és Klapka Györggyel egy szinten említi, mint aki a „szabadságharcunk kiváló alakja”, illetve akit társaihoz hasonlóan az Isten ajándékozott meg magas korról.⁵⁴ Ez a minősítés rehabilitációval egyenértékű. A cikk megemlíti, hogy rajta kívül csupán Czecz János egykori erdélyi vezérkari főnök él már a veterán vezérek közül.

— (A 80 éves Görgey.) Az 1848—49-es harcok fővezére Görgey Artur tábornok a legjobb egészségben megérte a 80-dik születésnapot. Ez alkalomból az öreg 48-as honvédek nagy csapatsietett őt üdvözölni. A régi bajtársak üdvözlésüket Czorda Bódog tolmácsolta, ama büszkeségüknek adván kifejezést, hogy a nagyidőkben habár más-más táborban, de együtt harcolhattak Görgey tábornokkal. Görgey meghatottan köszönte meg az ovációt s a gratulálók valamennyiével kezet szorított.

**Dicsérő attitűdű tudósítás a 80. születésnapról
(Alkotmány, 1898. 02. 01)**

A liberális Egri Ujság elhanyagolta Görgei emlékét, holott a tábornok kétszer is járt Egerben. Innen indult a kápolnai csatáért 1849. február 26-án, illetve március 30-31-én is a városban tartózkodott, mivel a tavaszi hadjárat haditervét itt vitatták meg. A lapban 1894-ben Görgeit mindössze csak egyszer említették („Görgei Arthur” helyesírással) egy megjelenő népolvasmány kapcsán, melyben arra hívták fel a figyelmet, hogy egy 1848-as illusztráció található róla a füzetben.⁵⁵ Haláláról is csak egy cikk részletben (ezúttal Görgey Artur írásmóddal) számolt be nagyon röviden, mindössze egy mondatban, utalva arra, hogy a házelnök megemlékezett a tábornok elhunytáról. Ráadásul Görgei már 1916. május 21-én elhunyt, ez a rövid mondat pedig csak több mint két héttel a haláleset után került nyomdába.⁵⁶

A másik egri lap, a hosszabb ideig fennálló katolikus Eger többször foglalkozott Görgeivel, például amikor a kormány megfelelő pozíciót igyekezett találni a hazatérő egykori internálnak. Az ügy egyetlen mondatban, előzmény és kommentár nélkül került a napi hírek rovataiba.⁵⁷ Egy 1867-es cikkben szintén csupán rövid rész jutott Görgeinek: mindössze két mondat. Ebben a Pesti Napló aznapi számából idéz, mely szerint Görgei vitatja Kossuth azon állítását, miszerint 1849-ben nagyobb kitartással eredményt lehetett volna elérni.⁵⁸ Mindkét cikk nagyon röviden (egy, illetve két mondatban) érinti csak Görgeit, és nem kommentál, nem értékeli, nem nyilvánít még véleményt sem. Görgeivel ez a lap sem foglalkozott mélyebben. Mindazonáltal olykor adtak ki hosszabb terjedelmű írásokat is. Ilyen volt pl. 1886-ból „A muszkák Magyarországon” című, és „Visszaemlékezés 1849-re” alcímű írás, mely Görgeit a tokaji eseményekkel kapcsolatban említi. A váci csata csak a cikk elején jelenik meg, mintegy rövid felvezetésként a hadjárat további vonatkozásaival kapcsolatban.⁵⁹ Ezekben az írásokban Görgei csak mellékszereplő, alig szerepel egy-két mondatban, Vác pedig még kevésbé. Vác elhanyagolása Eger esetében jobban indokolható, viszont a szabadságharc főparancsnokának figyelmen kívül hagyása kevésbé.

Az Eger igyekezett a kényes vitán kívül maradni. Eklátans példa erre, amikor közli Vörösmarty véleményét, aki összekülönbözött Vachottal Görgei megítélése kapcsán, de nem foglal állást.⁶⁰ Az Eger 17 írása hozható kapcsolatba Görgeivel. Ezek döntő többsége rövid hír. Kevesebb a hosszabb terjedelmű írás, melyekben azonban csupán mellékszereplő. Majdnem az összes írás neutrális stílusú, egyetlen negatív példát találhatunk, Görgei dicsőítése pedig nem fordul elő. Az Eger formailag tehát semleges maradt a Görgei-vitában. Kissé hasonlít a Váci Hírlap általánosságban mérsékelt stílusára, de míg a váci lap jelentetett meg Görgeit glorifikáló írást, addig az egri lap nem.

Az „EGER“ tárczája.

A muszkák Magyarországon.

— Visszaemlékezés 1849-re. —

Ruttkay Imre, 1848—49-iki honvédbajtársunk, a „Borsodi Lapok“ egyik utóbbi számában a következő érdekes leírást adja egy háborus kalandnak, melyet a 8-ik honvédszászlóalj egyik századával, melynek a nemrég elhalt Spányik volt a századosa, Ruttkay pedig a hadnagya, a muszkák betörése idején Diós-Győr táján élt át:

„A váci ütközet után a mi századunk parancsot kapott, hogy kémszemlére menjen Besztercebánya felé, mert már akkor hallatszott, hogy a muszka benyomult Magyarországra. Ugy is volt. Csapatunk fölment Besztercebányán túl, egészen a Kriván hegyekbe s a vidék egészen el volt lépve muszka csapatokkal. Görgei hadseregének zömével Losonczon kellett volna találkozunk;

Vác és Görgei egy cikkben (Eger, 1886. 05. 04.)

(*Görgei imázsa*) Görgei Artúr a katolikus Váci Közlöny és a liberális Váci Hírlap lapjain is kevesebbszer fordult elő a többi vizsgált személyhez (Széchenyi István, Kossuth Lajos) képest. Kossuth esetében erős kultuszról, míg Széchenyi esetében kultuszalakítási kísérletről beszélhetünk. Görgeinél egyik sem figyelhető meg. Megítélése más alapon nyugodott, mint a másik két személyiségé. Kossuth és Széchenyi alapvetően támogató jellegű sajtóviszhangot kapott, habár Kossuth esetében a kép ambivalensebb, mivel a Váci Közlöny igekezett a nagy formátumú, előrelátó államférfinak beállított Széchenyihez képest negatívan (túlzónak, radikálisnak) láttatni. Görgei esetében a váci sajtó ambivalens, polémikus módon viszonyult a tábornok életpályájához, sikereihez és a kudarcnak beállított fegyverletételhez. Ehhez nagyban hozzájárult a sokáig élő áruhámitosz, miszerint a szabadságharc katonai vereségének egyszemélyi felelőse, bűnbakja Görgei Artúr.⁶¹

Degré Alajos egykori márciusi ifjú, 1870-től váci országgyűlési képviselő, egyben a helyi Honvéd Egylet alelnöke, aki befolyással bírt nemcsak a helyi politikára, hanem a sajtóra is, a fegyverletétellel kapcsolatban hasonlóképpen ambivalensen viszonyult Görgeihez, viszont annak általános életpályáját nézve támogató a hozzáállása. Visszaemlékezéseiben így fogalmazott: „...addig húzták az alkudozásokat, míg az orosz bekerített.” Általánosságban megítélve a tábornok szerepét viszont egyértelműen dicsérő: „Nagy szellem, roppant lángész s vakmerő katona.”⁶² Első állítása merő leegyszerűsítés és torzítás. Degré műve 1883-ban, vagyis még a fordulópontot jelentő, a közvéleményben Klapkához kötött rehabilitációs mozgalom előtt jelent meg, így hangneme mérsékelt. Úgy tűnik, szóhasználatát tekintve még nem mert teljes mellszélességgel minden (akkor még vitatott) ponton kiállni Görgei mellett. Degrére jellemző volt az óvatos hozzáállás. A sorok között azonban kiolvasható a véleménye: „... árulás vagy két nagy hatalom túlreje” okozta-e a szabadságharc veszét. Formailag nyitva hagyja ugyan a kérdést, a választ az utókorra bízva,

de a szövegkörnyezetből, a logikából és magából abból a tényből, hogy a két nagyhatalom túlerejét megemlíti (ráadásul hangsúlyozva, hiszen a túlerező szó előtt a nagyhatalom szót is használja), világos, hogy ez utóbbit tartja a valódi oknak.⁶³ Degré írása több szempontból érdekes számunkra:

1. A helyi közélet mérvadó személyiségének véleményét tükrözi.
2. Hangneme, következtetései helyi szinten mérséklően hatottak a Görgei-ellenesség kérdésében.
3. A Klapka által is aláírt 1884-es erkölcsi rehabilitációs okmányhoz közvetlenül ugyan nem kapcsolható, de irányvonalát tekintve annak célkitűzését (tudniillik Görgei erkölcsi rehabilitációját) erősíthette.
4. Degré – a közvéleményben tapasztalható indulatok, valamint konfrontációkerülő karaktere miatt – 1883-ban még nem mert teljes mértékben, egyértelműen és nyíltan kiállni Görgei mellett.

Mint azt kimutattuk, a Váci Közlöny eleinte elmarasztalóan ábrázolta Görgeit, de idővel a lokálpatriotizmus (a váci csata emléke) felülírta ezt, és később semleges vagy támogató hangvételű írások jelentek meg róla. A Váci Hírlap eleve elfogulatlanabban szemlélte, így ott ilyen változás nem figyelhető meg. A Váci Hírlap más témákban is igyekezett mérsékelten nyilatkozni, illetve kerülni a szélsőségeket, így a Görgei-kérdésben vallott nézetei logikusan következnek ebből. A két váci lap között tehát e tekintetben is különbség figyelhető meg. A Független Magyarország kossuthiánus retorikájához konzekvensen ragaszkodva Görgei állítólagos felelősségét napirenden tartotta, viszont mivel addigra a Görgei-kérdés már lényegében „elült”, kénytelen volt legtöbbször semleges hangnemű, és az egykori fővezér érdemeiről megelégedező, vagy azokat kisebbitő írásokat publikálni. Ezzel nem állt egyedül: a Váci Közlöny is hasonló módon járt el, igaz, jóval kisebb mennyiségű írásban.⁶⁴ A Váci Hírlap viszonylagos objektivitását a későbbiekben is megtartotta.⁶⁵

<p>Október 6.</p> <p>848. Nagy Iorradalom Bécsben. Torlaszcsata. Gróf Latourt a kőpavasza buzák.</p> <p>849. A tizenhárom vértanu kivégztetése.</p>	<p>1849. Herceg Woroniczky Micslő, Giron és Alancourt a magyar szabadságharcban való részvételért kivégeztetnek.</p>
<p>Október 7.</p> <p>848. Berger os. parancsnok Aradot első ízben ágyuztatja. — A magyar képviselőház az alkotmányt felfüggesztő királyi rendeletet törvénytelennek és érvénytelennek minősíti. Aki a magyar kormánynak nem engedelmessékedik, hazatérőnek nyilvánítatik. — Az osztrák császár Bécsből Olmützbe menekül. A nép beveszi a bécsi fegyvertárat. — Both és Filippovich osztrák táborszerekek lefegyvereztetése Görgei, Perczel ezredesek és Csupó Vilmos őrnagy által.</p>	<p>Október 21.</p> <p>1848. A magyar sereg másodszor indul Bécs ellen. — Utószót a csehszárak és magyarok között Zurich és Máriaágy őrnagy alatt Kisfaludnál, a csehszárak vereségével. — A gyulafehérvári nemzetőrök az oláh-csorda támadást visszaveri.</p> <p>Október 22.</p> <p>1848. Janku hordát a magyar sereg csúfosan elveri. — Berger os. parancsnok Arad városát ágyuztatja. — Muskics várát a csehszári sereg a honvédelmi bizottságny rendelkezéseire hódítja.</p>
<p>Október 8.</p> <p>848. A magyar képviselőház a honvédelmi bizottságot az ország felhatalma kormányzásával felruhazza és Kossuth Lajost a kormány elnökévé rendeli.</p>	<p>Október 23.</p> <p>1848. Kossuth tizenkétezer főnyi újonc-csapatát a mosonmagyei Miklósfalva magyar táborába érkezik és a haditanácsot támadó hűbörura igyekszik rábírní, de Görgei ellenvetései miatt sikertelenül. — Bethlen, Gergely és Bánfi János 5000 főnyi oláh hordát semmisítenek meg Lak és Vajdaszeg között. — László Dienes dandárnok székelyei Radnóthoz 12000 főnyi oláh hordát futatitának meg.</p>
<p>Október 9.</p> <p>848. A honvédelmi bizottságny a magyarokat külföldről hazahívja. — A magyar kormány Szegeden fogvatartott 480 olasznak vissza-</p>	

Kronológiai összefoglaló 1848-ról. Görgeit első ízben az ozorai fegyverletétellel kapcsolatban említi. A második említés kritikai. Görgei itt is szemben áll Kossuthal. (Független Magyarország, 1905. 10. 06.)

A Kossuth–Görgei vita a „szimbólum rangjára emelkedett ügy” lett.⁶⁶ Ebből Vácson sem lehetett tehát kimaradni. Kossuth kultusza okán ez a kérdés is a szimbolikus politizálás hatókörébe esett. Az erősebb Kossuth-kultusz általában, de nem feltétel nélkül és nem fordítottan arányosan, kritikusabb Görgei-képet eredményezett. Ennek ellenkezője is igaz: a hiányzó Kossuth-kultusz, vagy éppen a Kossuthtal szembeni antipátia kedvezően hatott a Görgei-képre.

Görgei negatív reprezentációját a tudományos élet igyekezett tompítani. Vácott erre Tragor Ignác vállalkozott, aki a sajtóban is objektíven nyilatkozott a hadvezérről.⁶⁷ Tragor a domináns történelmi kurzushoz csatlakozott, mivel – Horváth Mihályt kivéve – mértékadó történész nem fogadta el az árulásvádat. Igaz, sokan bírálták a főparancsnokot vélt és valós hibái miatt, de nem csatlakoztak Kossuth bűnbakképző mechanizmusához. Tragor szerepe magától értetődő. Egyrészt lelkes és alapos helytörténész volt. Másrészt eleve a Váccal kapcsolatba hozható történelmi eseményeket (például az 1849-es csatákat) és nemzeti szereplőket (például magát Görgeit) bizonyos pozitív elfogultsággal, lokálpatrióta büszkeséggel szemlélte. Ez azonban nem ment a szakmaiság rovására.

Ellenkező perspektívára példa a szembeállítás. Görgei imázsát lehetett úgy is csorbítani, hogy szembeállítottak vele osztatlan népszerűségnek örvendő személyeket. Ilyen volt Damjanich János. Görgei mellett egyedül Damjanich és Bem rendelkezett hasonló személyes tekintéllyel a szabadságharcban.⁶⁸ Damjanich és Görgei közül a szerb vértanú került ki győztesként az összehasonlításból. A szerző, Rakodczay Pál így nevezi Damjanichot: „A magyar szabadság legnagyobb hőse.” Görgeiről pedig azt írja, hogy miután legkiválóbb tábornoka, Damjanich a lábát törte, nem volt képes többé csatát nyerni.⁶⁹ Ez egyrészt nem igaz, másrészt a két dolog között természetesen nincs összefüggés. Mindazonáltal jó példa Görgei imázsának kritikus irányba terelésére ez a cikk. Egy népszerű és mártírhálált halt tábornokot használt fel a szerző arra, hogy Görgei jelentőségét és érdemeit csökkentse. Damjanich nemcsak azért lehetett megfelelő ellenpólusa Görgeinek, mert maga is kiváló katoná volt, hanem azért is, mert köztudottan neheztelt Görgeire, illetve a kis és nagy tolvajokról szóló példabeszédet juttatta eszébe, amelyben a nagy tolvajokat futni hagyják – így Görgeit is ebbe a kategóriába sorolja.⁷⁰

Damjanich példa arra, hogy egy személyt felhasználjanak Görgei érdemeinek ki-sebbitésére. Ellenpélda Dembiński. A lengyel fővezér már 1848-ban is népszerűtlen volt. Katonai baklövéseit nem lehetett figyelmen kívül hagyni. A vizsgált sajtó egyöntetű maradt abban, hogy a lengyel hadvezér inkompetensnek bizonyult a szabadságharc vezetésére.⁷¹ Görgei tehetségtelen ellenpólusaként Dembiński többször feltűnt a vonatkozó cikkekben, és ezáltal – ha csak katonai értelemben véve és indirekt módon is – Görgei emlékezetére nézve pozitív hatást gyakorolt.

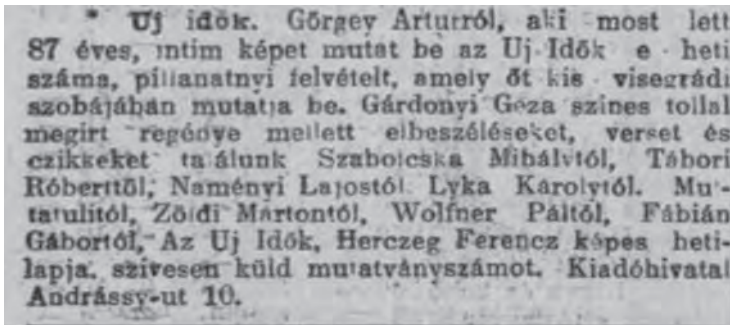
Görgei reprezentációja 1884-től kezdődően fordult fokozatosan pozitív irányba. Ennek egyik fő oka az 1884. március 30-án kiadott, 207 volt honvéd által aláírt és a sajtóban gyakran Klapka György nevével fémjelzett nyilatkozat, melyben kiálltak egykori parancsnokuk mellett, és határozottan elutasították az árulásvádat. Ezt erősítette a Gyulai Pál szerkesztette Budapesti Szemle is.⁷² Klapka kiállása, még ha csupán az okmány aláírójainak egyike is, sokat segített az árulásmítosz eloszlásában, még akkor is, ha a nyilatkozat megkésett (hiszen a hamis vád már 1849-ben elkezdett terjedni), hiszen, hogy egy olyan nevet adott a Görgeit rehabilitálni igyekvőknek, aki a legtovább kitartott erődjében a szabadságharc utolsó bástyajaként, és köztiszteletnek örvendett.

Ugyanakkor a váci sajtóban az 1884-es nyilatkozatot nem követte közvetlen reakció, sőt ebben az esztendőben nem is született róla semmilyen tudósítás. Annak inkább a közvéleményt hosszabb távon befolyásoló, elhúzódó hatásai voltak. A kollektív emlékezet Görgei tekintetében is tehát részben folyamatos, részben pedig változó, képlékeny.⁷³ Fontos érveket sorolt fel a kiáltványban Klapka. Egyrészt a fegyverletétel nem tekinthető önkényesnek, mivel haditanács határozott róla, vagyis aradi vértanúk is bűnösök lennének benne, ami elfogadhatatlan. Másrészt tényleg hittek az amnesztiában (maga Klapka is). Görgei sem volt ez alól kivétel.⁷⁴ A Váci Hírlap ekkor még nem létezett, a Váczi Közlöny pedig csak 1887-ben publikálta első írását Görgeiről, az pedig éppen az árulásvádát erősítette. A Klapka-féle nyilatkozat inkább csak hosszabb távon érezte hatását. Először országosan, aztán Vácott is. Az országos visszhanghoz képest Vácott tehát azonnali reakció nem történt. Több oka van annak, hogy miért nem közvetlenül az 1884-es rehabilitációs mozgalom zászlóbontásakor reagált a helyi sajtó a fordulatra.

1. Az elfogulatlanabb Görgei-képet támogató Váci Hírlap még nem létezett.
2. A Váczi Közlöny nem tekintette prioritásnak a kérdést.
3. A Váczi Közlöny nem ismerte fel a mozgalom jelentőségét, azt, hogy a Görgei-kérdésben fordulópont következett be. Igaz ugyanakkor az is, hogy ez a fordulat nem radikális, gyors változás volt, hanem inkább egy elhúzódó folyamat kezdete.

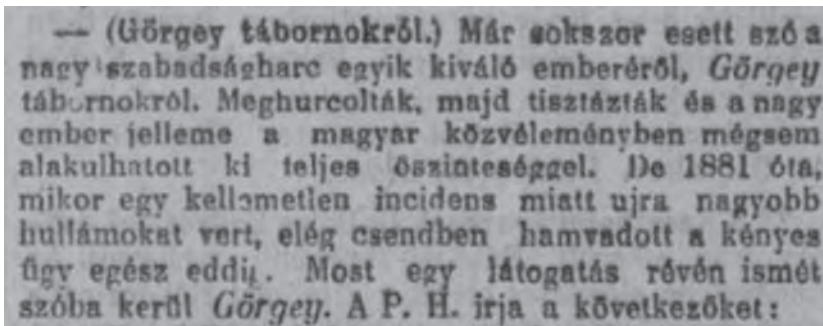
Idővel a semleges hangnem vált dominánssá a vizsgált sajtóban. Ez egyrészt azt jelenti, hogy Görgeit most már elfogadták, de azt is, hogy általában még óvatosan viszonyultak 1848–49-es szerepéhez, ritkán ragadtatták magukat dicsőítésre. A legtöbb cikk napi hír, melyben Görgei általában csak egyszer fordul elő, akkor is gyakran felsorolásban. Egy halálhír kapcsán például Görgei végre egy sorba került Kossuth-tal (sőt közvetlenül egymás után következett a két név, ami arra volt hivatott utalni, hogy az elhunyt a két ellenpólusnak tartott személlyel egyaránt jó viszonyt ápolt) anélkül, hogy ellentétükről szó esett volna.⁷⁵ Idővel az ellentéteket a sajtó (holott évtizedekkel vagy akár évekkel azelőtt még gyakran szította azokat) igyekezett tompítani. Példa erre egy 1904-es cikk, melyben a Görgei és Czecc tábornok közötti vita élet igyekezett az egyébként kossuthiánus lap enyhíteni.⁷⁶ Úgy látszik, a Kossuth oldalán álló sajtó is kezdett lassan megbékélni Görgei emlékével. Az árulásmitosz kezdett erejéből veszíteni, illetve a már idősödő veterán tábornokról sem illett már olyan stílusban írni, mint ahogyan azt korábban sokan megtették.

Ugyancsak a szolidabb hangvételre, valamint a változó Görgei-imázsra utal, hogy 1905-ben *Beszélgetés Görgeivel* címen egy írás jelent meg a Független Magyarországon. Ez alkalommal aktuálpolitikáról is faggatták az agg „*visegrádi remetét*”. Görgei szívesen nyilatkozott a sajtónak. Visegrádi magányában interjút adott többek között Jászi Oszkárnak, Pethő Sándornak, Károlyi Mihálynak, Hatvany Lajosnak és Tragor Ignácnak. Tragorral a váci kiáltványról, valamint a júliusi csatáról társalgott.⁷⁷ Ez a cikk már alkalmas volt arra, hogy az idős stratégiát empatikusabban, ezáltal pedig az olvasóhoz közelebbi perspektívában, kedvezőbben mutassa be. A tábornok kora, valamint az a tény, hogy ekkorra már csak néhányan voltak életben a hajdani tábornokok közül, egyaránt szerepet játszhatott az enyhülő és empatikusabb megítélésében. Görgei egyébként deklaratívan aktuálpolitikától mentesnek nyilvánította magát (még ha mondandója nem is volt mentes a politikától): „*Nem politizálok, csak diskurálok.*”⁷⁸ Szokássá vált rövid hírben közölni Görgei életkorát, hiszen a hadvezér szép kort ért meg.⁷⁹

Görgei 87 esztendő (Független Magyarország, 1905. 01. 05.)

A Görgeit támogatóan ábrázoló írások közül kiemelkedik egy 1904 elején írt cikk, mely konkrétan utal a „*visegrádi csendes remete*” meghurcolására, egyéni tragédiájára és erkölcsi rehabilitációjára. „*Meghurcolták, majd tisztázták és a nagy ember jelleme a magyar közvéleményben mégsem alakulhatott ki teljes őszinteséggel.*”⁸⁰ A vizsgált sajtó a legtöbb esetben nem fogalmazott ennyire markánsan, inkább utalást tett vagy érzékeltetett. Ugyanígy nem tekinthető gyakorinak a váci, egri, illetve az országos sajtóban annak deklarálása, hogy a közvéleményt sokáig félretájékoztatták. Az Alkotmány fenti írásához hasonló Vácott a Váci Közlönyben nem jelent meg, ellenben a Váci Hírlap esetében több olyan cikket is közöltek, melyek tartalmukat tekintve párhuzamba állíthatók a fentivel.

Kevés írás fogalmazott ennyire egyértelműen Görgei ártatlanságával kapcsolatban. Ugyanakkor a XX. század elején ezt már bátrabban fel lehetett vállalni a közvélemény változása miatt. (Alkotmány, 1904. 01. 05.)

Akadtt példa arra is, hogy Görgeit egy cikkben védték meg Kossuthtal.⁸¹ Görgeit egyesek Széchenyihez, illetve Deákhhoz hasonlították. Próbálták nézeteiket összehangolni. „*Volt, aki Széchenyi utódját és Deák elődjét vélte felfedezni benne.*”⁸² Ilyen leegyszerűsítés a váci sajtóban nem fordult elő. A Váci Közlöny Széchenyit és Deákot is ikonként ábrázolta. Mivel a Váci Közlöny Görgei-képe eleinte ellenséges, később pedig neutrális volt, azt nem lehetett a „legnagyobb magyar” tiszteletével összegegyeztetni. Deák esetében (akit Széchenyihez hasonlóan nemzeti nagyságként

reprezentáltak) a konvergálás hasonló okokból elmaradt. A többi vizsgált lapban sem találtunk erre vonatkozóan bizonyítékot. Az Eger és az Alkotmány esetében sem történt ilyen próbálkozás.

A közvéleményben átalakuló Görgei-kép empatikus befolyásolására jó példa egy 1914-es tudósítás, melyben az idős tábornok Visegrádról a katonáknak ennalót és dohányt küld.⁸³ Az első világháború pozitív hatással volt Görgeire. Egyrészt a múltbeli katonai sikerekre okkal lehettek büszkéek, másrészt a kezdődő háború mint példaképeket és előképeket felértékelte a veteránokat. 1848–49 emlékét a váci (pl. július 17-i) megemlékezésekben is mindig szem előtt tartották. Görgei, aki a 1848–49 jelentős alakja, és az ekkor már nagyon kevés túlélő egyike, az 1910-es években már szimpatikus figura.

Hányzik annak nyomatékosítása, miszerint 1867. júniusában Görgei Artúr maradt az egyetlen személy, akit internáltak. Ez a sajtóban nem kapott visszhangot, holott rámutatott volna a Görgeit védelmező lapok esetében arra, hogy a tábornok sorsa egyrészt különlegesen alakult, másrészt sokakkal ellentétben, akik már 1867 előtt kegyelmet kaptak vagy egyéb módon szabadultak, neki a kiegyezés évéig kellett kényszerintézkedés hatálya alatt élni. Ugyanakkor olykor egyéb internált személyekkel kapcsolatban lehetett olvasni a váci sajtóban. Ők mind Váccal valamilyen módon kapcsolatba hozható internált személyek voltak, így a helyi vonatkozás ismét felülírta az országos érdekeltséget. A nevek közül Zámბelly Lajos és Kovách Ernő jelentősége kiemelkedő 1848-49 emlékének ápolása terén. Zámბellyt 1849-ben Aradon, majd Olmützben tartották fogva, végül nyolc év várfogságra ítélték. Kegyelemmel szabadult 1851-ben, de 1864-ben függetlenségi összeesküvés miatt internálták, újra elítélték, ezúttal már 14 évre, viszont 1867-ben kegyelmet kapott. Ekkor került Vácra, ahol a Honvédegylet elnöke lett. Ily módon Zámбelly azért került említésre, mivel Vácott élt 1867-től. Zámбelly Görgei haditanácsának tagja volt, amikor a fegyverletételről döntöttek. Kovách Ernő Zámбellynél gyakrabban szerepelt a sajtóban. Zámбelly után, 1890-ben lett az egylet elnöke. 1850 februárjában ítélték Aradon halálra, amit végül márciusban 16 év várfogságra változtattak. 1856-ban kapott kegyelmet. 1867-től a váci püspöki uradalom főmérnöke, később fegyintézeti igazgató, városi törvényhatósági tag, valamint hitelintézeti igazgató.⁸⁴ Kapcsolata a klérussal, illetve sokoldalú karrierje, valamint aktivitása 1848-49 emlékének ápolásában együttesen indokolják, hogy elnöktársánál többet szerepelt a helyi sajtóban. A dualizmus kori váci sajtó az internáltakkal, különösen pedig az internáltság tényével csak akkor foglalkozott, (de mint láttuk, Görgei esetében ez sem volt garancia arra, hogy kitérjenek erre a tényre), ha az illető:

1. Váccal kapcsolatba volt hozható.

2. A dualizmus korában még volt relevanciája Vác szempontjából.

1916-ra, Görgei halálára a vita már nyugvópontra jutott. Halálakor a nekrológok már empatikusak Görgei életpályáját tekintve. Mindazonáltal tetten érhető még a régi idők lenyomata is, hiszen önmagában az a tény, hogy a méltató írások általában csak kis terjedelműek voltak, és csupán a rövid hírekben szorítottak nekik helyet (összehasonlítva például Kossuth halála esetén a több hétig, sőt hónapig tartó gyászidőszakkal, amikor sorra elsőoldali cikkekben emlékeztek meg a „*turini remete*” nemzetmentő érdemeiről), azt jelzi, hogy a felszín alatt a régi ellenszenv nyomai még tovább éltek. Ugyanakkor a világháború is lehet egyik oka a viszonylagos visszhangtalanságnak.

(Összegzés) A tanulmányban láthattuk, hogy Görgei megítélése nem állandó és változatlán, hanem egyrészt az idővel is változott, másrészt máshogy viszonyultak hozzá a különböző lapok, vagyis meglehetősen kontrasztív. A katolikus Váci Közlöny a szokásos,

démonizáló áruházmítossszal indított, de az idők folyamán (ahogyan országos szinten is javult Görgei megítélése) semleges, majd dicséretes hangvételű írásokra váltott. A polemikus hangnem idővel lecsendesedett. A Független Magyarország a Kossuth-kultusz, Kossuth idealizálása miatt a Görgei-kérdésben közelebb állt a Váczi Közlönyhöz, mint a Váci Hírlaphoz, míg a konzervatív, katolikus Alkotmány inkább az utóbbihoz. Az erősebb Kossuth-kultusz általában kritikusabb Görgei-képet eredményezett, míg a Kossuth-kultusz hiánya kedvezően befolyásolta a Görgei-recepciót. Ugyanakkor az is igaz, hogy totális dichotómia nem alakult ki még a Független Magyarországon sem, mivel a semlegesebb hangvétel idővel dominánssá vált. Az egri lapokban, akár konzervatív, akár liberális lapról legyen is szó, Görgei kevésbé fontos szereplő. Az eleve semlegesebb hangvételű, mérsékelt liberális Váci Hírlapban egyáltalán nem jelent meg egyoldalú, áruházi írás Görgeiről. Ez utóbbi lap tudományos segítségre is támaszkodott Tragor Ignác személyében, aki Görgeit „*magyar Napóleonnak*” titulálta. A váci július 17-i megemlékezéseken a felszólalók, illetve az arról cikket írók mind büszkeséggel tekintettek vissza a nyári csatára és ez egyben jelentős mértékben javította Görgei megítélését is. A váci lokálpatriotizmus (mely perspektívát a lapokba író helytörténészek is képviseltek) szerepet játszott a nyári csatában részt vett parancsnok erkölcsi rehabilitálásában oly módon, hogy Görgei állítólagos negatív szerepe fokozatosan elhomályosult, és a nyári

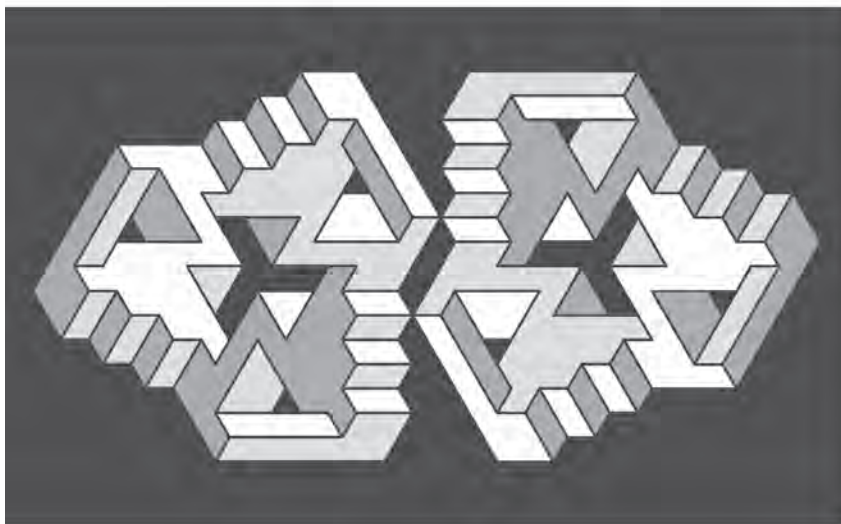
JEGYZETEK

- Görgei Artúrhoz és Perczel Mórhoz köthető a szabadságharc két leggyorsabban felívelő katonai karrierje. Szinte egyszerre lettek ezredesek, majd tábornokok. Perczel esetében azonban Kossuthal való régi kapcsolata és korábbi ellenzéki szerepe is közrejátszott a gyors előléptetéseken. Urbán Aladár: Kossuth és Görgey 1848 őszén. *Századok*, 127.évf. 1993/1.sz. 37–69.
- Hermann Róbert: Egy kosár szőlő őfelségének. Görgei Artúr és I. Ferenc József. *VERITAS* évkönyvek 1.sz. 2016, 9–27.
- Hermann Róbert: Az áruházi mítosza és a tények. In Kovács Kiss Gyöngyi (szerk.): *Mítoszaink nyomában*. Kolozsvár, KOMPRESS – Korunk, 2013, 165–180. o. Illetve még: Hermann Róbert: *Görgei Artúr, a katona és a politikus*. In *A magyar történelem vitatott személyiségei*. Bp., Kossuth, 2015, 117.
- Hermann Róbert: *Görgei Artúr, a katona és a politikus*. In *A magyar történelem vitatott személyiségei*. Bp., Kossuth, 2015, 175.
- Kosáry Domokos: *A Görgey-kérdés története*. II. köt., 137.
- Uo. 143.
- Uo. 213.
- Hermann Róbert: *Görgei Artúr, a katona és a politikus*. In *A magyar történelem vitatott személyiségei*. Bp., Kossuth, 2015, 174.
- Uo. 177.
- Gerő András: A Kossuth-kultusz. *Rubicon*, 18. évf. 179.sz. 2007/9, 38–41.
- Bajza József azt írta (kiadatlan) 18 versszakos versében:
„*Roppant erő állt ellenedben,
Tán győzni képes nem valál?
De férfi-e, kinek gyalázat
Eltűrhetőbb, mint a halál?*” Bajza József: *A honáruló*. (1849) http://epa.oszk.hu/00000/00001/00042/1/pdf/ITK_EPA00001_1924_03-04_111-117.pdf
- Bajza egy másik verse hűen tükrözi ezt:
„*Honfihűségnek jutalma
Vagy kötél vagy rabbilincs!*”
Bajza József: *Jóslat*. (1850) <http://mek.oszk.hu/00600/00603/00603.htm>
- Kosáry Domokos: *A Görgey-kérdés története*. I. köt. Bp., Osiris-Századvég, 1994, 308–309.
- Jókai Mór: Életem legszomorúbb napjai. *Vasárnapi Ujság*, 8.évf. 7.sz. 1861. 02.17. 78. o.
- Találkozott „a haza bölcsével”, de csupán titokban. Deák nem merte felvállalni nyíltan az ügyét. Ennek oka a közhangulatban keresendő. Deák nem merte vállalni, hogy látogatása miatt pártja népszerűsége csökkenjen, esetleg tüntetések törjenek. Görgei maga sem akarta kompromittálni a kiegyezés rendszerét. Több atrocitás ismert Görgei ellen, melyek között fenyegetés és rongálás is előfordult. Kosáry, 1994, I. köt., 380.o. Illetve még: Hermann Róbert: A tábornok hazatér. Görgei Artúr és a kiegyezés. *Hadtörténelmi Közlemények* 130. évf. 4. sz. 2017. 989-1015.
- Kosáry, 1994, II. köt., 7.
- Mikszáth Kálmán beszámolója Görgeivel történt találkozásáról; 1908; „*Az öreg diktátor*” címmel.

- In Hermann Róbert (szerk.): *Görgei Artúr válogatott írásai (Értekezések, vitairatok, cikkek, interjúk 1848–1915)*. Bp. Zrínyi, 2018, 459.
- 18 Kosáry, 1994, I. köt., 164.
- 19 A váci kiáltványt maga Görgei sohasem nevezte sem kiáltványnak, sem proklamációnak, sőt tiltakozott ezen elnevezések ellen. Tragor Ignác említi, hogy Görgei a neki tett szóbeli nyilatkozatában helyteleníti a kifejezést, mivel ő a napiparancs kifejezést preferálta. Oláh András: Görgei és a váci nyilatkozat. *Honismeret*, 22. évf. 1994, 3.sz. 12.o. A váci helytörténész lelkiismeretesen utánajárt a kérdésnek. Mindamellett Tragor állítása, mi szerint az okmányt csak német nyelven adták ki, viszont téves. Az okmányt a tábori sajtóval mindkét nyelven sokszorosították. Hermann Róbert: *Görgei Artúr, a publicista*. In *Görgei Artúr válogatott írásai (Értekezések, vitairatok, cikkek, interjúk 1848-1915)*. Válogatta és sajtó alá rendezte: Hermann Róbert. Bp. Zrínyi, 2018, 16–17.
- 20 Hermann Róbert: Deák és Görgei. *Századok*, 137. évf. 5. sz. 2003. 1081–1101.
- 21 Maga Görgei így ír erről: „15-én Vácnál volt a legelső összeütközésünk az oroszokkal Paskievics alatt. Mienk maradt a csatater. Az oroszok tökéletesen kihúzták magukat tapintásunk köréből. Színre úgy tetszett, mintha csak végképp kiverjük volna a világból. Mindazáltal azon helyben vesztég álltunk 16-án. A július 17-re virradó nap erőltetett visszavonuláson ért bennünket Váctól Losoncnak Miskolc felé, – az oroszokat többszörös túlerővel közvetlenül sarkunkon. Ez így tartott 17-én és 18-án késő estéig.” Görgei Artúr: *Gazdátlan levelek*. Idézi: *Görgei Artúr válogatott írásai (Értekezések, vitairatok, cikkek, interjúk 1848-1915)*. Válogatta és sajtó alá rendezte: Hermann Róbert Zrínyi, Bp. 2018, 126.
- 22 Hermann Róbert: *Görgei Artúr*. In Ablonczy Balázs, Gerő András, Hermann Róbert et al.: *A magyar történelem vitatott személyiségei*. Kossuth, Bp. 2008, 164–165.
- 23 Váci Közlöny, 21. évf. 29. sz., 1899. 07. 16. Görgei tervének kreativitása, merészsége a sajtóban visszatérő motívum volt. Így ír erről Katona Tamás: „Július 15-én Görgey beveszi Vácot, kiszorítja a városból az ott levő orosz erőket. Másnap délelőtti szemleovaglója meggyőzi róla, hogy az orosz főerő áll vele szemben, tehát áttöréssel nem boldogulhat... elhatározza, hogy visszavonul... Losoncon és Rimaszombaton keresztül Miskolc felé... Július 17-én hősiessen visszaveri az orosz hadtestek rohamát, és bármilyen hihetetlen, a kerülő hegyi útvonalon hamarabb éri el Miskolcot, mint az alföldi rövid és sík úton vonuló orosz főszereg... Görgeynek sikerült Pest és Vác alól Miskolcig visszatérnie Paskievics seregét, magára vonnia az oroszokat, levegőhöz juttatnia a tiszai és déli magyar hadsereget.” Katona Tamás: *Bevezető*. In *Görgey Artúr: életem és működésem*. Bp. Európa, 1988. I. köt., 87–88. <https://mek.oszk.hu/04700/04739/html/gorgey1001/gorgey1001.html>
- 24 Rosonczy Ildikó: Görgei orosz fogságával kapcsolatos dokumentumok. *Hadtörténelmi Közlemények*, 131. évf. Bp. 2018. 1.sz. 121-137.o.
- 25 Hermann Róbert: *Görgei Artúr, a publicista*. In *Görgei Artúr válogatott írásai (Értekezések, vitairatok, cikkek, interjúk 1848-1915)*. Válogatta és sajtó alá rendezte: Hermann Róbert Zrínyi, Bp. 2018, 20.o. A kiáltvány a tavaszi hadjárat addigi sikerein felbuzdulva mond köszönetet a seregnek: „Mint hősök kezdetétek meg a haza megszabadításának szent művét, mint hősök be fogjátok szerencsésen végezni. Nagy dolgok történtek már, még nagyobbaknak kell történnük, hogy szép hazánk igazán szabad és szerencsés legyen. Örömmel, büszkeséggel nézek bátor szemetekbe...” Lásd: ugyanott, 87.
- 26 Alkotmány, 7. évf. 28. sz., 1902. 02. 01.
- 27 Hermann, 2018, 481.
- 28 Független Magyarország, 3. évf. 957. sz., 1904. 11. 15.
- 29 Váci Hírlap, 13. évf. 15. sz., 1899. 04. 09.
- 30 Független Magyarország, 478. sz. 1903. 07.17.; Alkotmány 8. évf. 169. sz., 1903. 07. 17.
- 31 Váci Hírlap, 18. évf. 80. sz. 1904. 10. 12.
- 32 Kiváló példa ez arra, hogy a szájhagyományban, melyet e helyen a sajtó is megörökített, a lokális, nem pedig a hivatalos történelem a meghatározó. Azt is megmutatja jelen eset, hogy a hagyomány mennyire kötődik a tárgyi emlékekhez, mely itt nem egy emlékoszlop, épület vagy rom, hanem egy kő. Dobos Ilona: *Paraszti hagyomány, városi szóbeliség*. Gondolat, Bp., 1986, 21.
- 33 Gerő András: *Képzelt történelem – Fejezetek a magyar szimbolikus politika XIX-XX. századi történetéből*. Bp. ELTE Eötvös Kiadó-PolgArt Kiadó, 2004. 30.
- 34 Váci Hírlap, 26. évf. 38. sz. 1912. 05. 15.
- 35 Rosonczy Ildikó: *Kinek a kudarca? Az oroszok az 1849. július 15-17-i váci csatáról*. 297–340. o. In Rosonczy Ildikó: *Orosz fegyverekkel Ferenc Józsefért. Tanulmányok I. Miklós 1849-es magyarországi beavatkozásáról*. Magyar Napló, 2016.
- 36 A lapot Boros Samu nemcsak szerkesztette, hanem a Váci Hírlaphoz hasonló módon annak tulajdonosa is volt. Mivel az újság hamar megszűnt, ez az egyetlen, ugyanakkor hasznos forrásunk benne Görgei Artúrra vonatkozóan.
- 37 Váci Híradó, 1. évf. 1. sz. 1889. 11. 24.
- 38 Hermann Róbert: *1848-1849. A szabadságharc hadtörténete*. Korona, Bp. 2001, 353..
- 39 Tragor Ignác (szerk.): *Váci Kalendárium az 1904. szökö évről*. dr. kiadja: Váci Múzeum Egyesület

- 40 Lásd még: Bea Csaba: Görgei és Vác kapcsolata a dualizmus korának helyi sajtójában. *Honismeret*, 49. évf. 2021, 5.sz. 58–60.
- 41 Az árulást propagáló cikk 1887. július 17-én, pontosan a nyári csata 38. évfordulóján jelent meg. Ezért is érdekes, hogy a magát szemtanúnak aposztrofáló szerző az egyébként sikeresnek tartott második váci csatáról való visszaemlékezésébe (hiszen a visszavonulás megtörtént, Paszkievics eredeti célja, a magyar sereg megsemmisítése nem valósult meg) beágyazta Görgei antihősként és árulóként való beállítását. Ez volt az egyetlen olyan alkalom, amikor a júliusi csata és Görgei tényként kezelt árulása egy cikkben szerepelt Vácott. *Váci Közlöny*, 9. évf. 29. sz., 1887. 07. 17.
- 42 Váci Hírlap, 38. évf. 20. sz., 1916. 05. 18. A „*magyar Napóleon*” kreatív kifejezés. Hermann Róbert mutat rá arra, hogy bizonyos tekintetben Görgei túlzárnyalta Napóleont. Míg a császár évtizedek (1793–1815) alatt érte el szakmai sikereit, addig a magyar hadvezér kevesebb, mint egy esztendő (1848–49) leforgása alatt ért fel sikerei csúcsára, és lett sok ütközetet megnyert főparancsnok. Hermann Róbert alapján is nyugodtan állíthatjuk, hogy Tragor azon megállapítása, mely szerint Görgei az egyik legkiemelkedőbb újkori magyar hadvezér, nem túlzás. Tragor Ignác részletesen foglalkozott Görgei Artúr és Vác kapcsolatával és szakszerűen értelmezte a fővezér életpályáját, valamint a Váchoz köthető részleteket (pl. a váci proklamáció, a második váci csata) is.
- 43 Rosonczy Ildikó: *Kinek a kudarca? Az oroszok az 1849. július 15–17-i váci csatáról.* 297–340. o. In Rosonczy Ildikó: *Orosz fegyverekkel Ferenc Józsefért. Tanulmányok I. Miklós 1849-es magyarországi beavatkozásáról.* Magyar Napló, 2016. 329.
- 44 *Független Magyarország*, 4. évf. 1223. sz., 1905. 08. 13.
- 45 *Független Magyarország*, 2. évf. 423. sz., 1903. 05. 21.
- 46 *Független Magyarország*, 2. évf. 423. sz., 1903. 05. 21.
- 47 Ezzel szemben tudjuk, hogy „*Buda ostroma ... a reális célt jelentette.*” Lásd: Hermann Róbert: *Görgei Artúr, a katona és a politikus.* In *A magyar történelem vitatott személyiségei.* Bp., Kossuth, 2015, 157.
- 48 *Független Magyarország*, 2. évf. 434. sz., 1903. 06. 02.
- 49 Váci Közlöny, 21. évf. 25. sz., 1899. 06. 18.
- 50 Alkotmány, 7. évf. 293. sz., 1902. 12. 10.
- 51 Alkotmány 6. évf. 1901. 03. 07.
- 52 Alkotmány 3. évf. 73. sz., 1898. 03. 26. A név finül helyesen: Antti Jalava.
- 53 Például: Alkotmány, 3. évf. 27. sz., 1898. 02. 01; 4. évf. 28. sz., 1899. 02. 01. A születésnap tudósítások rokonszenves személyként ábrázolják, míg a többi rövid hír általában semleges hangvételt. A születésnapok hasonló sablont követtek, viszont stílusukból, valamint a sok látogatóból, illetve Görgei barátságos öregermeként való beállításából kikövetkeztethető, hogy pozitív alaknak tartották.
- 54 Alkotmány, 5. évf. 27. sz., 1900. 02. 01.
- 55 Egri Ujság, 1. évf. 39. sz., 1894. 06. 05.
- 56 Egri Ujság, 23. évf. 158. sz., 1916. 06. 08.
- 57 Eger, 10. évf. 17. sz., 1872. 04. 25.
- 58 Eger, 5. évf. 23. sz., 1867. 06. 06.
- 59 Eger, 24. évf. 18. sz., 1886. 05. 04.
- 60 Eger, 24. évf. 10. sz., 1886. 03. 09.
- 61 Hermann Róbert: *Az áruló Görgei mítosza és a tények.* In Kovács Kiss Gyöngyi (szerk.): *Mítoszaink nyomában.* Kolozsvár, KOMPRESS – Korunk, 2013. 165–180.
- 62 Degré Alajos: *Visszaemlékezéseim.* Bp., Szépirodalmi, 1983. 281.
- 63 Uo. 283.
- 64 Találók Kosáry Domokos szavai: „*a szabadságharc megítélése, a Görgey-kérdés alakulása ... szinte diagramként jelezte a hazai politikai irányzatok mozgását, küzdelmeit.*” Kosáry, 1994. I. köt. 8.
- 65 Az újság fennállásának 50 éves jubileumára készült kötetben id. Farkasfalvi Imre mintegy összefoglalja a Görgei–Kossuth vita főbb pontjait, melyek szerinte Görgei igazát és Kossuth tévedését bizonyítják. Ezek a következők:
1. Kossuth elvite a Szent Koronát.
  2. A koronát négyyszer is felajánlották a miniszterek Konstantin nagyhercegnek.
  3. „Az aradi vértanúk életéért kétségtelenül lépéseket tett Görgei”.
  4. A kérdéshez objektívan, tudományosan kell hozzáállni: „Tegyen róla igazságos tanubizonyságot a történetírás maga”.
- Ez utóbbi azt jelenti, hogy – többek között – Tragor Ignáchoz igazodva a laikusok helyett szakemberek döntsék el a kérdést (mint maga az írás szerzője, aki szintén helytörténész volt). Mivel Tragor Ignác helytörténész véleménye köztudott volt, és a sajtóban, könyvekben és lapokban egyaránt megjelent, nem vitás, hogy ezzel a kitéttel is Görgei mellé állt a szerző. A Váci Hírlap tehát a korszakot követően is igyekezett a kérdéshez szakmaiabban hozzáállni, mint kezdetekben a Váci Közlöny. Id. Farkasfalvi Imre: „*Görgei utolsó találkozása Kossuthtal*”. In Váci könyv (A Váci Hírlap jubileumára) Pestvidéki Nyomda Vácon, 1938. 417–426.
- 66 Simon V. Péter: *Görgey Artúr élete és működése Magyarországon.* Bp., Magyar Nemzeti Múzeum, é.n. 8.
- 67 Váci Hírlap 38. évf. 20. sz., 1916. 05. 18.

- 68 Hermann Róbert: Görgei Artúr. *Rubicon* 2018/1., 24.
- 69 *Független Magyarország* 3. évf. 957. sz., 1904. 11. 15.
- 70 Hermann Róbert: *Az áruló Görgei mítosza és a tények*. In Kovács Kiss Gyöngyi (szerk.): *Mítoszaink nyomában*. Kolozsvár, KOMP-PRESS – Korunk, 2013, 165–180.
- 71 Lásd pl. *Független Magyarország* 4. évf. 1277. sz., 1905. 10. 06.
- 72 Hermann Róbert: *Az áruló Görgei mítosza és a tények*. In Kovács Kiss Gyöngyi (szerk.): *Mítoszaink nyomában..* Kolozsvár, KOMP-PRESS – Korunk, 2013, 165–180.o. A forduló-pontnak tekinthető demonstráció Görgei mellett elsősorban Komárom hőiséhez, Klapka György nevéhez fűződik. Több mint kétszáz aláírás gyűlt össze, főként egykori tisztéké, viszont magas rangú főtisztek, tábornokok alig akadnak az aláírói között. Lényege a következő: „*mindvégig híven ... szolgálta a hazát*”. Az, hogy alig néhány ismert név szerepel az aláírók között, arra utal, hogy még ekkor is nagy terhet vett az a vállára, aki nyíltan kiállt Görgei mellett. Klapkán kívül nem sokan merték ezt akkor még felvállalni.
- 73 Jakab Albert Zsolt: *Emlékállítás és emlékezési gyakorlat. A kulturális emlékezet reprezentációi Kolozsváron*. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság – Nemzeti kisebbségkutató Intézet, 2012, 43.
- 74 Kosáry, 1994, II. köt., 58–59.
- 75 *Független Magyarország* 4. évf. 1099. sz., 1905. 04. 08. A „Kossuth-nóta szerzőjének” halálával kapcsolatban említi meg az újság, hogy „Petőfi, Jókai, Kossuth és Görgey” is barátjának tudhatta.
- 76 *Független Magyarország* 3. évf. 923. sz. 1904. 10. 12.
- 77 Hermann, 2018, 45.
- 78 *Független Magyarország*, 4. évf. 1046. sz., 1905. 02. 14.
- 79 Nem kellett ehhez kerek évforduló: 1905-ben például arról számolt be a sajtó, hogy Görgei 87 esztendőes lett. *Független Magyarország*, 4. évf. 1007. sz., 1905. 01. 05.
- 80 Alkotmány, 9. évf. 4. sz., 1904. 01. 05.
- 81 Az elsöre meglepőnek tűnő cikk háttérben egy népszínházi előadás kritikája húzódik meg. A nemzeti panteon védelmének kiváló példája az a kiállítás, mellyel a színikritikus egyszerre védi Kossuth és Görgei emlékét. Az előadást kegyeletsértőnek tekintették, mert túlhangsúlyozta kettejük vitáját. Alkotmány, 7. évf. 24. sz., 1902. 09. 20.
- 82 Hermann Róbert: *Az áruló Görgei mítosza és a tények*. In Kovács Kiss Gyöngyi (szerk.): *Mítoszaink nyomában*. Kolozsvár, KOMP-PRESS – Korunk, 2013, 165–180.
- 83 Váci Közlöny, 36. évf. 34. sz., 1914. 08. 20.
- 84 Bona Gábor: *Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban*. Negyedik, bővített kiadás. II. köt. Miskolc, Miskolci Egyetem, 2015, 600–601.

A hálától az úttörőig Gyermekábrázolás a Rákosi-korszakban (2. rész) *A gyermek családban és közösségben történi vizuális megjelenítése*

(A családi élet megjelenítése a Rákosi-kor köztéri szobrászatában és plakátművészetében) A szovjet „felszabadítás” után néhány évvel a fordulat éveinek kultúrpolitikája többek közt a képzőművészetre róta a Szovjetunió és Sztálin iránt érzett hála kifejezésének feladatát, így kapott megbízást Kisfaludi Strobl Zsigmond „Hála” című márványszobra (1949-50) elkészítésére, amelyet az állam a moszkvai Puskin Múzeum rendelkezésére bocsátott hálaajándék gyanánt. Ennek bronzmásolata a Szabadság téren került elhelyezésre 1950. áprilisában, de a forradalom („ellenforradalom”) évében eltávolításra került (Fowkes, 2004, 36.) – legalábbis Bánóczy Zsuzsa szerint 1950-től 1956-ig állt a Szabadság téren (Wehner, 2004, 44.). A mű hálaszobor voltáról tanúskodik a talapzaton olvasható felirat is: „A nagy Sztálinnak a hálás magyar nép 1949” (Fowkes, 2004, 36.).

Kisfaludi Strobl Zsigmond: Hála. Bronzszobor. Budapest, Szabadság tér (lebontották), 1950. Szoborkatalógus I. 27. sz. Forrás: Köztérkép. <https://www.kozterkep.hu/12372/a-nagy-sztalinnak-a-halas-magyar-nep#vetito=65760> [2022.11.16.]

A szobor négy figurát foglal magában: a megemelt talapzaton a meztelen felsőttestű, acélos izmokkal ellátott, mosolygó munkásférfi látható kalapáccsal a kezében, szabadon feltárt izmos mellkasa által érzékeltetve a munkásélet harciasságát és diadalát. (Alakjáról eszünkbe juthat a „Köznevelés” fényképe, melynek munkásalakja vöröscsillagos lobogó és gyárat ábrázoló háttér előtt kerül ábrázolásra fiatalos teremtőerőt sugalló lendületes mozdulattal,

a szocializmus dicsőséges diadalát hirdetve.) A szoborkompozíció munkásférfi-alakjának balján parasztasszony felesége áll, aki férjével szemben igen szerényen, begombolt inggel és fejkendővel került ábrázolásra, bal karján búzakévét pihentetve. A munkás-paraszt páros tartalmában Vera Muhina „Munkás és kolhozparaszt” című szobrát idézi, mely az 1937-es párizsi világkiállítás szovjet pavilonján került kiállításra, hiszen Kisfaludi is a társadalmi egységből fakadó erőt kívánja hirdetni szobrával, ugyanakkor a nemi egyenjogúság motívuma erőteljesen elsikkadni látszik művén, s Muhina szobrának dinamizmusa hiányzik belőle (vesd össze: Fowkes, 2004, 36.). A szülők csoportja előtt, alacsonyabb talapzaton látható a két gyermek, ők ketten közösen tartanak egy virágfüzért.

Ők lépő mozdulattal kerültek ábrázolásra, ha már-már archaikus merevséggel is, így jut-tatva kifejezésre a gyermekkort jellemző lendületet, s egyúttal a szocialista eszme útján való haladás mozzanatát.

Köznevelés, 1951/4. Címlapfotó.

Forrás: *Manda*. https://en.mandadb.hu/tetel/540693/Kozneveles_1951_4_szam [2020.07.13.]

A gyermekek kezében tartott virágfüzér hálaadományként jelenik meg, kifejezve a Szovjetunióval szembeni hálát és áldozatkészséget. A gyerekek arckifejezése groteszknak hat, mozdulataik színpadszerűen beállítottak, a hála kifejezésének pusztá eszközei ők, akárcsak szüleik. A gyermekség fogalma ezáltal alávétetté válik a hatalomnak, nem a gyermekségen, hanem az eszmének való feltétel nélküli alárendelődésen van itt a hangsúly, mely magát a gyermekkort (és annak megítélését) is áthatja.

Hálaajándék a búzakéve is, s mindezen túl jelképezi a szocializmus eszméjét, a termelést és a gazdag termést is (Fowkes, 2004, 36.;

Wehner, 2004, 48.). A hála mozzanatában voltaképpen az ország kiszolgáltatott, alávett helyzetéből fakadó köszönetnyilvánítás, sőt, felajánkozás gesztusa jutott kifejeződésre, melyet az ötvenes évek esztétái a művészet központi kategóriájaként határoztak meg (Wehner, 2004, 48.). Mindazonáltal a virág motívumában egyúttal a béke, a harmónia és a termékeny jövő ígérétenek jelképeként (vesd össze: Aradi, 1974, 253.) kifejeződésre jut a boldog szocialista jövő eljövetele is.

A szobor a szocializmus felé haladó tömegek boldogságának érzetét, illetve a meghitt derű és bizakodás illúzióját kívánja kelteni a befogadóban. A szobor által megfogalmazott eszményi család tagjai együtt akarategységet sugároznak; ezt jelzik a férfi és a nő egymásba fűzött kezei is. A férfi magabiztosan és öntudatosan tekint a távolba, a nő és a gyermekek kissé felfelé néznek, elképzelve a Nagy Vezért, Sztálint. A mű abszurditása a nem ábrázolt vezér mégis-jelenléte miatt áll elő, hiszen a generalisszimusz a „rá” irányuló tekintet (illetve a szereplők képzelete) révén szellemiségében mégiscsak jelen van a kompozícióban. Az alakokon ünnepélyes megilletődöttség, mesterkelt háládatosság érződik, különösen a koravén arcvonásokkal felruházott fiúgyermek testtartásán. Pogány Ö. Gábor szocialista szellemű értékelése szerint az új ember és az új rend képzete ölt testet e műben, a remény és a fejlődés érzetét keltve ezáltal a befogadóban. Az akadémikus látásmóddal és naturalista stílusesszűkökkel megformált szoborkompozíció alakjainak frontális beállítása, az archaikus görög plasztikát idéző statikus tömegalakítása és tömbszerűsége (Wehner, 2004, 48.) a maga álünnepélyességével együtt egyfajta állandóságélményt áraszt magából, ami által a művész a monumentális és szakrális jelleget kívánta megadni alkotásának. Mindenesetre a szoborcsoport alakjai a maguk pszichés-individuális karakterjegyeiktől megfosztva, pusztán a mögójük képzelt eszme hordozóiként kerültek megjelenítésre (Tokaji, 1983, 216., 218.), utat nyitva egy elgondolt, megálmodott eszme felé (lásd: Boehm, 2006, 28.),

a mű ezáltal fejletlen, félfeudális individuum-képet, s egyúttal egyfajta valószerűtlennek ható, szervetlen, voluntarista módon konstruált közösségkonstrukciót áraszt magából (Tokaji, 1983, 235.).

A „Hálához” hasonló alkotás a Szófiában található Szovjet Háborús Emlékmű. Ennek központi eleme a családfő helyett egy szovjet katona, az asszony pedig egy élénken figyelő csecsemőt tart kezében búzakéve helyett, mely – a jövőt fürkésző ifjonti tekintet motívumán keresztül – a jövőt szimbolizálja (Fowkes, 2004, 36.).

Gönczi-Gebhardt Tibor: *Éljen április 4!* 1952. Offset, papír, 119x84 cm. Jelezve jobbra lent: Gönczi. Offset nyomda, Budapest. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria. Forrás: Prakfalvi és Szücs, 2010, 124.

A hála kifejezésének törekvése még gyakrabban jelent meg a plakátművészetben, különösen a „felszabadulás” évfordulójának megünneplésére felhívó műveken. Gönczi Gebhardt Tibor „*Éljen április 4!*” című plakátja a „felszabadulás” hetedik évfordulójára készült, s egy ünneplő családot ábrázol, mely békaperspektívából került ábrázolásra, alacsonyra helyezve a horizontot. A család tagjai így nagyobbak tűnnek, magasztossá, szinte monumentálissá növelve így alakjukat. A kislányt édesapja a magasba emeli mint a „boldog jövő” szimbólumát, aki mosolygó, vidám gyermekként került ábrázolásra, kezében magára tartva és lelkesen lobogtatva a szovjet és

a magyar nemzeti zászlót, kifejezve az eszme diadalát, hajában a vörös masni pedig ugyancsak a szocialista eszme és a munkásmozgalmi értékek munkálkodására utal (Tokaji, 1983, 178.). Benjámin László „*Április 4.*” című versében a magasan lobogó zászlók szintén a szocialista optimizmus hordozói, s a szerző összekapcsolja a „felszabadító” üdvözlésével és a munkakedv áramlásával, valamint a természet tavaszi kivirágzásával (vagyis a természet, s átvitt értelemben a társadalom újjászületésével). A kislánynak a háttérben magasodó gellérthegyi szabadságszoborral (Kisfaludi Strobl Zsigmond: „*Pálmaágot tartó nő*”, 1948) egy magasságban történő elhelyezése még hangsúlyosabbá teszi figuráját mint a szocialista jövő építésébe vetett bizalom és hit jelképét. A gyermek alakja e kompozíción kulcsfontosságú, hiszen a magasba emelés gesztusa révén a gyermekkor mintegy a szabadság élményétől átjárt, boldog szocialista jövő eljövételének garanciájaként kerül megfogalmazásra, egyszerűen az ő alakjában összpontosul a szocializmus történelmi optimizmusa, a gyermek a garanciája annak, hogy az újjászülető társadalom utópikus víziója valósággá válhasson. Mindazonáltal a gyermek bájos vonásainak hangsúlyozása felébreszti a befogadóban az ártatlan, paradicsomi gyermekkor iránti vágyakozás romantikus élményét, hogy azt a néző – a gyermekkor hangsúlyozott antropológiai-fiziognómiai vonásainak a szocializmus értékeivel való összekapcsolása nyomán – rögtön a szocializmus utópikus jövőképében vélje keresendőnek. E képen tehát a gyermek figurája nem másra szolgált, mint a közvetíteni kívánt ideológiai tartalmak elfogadhatóvá és vonzóvá tételére (Kéri, 2002, 52.).

A kép főszereplői enyhe félprofilban kerültek ábrázolásra, a messzi távolba révedő tekintettel fürkészve a jövőt (a távolba tekintés a szocialista retorikában magával a jövőbe tekintéssel azonos). Derús arc kifejezésükön kényszeredettnek, sőt, instruátnak ható „kényszermosoly” ül ki, színpadias testtartásukból statikusság árad, mely által érzékelhetővé válik a kommunista diktatúrát tápláló, már-már szakrálisnak ható állandóságélmény jelenléte. A főszereplők gazdagon redőzött ruházata ugyan dinamizmust és elevenséget kölcsönöz, s kifejezi a szocializmus iránti lelkesültségből fakadó érzelmegzaltságot, ám az alakok egy helyben állása a totális diktatúra statikusságélményéről informálja a befogadót, mely a hatalomgyakorlás metodikáját tekintve folytonosságot őrzött az orosz cári uralomgyakorlással. Lélektani irányú jellemábrázolás helyett a kötelező ideológia éltetése volt a cél, a szereplőkre kényszerített kedélyállapot-jellemzők is ezt juttatják kifejezésre; lélekállapot-jegyeik nem leíró, hanem felszólító jellegűek, a jelen bemutatása helyett a jövő építésére irányulnak.

Az édesanya két kezében összefogott virágfüzér Kisfaludi Strobl Zsigmond 1948-as „Hála” című szobra nyomán hálaszimbólumnak tekinthető, amelyben kifejeződik a hála a Szovjetunió iránt, s egyúttal a „Nagy Testvérrel” szembeni alázatosság. A főcsoport mellett látható hármás kiscsoport tagjai (egy Lenin-arcú munkás férfi, egy parasztság-szony és egy katona, mely utóbbi a szocialista társadalom militáns szellemiségének kifejezőjeként jelenik meg) nemzeti zászlót lobogtatnak. Alakjuk jóval kisebb, azonban ezt nem indokolja a térbeli távolság, így az alkotó mintha csak az ó-egyiptomi hierarchizált ábrázolás mintájára igyekezett volna óriássá növelt alakjaikkal érzékeltetni a családnak a szocialista ideológiában betöltött központi jelentőségét. A család élén a férfi jelenik meg mint családfő, biztos háttérrel nyújtó felesége bátorítóan teszi vállára kezét. Az asszony

és a gyermek sárga színe mint az örök fény és a hatalom színe kifejezésre juttatja a kommunizmus hitszerű terjedését, hiszen e szín azt jelöli, hogy lényüket átjárja a központi hatalom felől kiáradó „fény”, mely a politika eszközeivel a népet a „boldog jövő” felé kormányozza.

Köznevelés, 1951/7. Címlapfotó.

Forrás: *Manda*. https://en.mandadb.hu/tetel/541055/Kozneveles_1951_7_szam [2020.07.13.]

Bár nem a család, hanem a gyermekcsoport témáját reprezentálja, a pálmáigat tartó nő jelenléte okán párhuzamba állítható Gönczi-Gebhardt plakátjával a „Köznevelés” fényképe, melyen Kisfaludi magas, vörös csillaggal ellátott emelvényen nyugvó Gellért-hegyi szabadságszobra előtt, a tavaszi virágzás sűrűjében láthatunk egy népes gyermekcsoportot, üdvrivalgást sejtető lelkes mozdulatokkal, s még a háttérben sziluettszerűen kirajzolódó alakok is éljenzően felemelt karokkal kerültek ábrázolásra. A gyermekek mind a befogadó felé tekintenek, imperatív jelleget kölcsönözve ezáltal a fényképek, mintegy a gyermekekkel való együttes ünneplésre szólítva fel a nézőt, feltehetően majális alkalmából.

A képtérbe beérő kivirágzott faágak a tavasz gazdagságát érzékeltetve a természet újjáéledésének mozzanatára irányítják a figyelmet, hogy ezáltal a befogadó képzeletében a gyermekkor az újjászületés gondolatkörével társuljon, ezáltal avatva a gyermekkorat a társadalom újjászületésének (újjaformálódásának) forrásává, a szocialista gyermekség-retorika leleményes megoldásaként. Miképp tehát Gönczi-Gebhardt plakátja is kulcsfontosságú szerepet tulajdonít a gyermek alakjának a „szabadságszoborral” egy magasságba emelése által, mintegy a szabad, boldog szocialista jövő eljövetelének garanciájának tüntetve fel ezáltal lényét (és magának a felemelés gesztusának a hangsúlyozása által húzva alá a gyermekközpontúság mozzanatát), a „Köznevelés” fényképén is a társadalom megújulásának szimbólumaként kerül megfogalmazásra a gyermekkor. A gyermeki öröm ábrázolása itt tehát nem az önértékénél fogva értelmezett gyermekkor spontán megnyilvánulásainak rögzítésére irányul, örömiük nem gyermeki mivoltukról informál, hiszen lelkesedésük a szocialista eszme megünneplésének szól, s egyúttal arra szólítja fel a befogadót. A képen látható gyermekkor-retorika itt tehát valóban pusztán retorikai fogás az aktuális politikai üzenet tolmácsolásának céljára.

A „szabadságszobornak” a horizontális látványból való diadalittas kiemelkedése határozott ünnepélyességet, közepen történő elhelyezése pedig egyfajta szimmetrikus, s ezáltal szakrális jelleget kölcsönöz a képnek, s az előtte kibontakozó örömitas ünnepi jelenetben voltaképpen a szabadság fölötti öröm jut kifejeződésre. Ilyen értelemben e kép is magában hordozza a hála gesztusát, már csak a virágzás ábrázolása okán is. Ugyanakkor a virág a harmónia, a béke és a termékeny jövő ígéréteinek szimbólumaként egyúttal a termékeny, gazdag szocialista jövő ígérését sugallja számunkra (vesd össze: Aradi, 1974, 253.).

A mű ideológiai hangsúlya még erőteljesebb a horizontálisan a mű közepén megjelenő vörös csillagnak, illetve a lobogót tartó pártkatona-szobor jelenlétének köszönhetően. Itt említjük meg, hogy a vörös csillag szimbóluma valójában a betlehemi sárga csillag transzformált változatának tekinthető, a vörös maga pedig a forradalomban kiontott vérre utal (Kalpakcian, 2005), s azon keresztül a szocializmusért és a proletariátusért való permanens küzdelemre hívja fel a figyelmet, ahhoz hasonló jelentéssel, mint amivel a „*Munkásör indulóban*” találkozunk.

(Az *anya-gyermek kapcsolat ábrázolása a plakátokon*) A gyermekkor apoteózisával összefüggésben a szocializmus retorikájában az anyaság is kitüntetett szerepet kapott, mely „*társadalmilag felelős és értékes állapotként*” (Révész és Molnárné Aczél szerk., 2016, 30.) került bemutatásra már az 1953-ban kelt, az anya- és gyermekvédelem továbbfejlesztéséről szóló minisztertanácsi határozatban (1004:1953. sz. határozat) is, a házasság, a család és a gyermek fokozott védelme jelentőségének kihangsúlyozásával összefüggésben (Kéri, 2002, 49.). Az anyával szembeni elsőrendű elvárásként a fajreprodukció kívánalma jelent meg, Rév István például az anyaságot egyenesen termelésnek tekintette, hiszen az édesanya nem mást termel, mint férfiakat: „*katonafiatalokat, akik megvédik a békétábrót, egészséges munkásfiatalokat, akik felhúzták a szocializmus építményének, a béke- és egyéb táboroknak a falait*” (Kéri, 2002, 55.).

Ebből fakadóan a politikusok „sztahanovista” arányokban követelték az édesanyáktól a szülést, miközben elvárták tőlük a szocialista jövő építésében való részvételt, az aktív párttagságot, a háztartásvezetést és a tanulást is (Kéri, 2002, 58.). Ratkó Anna népjóléti miniszter gyermekpolitikája is ebbe az irányba mutat, melynek keretein belül 1951-ben bevezetésre került a több mint tizenegy gyermeket nevelő édesanyák tevékenységét elismerő Anyasági Érdemrend, 1953-ban pedig a gyermektelenségi adó (Révész és Molnárné Aczél szerk., 2016, 30.). E korszakban tehát jelentős törekvés volt az anyai

szerepvállalás jelentőségének hangsúlyozása, mind a politikai retorikában, mind a szak-sajtóban, mind a festészetben, de a plakátművészetben is. A tanulmányunkban taglalt ábrázolások egy részét azon plakátok képezik, melyeken az anya-gyermek kapcsolat bemutatására helyeződik a hangsúly, képet adva a korszak gyermek- és anyaság szemléletének jellemző mintázatairól.

Szilas Győző: Nemzetközi Nőnap 1953. március 8., 1953. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum.
Forrás: Pásztor, 2016, 217.

Szilas Győző „Nemzetközi nőnap 1953. március 8.” című plakátján alacsony enyészponttal, békaperspektívából került ábrázolásra anya és gyermeke, ezáltal monumentálisra növelve és így felmagasztosítva alakjukat, hogy így a harcosszocializmus óriásaiként léphessenek elő. A háttérbeli munkásaszszony-alakok közül a jobboldali, előre rohanó vörös figura mozgása és színe okán a forradalmi tettvágy, az áldozatkészség és a hűség jelentéskörét aktualizálja, a gyermek vöröse pedig ugyancsak az áldozatkészséget és az odaadást vetíti előre, de akár (a gyermek Jézus ikonográfiájára gondolva) az áldozathozatal tárgyává is avathatja lényét. A boldog, kacagó, mosolygó puttókra emlékeztető gyermekalak a gyermeki ártatlanság toposzán keresztül a maga bájos arcával

val a gyermekkor ősi, paradicsomi állapotát idézi, s ezáltal a szocializmus által áhított boldog, gondtalan jövő, a vágyott földi paradicsom szimbólumává válik. Az anya sárgája a szocialista eszmébe vetett hitet, valamint az eszméből áradó „örök fényt”, fényes jövőt juttatja kifejezésre (lásd: Pál és Újvári, 2001).

Anyja védőn, oltalmazón fogja magához gyermekét mint a „boldog jövő” zálogát, az pedig szeretettel ölel vissza védelmező „istennőjének”, s ezen szimbiotikus viszonyulás okán a Bálint Alice-féle archaikus szeretet fogalmával jellemezhetjük kettejük kapcsolatát. E fogalom értelmében az anya és gyermeke ösztöncéljai egymásra utaltak, így összhangban állnak egymással a vágyak és a készletések is (Bálint, 1941, 10–12.), ám a kép szerzője ezt az ösztönszinten való összehangoltságot, illetve egymásba fonódást rögtön átfordította egyfajta ideológiai célú összefonódássá: mintha csak a biológiai egymásra utaltság és egymásra hangoltság szervesen beágyazódna a „szebb jövőért” folytatott ideológiai harc jelentésterébe.

Anyja és gyermeke tömbszerűen megrajzolt, színpadiasan beállított csoportja statikusságélményt áraszt, arcuk enyhe félprofilban elfordul, egy irányba tartó tekintetük a messzi jövőt pásztázza, utalva a szocializmus jövőjére. Ugyanakkor míg a gyermek arcán pszichológus derű és bizalom ül ki (a szocialista optimizmust kifejezendő), addig az édesanya – már-már Luca Cambiaso (1527–1585) elnyűtt madonnáit idéző – arckifejezéséről a harcosszocializmus anyaságképére valló elszánt védelmezőkészség olvasható le. Ezen a nőnapot propagáló plakáton ellentmondásos módon a nő tehát nem önértékénél, hanem anyai szerepkörénél fogva került ábrázolásra, egyenlőségelet téve ezáltal a nő és az anya fogalma közé, átítatva a nőnap fogalmát a Pestalozzától eredeztethető anyaság-retorikával, vagyis az emberiség egészét oltalmazó és bűneitől megváltó anya mítoszával, akinek köszönhetően „a családi kör szentélyé nemesül” (Pukánszky, 2004, 371.).

Az anya védelmező-oltalmazó gesztusa itt tehát az egész emberiség, s egyúttal a szocialista jövőkép dédelgetésének, oltalmazásának tendenciáját fejezi ki, s itt a szereplők testtartásában, tekintetében, egymáshoz való viszonyában egyaránt az eszme iránti áldozatkész odaadás jut kifejezésre. A háttérben (talán a nemzetiszín lobogóra nyomtatva) látható globus a proletár internacionalizmus, a nemzetköziség jelképe, s a felette feltűnő békegalamb azt az ígéretet hordozza magában, hogy az anyai oltalmazás és áldozatkészség révén eljöhét a béke, a harmónia és a biztonság kora az egész bolygó számára. Ez a harcosszocializmus és történelmi optimizmus attitűdjétől átjárt kép messze van már Fényes Adolf szegényember-periódusának képeitől („Család”, 1898, „Anya”, 1901 stb.), hiszen itt már a kilátástalan szegénység részvételtjes, ám a zolai társadalmi determinizmus tételét idéző ábrázolását a zsdanovi esztétika jövőre orientáltsága váltja fel, melynek értelmében a valóságot a maga „forradalmi fejlődésében” kell ábrázolni (A szovjet..., 1970, 151.).

Szilás Győző: Nemzetközi Nőnap 1954. március 8., 1954. Forrás: Pásztor, 2016, 217.

A következő év nőnapjait is Szilás Győző készítette. Ezen az anya alakja erős félprofilban jelenik meg, a gyermek teste profilban látható, feje frontálisan került ábrázolásra, hogy puttó volta kiemelkedjék, a gyermekkor-romantika élménye pedig ezáltal felerősödjék. A gyermek a befogadóra tekint, interakcióba lépve vele, egyúttal bevonva őt a képen uralkodó narratívába. Az archaikus szeretet (lásd: Bálint, 1941, 10–12.) élményvilága uralja a képet, hiszen anya és gyermeke ösztöncéljaiknál fogva egymásra utalt, egymásra hangolt szereplőkként kerülnek itt bemutatásra. Az anya a boldog szocializmus jövőjét kémleli messzibe vesző tekintetével, melyet gyermeke számára biztosítani kíván, aki szintén a „jövő” messzeségébe vesző

távlatokat fürkészi tekintetével. Mindenesetre a nőlet itt is az anyai szerepkörrel azonosul, mely szemben áll a nőnap eredeti, emancipatorikus üzenetével.

Vilnrotter Miklós: Életet ment az az anya, aki a tejéből más csecsemőnek is juttat!. 1950. Magyar Nemzeti Múzeum. Forrás: Pásztor, 2016, 219.

Meghökkenítő Vilnrotter Miklós 1950-es plakátja, melynek címe: „Életet ment az az anya, aki a tejéből más csecsemőnek is juttat!”. A plakát üzenete a címben tartalmazott mondatban ragadható meg, s már önmagában az ötvenes évek gyermekpolitikájának (lásd: Révész és Molnárné Aczél szerk., 2016, 30.) fokozott fajreprodukción szorgalmazó tendenciáját tükrözi. A kép cselekménye egyértelmű: a dajka egyik csecsemőt adja a másik után az anyának, aki, mint gyakor a szoptatós

dajka, kötelességének érzi, hogy a kanca szerepkörét vegye magára, ezáltal is lealacsonyítva és eltárgyasítva őt. Arcára megszeppentség ül ki, ám ezzel a művész az áldozatkészség érzését kívánta ábrázolni.

Pál György: *Békéért, gyermekeink jövőjéért! Szavazz a Népfontra!*, 1949. Magyar Nemzeti Múzeum. Forrás: Pásztor, 2016, 218.

Pál György „*Békéért, gyermekeink jövőjéért! Szavazz a Népfontra!*” című plakátján (1949) ugyancsak békaperspektívában került ábrázolásra az anya, akinek alakja ezáltal monumentálisra, lényé felmagasztosul. Karjában úgy tartja gyermekét mint a boldog szocialista jövő szimbólumát, szőke fürtös feje, puttószerű lényé a gyermeki ártatlanság toposzát idézi, mintegy a gondtalan, paradicsomi állapot eljövételének ígéretét nyújtva. Az édesanya overallszerű munkásruhája

a puritán munkáserkölcset és a sztahanovista munkásideált, ruhájának kék színe Szűz Mária áldozatkészségét, valamint az anyai biztonságot juttatja kifejezésre (vesd össze: a Maria Humilitatis képtípussal), a gyermek ruhájának sárgája révén pedig a szocialista eszme „fényének” hordozójaként, a szocialista jövő ígéretének szimbólumaként (lásd: Pál és Újvári, 2001) kerül bemutatásra a szintén kertészruhás fiúgyermek. Miután a sárga az isteni teremtő- és építőerőt is szimbolizálja, a gyermek e festményen az Ellen Keytől származtatható (és a szocialista pedagógia korábbi reformpedagógiai irányultsága révén a retorikai gesztusok szintjén talán rejtett módon átvett) „a gyermek mint a jövő építőmestere” toposztól átjártnak került megjelenítésre, azt sugallva, hogy a gyermek cselekvő ereje garantálja a szocialista jövő épülését.

A gyermek kezében virágfüzért tart, mely, mint már említettük, a szocreál hálaszimbolika (Kisfaludi Strobl Zsigmond „*Hála*” című szobrától eredeztethető) jellegzetes motívuma, mellyel anya és gyermeke kifejezésre juttatja háláját a „Nagy Testvér”, illetve Sztálin iránt. A nagy pártvezér tehát távollétében is jelen van, hiszen szellemisége a kép tartalma és tartalmi elemei által megidéződik, akárcsak Kisfaludi Strobl Zsigmond már tárgyalt „*Hála*” című szobrán (lásd: Wehner, 1983, 48.), a kép aktorai ugyanis alázatosságukat és alávetettségüket fejezik ki gesztusaik által. Virágfüzerek láthatók az előtérben is, a szavazóurna előtt, egyértelművé téve a hála kifejezésének szándékát a Szovjetunió, valamint a mintegy evilági istenként funkcionáló bölcs pártvezér és tanító, Sztálin iránti szakrális tiszteletet. A nemzetiszín lobogók a vörös kommunista lobogókkal karöltve jelennek meg, kifejezve, hogy a magyar nemzet és a Szovjetunió, a szocializmus iránti áhítat és szeretet összefonódik, elválaszthatatlan egymástól. A magasba emelt vörös lobogók ugyanakkor az eszme diadalát (Tokaji, 1983, 178.), a gyermek alakjával összefüggésben pedig (azt az ideológiai kontinuitás zálogának tételezve) a szocialista jövő kibontakozásába vetett hitet juttatják kifejezésre.

Az előtéri főszereplők alakja aránytalanul óriási, mögöttük bal- és jobboldalt egy-egy csoportban látható a katonák és munkások csoportja, baloldalt szavazatukat tartalmazó borítékkal kezükben, ezáltal szólítva fel a szavazás aktusára a befogadót. A képen minden

nőalak overallt visel, ezáltal juttatva kifejezésre a társadalmi egység és egyenlőség szocialista eszméjét, a szocialista puritán munkáserkölc ideáját, valamint a korábbi, polgári világgal való szakítás határozott szándékát (ld. Valuch, 2013, 234., 237.). A katona alakja által militáns szellemiség hatja át a ceremóniát, érzékeltetve, hogy az aktív politikai jelenlét a haza és a szocializmus védelméhez való hozzájárulást hozza magával; így a katona motívuma összességében a nép éberségére, a szocialista eszméért való élénk küzdelemre szólítja fel a befogadót.

(A gyermek közösségben történő reprezentációja a Magyar Képzőművészeti Kiállításokon kiállított festményeken)

Benedek Jenő: *Szovjet-magyar barátság*, 1950. Olaj, vászon
Forrás: Pogány, 2004, 7.

Benedek Jenő „*Szovjet-magyar barátság*” című képe (1950) a festő „*Mit láttam a Szovjetunióban?*” illetve Bán Béla „*Könyi elvtárs...*” című képéhez hasonlóan ugyancsak kiállításra került az Első Magyar Képzőművészeti Kiállításra, de szerepelt az „*ÚJ MAGYAR KÉPZŐMŰVÉSZET – Az 1950-es évben rendezett I. Magyar Képzőművészeti Kiállítás anyagából*” című kiállítási katalógusban is színes nyomat formájában. A világosan tagolt kompozíció két kétfős csoportra bontható. Baloldalon a szovjet katonát látjuk a kislánnyal, egy talicska fölött, mely a mezőgazdasági munkáslét fontos attribútumaként a termelés jelentőségére és a munkabírási erényére irányítja a figyelmet. Jobboldalt pedig, az ő interakciójukat szemlélve látható egy földműves házaspár (feltehetően a lánygyermek szülei) „keresetten kiegyensúlyozott” csoportja. Ünnepléységet kölcsönöz a képnek a magasra helyezett alföldi horizont a parasztházakkal, ezentúl hozzájárul a statikus hatás elmélyítéséhez. A csoporttagolás, az alakok merev beállítása, a szereplők ünnepi népviseletbe való kiöltözése, a kimódolt gesztusok és az alakok térbe szervezésének módja okán az egész kompozíciót az ünnepléységszerű mesterkélt hangulata uralja. A világos színek, a könnyed, levegős festésmód révén a festő itt Szinyei-Merse Pál plein-air festészetéhez, illetve a nagybányaiakhoz nyúlt vissza, hogy ezáltal minél derűsebbre hangolja a felületet (Pogány, 2004, 8.). Ugyanakkor

a tekintélyes mester, Bernáth Aurél többek között éppen emiatt a hamiskásan, negédesen derűs világosfestészete miatt intette óva az ifjú nemzedékeket Benedek pikűrűjától (Rieder, 2008a, 8.).

A kép az ábrázolt mozzanat révén egyfajta erőteljes politikai gesztusnak tekinthető a Szovjetunió irányába, a hűség, az odaadás, a barátság érzésének megerősítése céljából. A szovjet katona mint a szocialista eszme hordozója, megtestesülése, lehajol a kislányhoz és virágot nyújt számára mint a termékeny jövőt ígérő szocializmus építésének szimbólumát, mint a közös jövő békéjének és harmóniájának jelképét (lásd: Aradi, 1974, 253.). A gyermekhez való lehajolás mozzanatában a gyermekközpontúság szemlélete ismerhető fel, ez a gyermekközpontúság azonban ugyancsak a gyermekben rejlő potenciál kibontakoztatására irányul a szocialista jövő építésének vonatkozásában. A gyermek a két nép között kötött barátság megnyilvánulásának közegeként jelenik meg, s a baloldalt megjelenő fekete kutya alakja már csak aláhúzza a barátság és a hűség motívumát. Ugyanakkor a kutya motívuma magában hordozhatja a jól neveltség és a fegyelem jelentését is, miután már Lükurgosz példázatában és a holland realizmus (például Jan Steen) festészetében is hasonló jelentéssel szerepelt (lásd: Szabó, 2014, 115–116.); e motívum tehát az önuralom, öntudatosság és büszkeség jelentőségét hangsúlyozza a gyermek nevelésével kapcsolatban.

Mindazonáltal emeljük ki, hogy ugyanaz a kislány látható a „*Mit láttam a Szovjetunióban*” című képen is, mint jelen festményen. Ezáltal a gyermek nemcsak összekapcsolja a két képet, hanem mintegy ezek főszereplőjévé válik.

Imreh István – Szentgyörgyi Kornél: *Almaszüret*

1952. Forrás: Rieder, 2008a, 14.

Deák-Ébner Lajos derűs hangú, objektív-tárgyilagos hangú plein air-realista népeletképeit juttatja eszünkbe Imreh István és Szentgyörgyi Kornél „*Almaszüret*” című képe (1952), például a „*Déli pihenő*” című festményt (é. n.; lásd: Tamba, 2017b, 322–323.), azzal a különbséggel, hogy itt szekér helyett kamionokat látunk orosz katonákkal teltelve, a világos festés tendenciáját pedig a sötét tónusok veszik át. Kissé komor, borongós színárnyalatok jellemzik ezt a sötétzöldes egységesítő tónussal megfestett képet, mely kompozíciós elveit a műcsarnoki festészetből kölcsönözte. Műcsarnoki vonás e

festményen az egységesítő tónus használata (vesd össze: Lyka, 1947, 101-102.), a látottak szolgálai másolása, a társadalomszemléletében sztereotip-reduktív ábrázolásmód (vesd össze: Bernáth, 2006, 446.), illetve a „köznapiságra”, „mértéktartásra” és „kollektív közepszerűsége” (Moles, 1996, 30.) való törekvés, mely utóbbi tendenciák révén egyúttal e mű a giccs kategóriájával illelhető.

A sokalakos, cselekményes életkép alapvetően a mezőgazdasági termelés visszafogott hangú apoteózisát nyújtja, ám a nép békés és hatékony termelési munkáját, valamint a képet meghatározó optimista hangulatot mintha a háttérben megjelenő katonák szavatolnák mint a társadalmi béke és harmónia harcosai. Azonban az ő jelenlétük valójában a társadalomban uralkodó általános militáns szellemiségre hívja fel a figyelmet, hiszen a termelő népet a háttérből hangosan üdvözlő, s egyszersmind figyelő katonák voltaképpen a proletariátus éberségének, a szocializmus eszméjéért való élénk küzdelmének követelményére hívja fel a figyelmet. E kép az „*Almaszüret*” címet viseli ugyan, ami pusztán a műcsarnoki festészetből átívelő anekdotikus zsánerpiktúra hagyományának továbbélését sejteti, miközben a háttéri kamionok megjelenítése révén e festmény valójában a pártállami felügyelet totális kontrolljának képi megjelenítését nyújtja.

E jelenet főszereplői a katonák felé siető anya és gyermeke, akik jelenetében a hatalom iránti lelkesedés mozzanata összpontosul; az asszony üdvözlő a katonákat, a fiúgyermek pedig önfeledten fut eléjük. A fiúgyermek figurájában így nem más koncentrálódik, mint a hatalom iránti áhítat és naiv lelkesedés, s abból következően a tekintélytisztelt, mely a kép narratívája szerint meg kell, hogy határozza a gyermekkort. A festmény sugallata szerint ugyanis a gyermekkel szembeni legfőbb elvárás nem más, mint a feltétlen engedelmesség és a szocialista eszme naiv követése.

Külön érdekesség, hogy a természet zöldje mintha a teherautók zöldjéhez lenne hangolva, ezáltal csak elmélyítve a képet átható militarista eszmeiséget, a „harcos szocializmus” attitűdjének vizuális retorikai eszközökkel történő hirdetésének szándékát. A képen ritmikusan ismétlődő vörös színfoltok pedig egyértelműen a szocialista eszme diadalára, a forradalmi értékek munkálkodására utalnak (vesd össze: Tokaji, 1983, 178.). Mindenesetre e képen indirektebb eszközökkel jut kifejezésre a voltaképpeni eszmei tartalom, politikai üzenet, s a politikai ellen-

őrzést gyakorló katonák jelenléte a valósággal ellentétben joviális hangulatot teremt e kompozíción. Miután pedig a katonatársaságra irányul minden tekintet, az egyéni érzelmek elsikkadnak, az eszme által megigézett cselekmény veszi át a fonalat.

Bencze László: *Vasárnapi kirándulók*, 1952. Olaj, fa, 50x59 cm. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria. Forrás: Rieder, 2008a, 56.

Bencze László „*Vasárnapi kirándulók*” című olajfestménye (1952) „*a Moszkva téren gyülekező dolgozók néhol már groteszkbe hajló vidám sokaságát örököltette meg*”. E képet Szegi Pál a Harmadik Magyar Képzőművészeti Kiállítás „*legelevenebb*,

legélettelesebb” darabjának nevezi, mégpedig azért, mert „igazságigénye nem valami eszmei mondanivaló megragadásában, hanem a valóságleírás nyers igazmondásában nyilvánul meg elsősorban” (Szegei Pált idézi: Rieder, 2008, 11.). E kép tehát kiemelkedik a szocreál „sematikus” zsánerpiktúrájának sorából, mégpedig azért, hogy e festményen az absztraktabb politizálás tendenciája érhető tetten, imperatív, propagandisztikus hangja nem szembevetendő.

A háttéri színes városkép előtt bontakozik ki az emberfűrt, baloldalt a villamos részleteivel, melyre egymás után szállnak fel az emberek. A némiképp tompított kolorittal, ám a színek sokféleségével megfestett kompozíció az emberi kavalkád hiteles ábrázolását nyújtja, a műcsarnoki festészet képkonceptiójához hasonlóan a pasztelles-szürkés egységesítő tónus alkalmazásával (vesd össze: Lyka, 1947, 101–102.), a közérthetőség, a köznapiság és a „kollektív középszerűség” elveinek érvényesítését tartva szem előtt (Moles, 1996, 30.) a narráció vonatkozásában.

A kép eszünkbe juttatja Max Liebermann „Müncheni sörkert” című képét (1884), már csak az emberalakok sokasága és sokfélesége okán is. A kép központi témája a családi kirándulás, ami azt sugallja, hogy a szocialista társadalomban központi jelentőségű érték volt a család és a szabadidő hasznos eltöltése, illetve egyfajta gyermekközpontú szemlélet rajzolódik itt ki. A képen ábrázolt gyermekek önfeledtek, gondtalanok, erős kapcsolatot ápolnak a szüleikkel (kézenfogás), továbbá szervesen beágyazottak a közösségbe, erőteljes közösségtudattal bírnak (hiszen itt is közösségben mozognak); a mű narratívája szerint ilyennek kell elképzelnünk a szocialista gyermekkort.

Medgyessy Ferenc: *Minden hatalom a dolgozó népé.* Mázas terrakotta falkép a Csepeli Rendőrség épületében, 1953. Forrás: Prakfalvi és Szücs, 2010, 106. (95. kép)

Medgyessy Ferenc „*Minden hatalom a dolgozó népé*” című mázas terrakottája a Szrogh György által tervezett Csepeli Rendőrség épületének előcsarnokát díszíti, azóta is ott áll, ám a Rákosi-címet azóta Kádár-címerre cserélték 1956-ban (Prakfalvi és Szücs, 2010, 105.). A kép szereplői között (a kompozíció alsó és középső sávjában) szántani igyekvő parasztokat, földművelőket és munkásembereket láthatunk, a kép alsó sávjának középpontjába pedig a rendőr és a paraszt barátságát kifejező kézfogó jelenet került, kifejezésre juttatva, hogy a hatalom

a munkás- és parasztréteget támogatja, amint azt a cím is üzeni. Mellettük ott áll az anya, karonülő gyermekével, kézen fogva nagyobbacska kislányát, ami által kifejezésre jut, hogy ennek a szövetségnek szerves tagjai a gyermekek is, még ha e kompozíción mintegy függetlenül vannak is jelen, a kép bal alsó sarkában. Mindenesetre a gyermek szerves része a közösségnek, s jelenléte ezúttal is nélkülözhetetlen a szocialista élet folyamába és elveibe való beletanulás, belenevelődés céljából, a képen jelzett társadalmi szerepek és értékek (munkabírás, szorgalom, összefogás, együttműködés, hit a szocializmusban stb.) pedig voltaképpen az általa elsajátítandó szerepeket és értékeket jelentik.

A „dolgozók népe” felett látható a gyár és egy kombájnban ülő mezőgazdasági munkás, valamint középen a békegalamb, afelett pedig az Országház, mögötte a ragyogó nappal, melynek sugarai beragyogják a tájat, aranyszínűvé varázsolva a búzamezőt is. A mezőn kétoldalt napraforgót látunk, amely egyértelműen a politikai hatóerővé átlényegült isteni cselekvőerő befogadására való nyitottságra hívja fel a figyelmet a nép részéről. Hiszen e növény már William Blake „*Napraforgó*” című versében is a transzcendens fényforrás felé való általános emberi törekvés szimbólumaként kerül ábrázolásra, csakhogy itt e „fény” voltaképpen a szakralitás szintjére emelt politikum felől érkezik.

Az Országház mögött felkelő Nap – Voegelin politikai vallás-teóriája nyomán (lásd: Balogh, 2011) – egyfajta politikai istenként, jelen esetben a marxizmus-leninizmus isteneként is értelmezhető, a föld aranysárgája pedig ebben az értelemben azt tanúsítja, hogy a kommunizmus örök fénye ragyogja be a tájat, élet- és cselekvőerővel árasztva el a dolgozó népet, hogy azok a boldog szocialista jövő eljövételén munkálkodjanak. Az Országház és a legtöbb kultúrában az isteni fényforrást és teremtőerőt szimbolizáló Nap (vagy a Napisten?), vagyis a politikum és a transzcendens létező összekapcsolódása pedig már csak egyértelművé teszi az elmondottakat. Mindefelőtt félköríves zárlattal a Kádár-címer látható, valamint felette a címként is funkcionáló szlogen, mely által a kép a proletariátus apoteózisává válik. E kép nyomán is igazolható tehát Voegelin kijelentése, mi szerint a totális diktatúrákban a keresztény istenkép nem halt el, sokkal inkább átlényegült a vallásos szimbólumok átalakítása révén (Balogh, 2011).

Ez a roppant stilizált, s egyúttal didaktikusnak ható kép a középkor ábrázolóművészetét idézi, melynek esetében szintén a didaktikus funkció volt a meghatározó. E mű a munkásmozgalmi értékeket kívánja illusztrálni tanító jelleggel, messze a naturalista-akadémikus képépítési koncepcióktól, így az individuális motívumok ábrázolása e képnek vállaltan nem volt a feladata. Azonban míg korábban az efféle tanító ábrák a templomokba kerültek, ez a festmény egy rendőrségi épületben kapott helyet, ezáltal mintegy azt sugallva, hogy az egyház igeterjesztő funkcióját legalább részben átvette a rendfenntartás intézménye, amelynek tehát immár feladatai közé tartozik a szocializmus értékeinek megőrzése is.

Bernáth Aurél: *Munkásság és a sport. II.*, 1954. Olaj, vászon, 199x246 cm. Jelzés nélkül, Kaposvár, Rippl-Rónai Múzeum. Forrás: Prakfalvi és Szücs, 2010, 117. (108. kép)

A Rákosi-korszakban központi jelentőséggel bírt a sport, amely feledtette a hétköznapi élet szűkösségét, a magyar sportsikerek pedig Rákosi politikai optimizmusát igazolták, melynek „jelmondata” szerint: „*határ a csillagos égbolt*” (Romsics, 2010). Ezen túl a hivatalos ideológia a sportot is az imperializmus elleni

küzdelemnek tekintette, s a sajtó is ezen aspektusát emelte ki a nép felé (Horváth, 2013, 41.). Az atlétika, a röplabda, az asztalitenisz, a torna, a kézilabda és a foci voltak a legnépszerűbb sportok, e korban egymás után épültek a stadionok. Ugyanakkor a korszak sajátos jelensége volt a vidéki tömegsport terjedése is, melyben meghatározó szerepet játszott

a „Munkás Harcra Kész” mozgalom, amely „a társadalom militarizálásának eszközeként” funkcionált. Az MHK-próbákon az 1951–1954 közötti időszakban 320–520 ezer fő vett részt évente (Romsics, 2010).

Elképzeltető, hogy MHK-próbának lehetünk szemtanúi Bernáth Aurél „*Munkásság és a sport. II*” című képén is, melyen az egymással birkózó két férfi csoportját mintegy patkóalakban veszi körbe a baloldali közönség, közöttük egy focistával. Ugyanakkor a képen megjelenik egy gyermek is, még ha szinte statiszta-szerepben is, a közösségi élet függelékeként, a közösségi processzusokba, rituálékba beavatatlan lényként. A rózsaszín ruhás kislány, aki épp most válik szemtanújává a férfiak erőpróbájának, szülei körében jelenik meg, akik gondoskodnak róla, s ahelyett, hogy a gyermekkor konzerválására törekednének, nyitva hagyják előtte a szocializáció kapuit, nem zárják el előtte az informális tanulás megannyi útját. Itt tehát a gyermekkor – a társadalom szemében – nem válik el élesen a felnőttkortól, hiszen annak jelenségeire a gyermek (legalábbis a fiúgyermek) is rá kell, hogy lásson a belenevelődés céljából.

A szabadba gyűlt férfiak és nők különös jelentőséggel bíró eseményként figyelik a két férfi birkózását, mint ami valóban túlmutat önmagán a társadalom militarizálásának irányába, a szocialista jövő biztosítása céljából. Mindazonáltal e mű eszünkbe juttatja Courbet „*Birkózók*” c. képét (1853) is, melyen a nézőközönség azonban szinte eltölpül a Bernáth képen látottakhoz képest, melyen azonban az igen nagy jelentőséggel bír annak érzékeltetése céljából, hogy az ábrázolt „rítus” nagymértékben hozzájárul a közösségtudat formálódásához. Sőt, itt nem is a birkózókon van a hangsúly (hiszen a kép szélére szorulnak), hanem a közönségen, ők kerülnek itt a mű fókuszpontjába – tehát a mű maga nem a küzdősportról szól, hanem voltaképpen arról az értéktanulási folyamatról, amely annak figyelemmel követése mentén megy végbe. Ugyanez vonatkozik a gyermekre is mint nézőre, hiszen e sportból ő is a szocialista társadalom militarista szellemiségére hangolódhat rá, ami nyilvánvalóan elvárás is vele szemben.

Z. Gács György – Pituk József: Vasúti szállítás. A székesfehérvári vasútállomás üvegablaka, 1954 körül. Forrás: Prakfalvi és Szücs, 2010, 106. (110. kép)

Z. Gács György és Pituk József „*Vasúti szállítás*” című alkotása a székesfehérvári vasútállomás üvegablakát díszíti 1954-től. Az alkotáson új tartalom valósult meg, ragyogó színekkel kivitelezve, a két világháború közötti egyházművészet körében divatos

festett üvegablakainak mintájára, mely ekkortájt valósággal divatba jött (Prakfalvi és Szücs, 2010, 119.). A szimmetrikusan megszerkesztett kompozíció középpontjában egy kalauz látható a masiniszttával. Körülöttük fáradhatatlanul dolgozó szállítómunkások és traktorosok találhatók, közvetlenül a masiniszttával pedig egy asszony beszélget, gyermekével az oldalán, aki úgy néz föl plasztikusan megformált édesanyjára, érdeklődően és kíváncsiskodón, mint egy „óriásra”, eszünkbe juttatva Honoré Daumier „*Mosónő*” című festményének (1863–1864) vagy József Attila „*Mama*” című versének (1934) anyalakjait. A gyermek itt mindenestre a szülőnek kiszolgáltatott, esetlen, gyámoltalan lényként jelenik meg, aki csodálattal tekint édesanyjára, s ezzel együtt az engedelmesség és függőség motívuma is megjelenik itt, akárcsak Daumier említett művén.

A háttérben a táj részletei villannak fel, síkfelületekre bontva a tájat, az előtérben folyó munka pedig érzékelteti a szocializmus haladását, mely a szorgalmas emberek munkabírása által szavatolt. A ragyogó színek sokfélesége életörömmel itatja át a képet, a geometrikus síkfelületekből felépített alakok pedig némi avantgárd hatást csempésznek a műbe, ami e korban alapvetően tiltottnak számított. Az üvegablak-festményen szerencsésen érvényesül a hideg és a meleg színek játékos ritmikája, mely révén a kompozíció egységesnek érződik.

Továbbá emeljük ki, hogy Medgyessy tárgyalt képéhez hasonlóan e művön is a középkori művészetre jellemző didaktikus jelleget véljük felfedezni. Hiszen e mű a szocialista és munkásmozgalmi értékek nép felé való közvetítésének, a nép szocialista szellemű tanításának szellemében különálló, mozaikszerűen végül mégis összeillő jeleneteken keresztül kívánja ráirányítani a vasúti pályaudvaron várakozók figyelmét az eszme diadalához vezető fáradhatatlan munkabírás értékére, melynek kifejlesztése – a kor gyermekszemlélete szerint – a képen szereplő gyermek szempontjából is kívánatos.

(Folytatjuk)

BIBLIOGRÁFIA

- A szovjet írók 1934 (1970): A szovjet írók szövetségének I. kongresszusa [1934]. In: Köpeczi Béla (szerk.): *A szocialista realizmus II.* Budapest, Gondolat. 149–171.
- Aradi Nóra (1974): *A szocialista képzőművészet jelképei.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó – Corvina Kiadó Vállalat.
- Balogh László Levente (2011): Totalitarizmus és politikai vallások. *Kommentár*, 2011. 6. évf. 1. szám. http://kommentar.info.hu/iras/2011_1/totalitarizmus_es_politikai_vallasok. [2020.04.25.]
- Baska Gabriella (2015): Rituális elemek a Rákosi-korszak pedagógiai sajtójának propaganda szövegeiben. In: Baska Gabriella és Hegedűs, Judit (szerk.): *Égi iskolák, földi műhelyek.* Budapest, ELTE PPK. 344–358.
- Bálint Alice (1941): *Anyá és gyermek.* Budapest, Pantheon Kiadó.
- Boehm, Gottfried (2006): A nyelven túli? Megjegyzések a képek logikájához. In: Nagy Edina (szerk.): *A kép a médiaművészet korában.* Budapest, L'Harmattan. 25–42.
- Bolvári-Takács Gábor (2011): Művészetpolitika a Rákosi-korszakban. *Zempléni Műzsa*, 2011, 9. évf. 4. szám. 31–48.
- Brighton, Andrew (2003): Towards a command culture: New Labour's cultural policy and Soviet Socialist Realism. *Critical Quarterly*, 2003/3. 24–34.
- Donáth Péter (2008): *Oktatáspolitikai és tanítóképzés Magyarországon 1945-1960.* Budapest, Trezor Kiadó.
- Ék Sándor (1950): *A szovjet festészet néhány tanulsága.* Budapest, Hungária.

- Endrődy-Nagy Orsolya (2010): Gyermekkép a 16. századi Németalföldön idősebb Pieter Brueghel művein. *Iskolakultúra*, 2010/7-8. 137–147.
- Endrődy-Nagy Orsolya (2013): Középkori gyermekkép-narratívák? In: Kozma Tamás és Perjés István (szerk.): *Új kutatások a neveléstudományokban. A munka és nevelés világa a tudományban*. Budapest, MTA Pedagógiai Tudományos Bizottság – Eötvös József Könyvkiadó. 267–288.
- Endrődy-Nagy Orsolya (2015): *A reneszánsz gyermekképe – a gyermekkép reneszánsza. 1455–1517 között Európában. Ikonográfiai elemzés*. Doktori disszertáció. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
- Fagyecjev, A. (1970): Az irodalomelmélet és kritika feladatai [1948]. In: Köpeczi Béla (szerk.): *A szocialista realizmus II*. Budapest, Gondolat. 303–305.
- Fowkes, Reuben (2004): Az új férfi és az új nő a szocialista realista szobrászatban. *Art Limes*, 2004/2. *Diktatúra és művészet* 2. 35–42.
- Földes András (2008): Parancsra született művészet. *ArtMagazin*, 2008/4, 39–42. http://artmagazin.hu/artmagazin_hirek/parancsra_szuletett_m369veszet.304.html?pageid=119. [2020.06.19.]
- Prolova-Walker, Marina (2009): The Glib, the Bland, and the Corny: an Aesthetic of Socialist Realism. In: Illiano, Roberto és Sala, Massimiliano szerk.: *Music and Dictatorship in Europe and Latin America*. Turnhout, Brepols. 403–423.
- Géczy János (2010): *Sajtó, kép, neveléstörténet*. Veszprém – Budapest, Iskolakultúra.
- Golnhofér Erzsébet (2014): Pedagógia a tankönyvekben az ötvenes évek első felében. *Könyv és nevelés*, 2014/4. <https://folyoiratok.ofi.hu/konyv-es-neveles/pedagogia-a-tankonyvekben-az-otvenes-evек-elso-feleben>. [2020.06.24.]
- Golnhofér Erzsébet és Szabolcs Éva (2005): *Gyermekkor: nézőpontok, narratívák*. Budapest, Eötvös József Kiadó.
- Gyarmati György (2013): *A Rákosi-korszak*. Budapest, Rubicon-Ház Bt.
- Heller Ágnes (2008): A totalitarizmus festészete és szobrászata In: Széplaky Gerda (szerk.): *A zsarnokság szépsége. Tanulmányok a totalitarizmus művészetéről*. Budapest, Kalligram. 39–58.
- Hermann Veronika (2008): A kommunizmus anatómiája. Szocreál – Festészet a Rákosi-korban. *Balkon*, 2008. 1. évf. 11-12. szám. 49–51.
- Horváth Attila (2016): A szovjet típusú diktatúra oktatáspolitikája Magyarországon. *Polgári Szemle*, 2016. 12. évf. 1-3. szám. <https://polgariszemle.hu/archivum/103-2016-augusztus-12-évfolyam-1-3-szam/allam-es-tarsadalompolitika/742-a-szovjet-tipusu-diktatura-oktataspolitikaja-magyarorszagon>. [2020.04.25.]
- James, Vaughan C. (1973): *Soviet Socialist Realism: Origins and Theory*. London and Basingstoke, Palgrave Macmillan.
- Kalpakcian, Vardui (2005): Art as a Political Means: Socialist Realism in the USSR in the Stalin Period. In: Roberts, G. szerk.: *Stalin, his time and ours. Yearbook of the Irish Association for Russian and East European Studies*. 97–109.
- Kardos József (2007): *Iskola a politika sodrásában 1945–1993*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Kéri Katalin (2002): Gyermekképek az ötvenes évek első felében. *Iskolakultúra*, 2002, 6. évf. 3. szám.
- Kéri Katalin (2008): Gyermekábrázolás az 1950-es években a Nők lapja címlapoldalain. In: Kozma Tamás és Perjés István (szerk.): *Új Kutatások a Neveléstudományokban. Hatékony tudomány, pedagógiai kultúra, sikeres iskola*. Budapest, MTA Pedagógiai Bizottság. 203–211.
- Kéri Katalin és Varga Attila (2004): A pártideológia tükröződése az 1950–1953 között kiadott alsó tagozatos tankönyvekben. *Acta Paedagogica*, 2004/1–2. 23–34.
- Key Ellen (1976): *A gyermek évszázada*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Konrad, K. (1970): A szocialista realizmusról [1935]. In: Köpeczi Béla (szerk.): *A szocialista realizmus II*. Budapest, Gondolat. 205–211.
- Kubány Erika (2012): Pedagógia és politika Magyarországon az 1950-es években. *Képzés és Gyakorlat*, 2012/3–4. 232–239.

- Lunacsarszkij, A. (1970): A szocialista realizmusról [1933]. In: Köpeczi Béla (szerk., 1970): *A szocialista realizmus II.* Budapest, Gondolat. 129–134.
- Molnár Balázs, Pálfi Sándor, Szerepi Sándor és Vargéné Nagy Anikó (2015): Kisgyermekkori nevelés Magyarországon. *Educatio*, 2015/3. 121–128.
- Morson, Gary Saul (1979): Socialist Realism and Literary Theory. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 1979/2. 121–133.
- Németh András (2002): Reformpedagógia és a századvég reformmozgalmai. In: Németh András (szerk.): *Reformpedagógia-történeti tanulmányok*. Budapest, Osiris Kiadó. 25–43.
- Pál József és Újvári Edit (szerk., 2001): *Szimbólumtár. Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*. Budapest, Balassi Kiadó. http://www.balassikiado.hu/BB/netre/Net_szimbolum/szimbolumszotar.htm. [2020.06.01.]
- Panofsky, Erwin (1955): Iconography and Iconology. An Introduction to the Study of Renaissance Art. In: Panofsky, Erwin: *Meaning in the Visual Arts*. Doubleday Anchor Books. New York, Doubleday & Company. 26–54.
- Pásztor Anita (2016): Női reprezentáció az 1950-es évek magyar propagandaplakátjain. *Társadalmi Nemek Tudománya Interdiszciplináris eFolyóirat*, 2016. 6. évf. 2. szám. 198–227.
- Pavlov, T. (1970): A szocialista realizmus nem koholmány, hanem történelmi szükségszerűség [1957]. In: Köpeczi Béla (szerk.): *A szocialista realizmus II.* Budapest, Gondolat. 367–368.
- Pogány Gábor (2004): Szocialista realizmus, szocreál. „Új Magyar Művészet” 1950–1955. *Art Limes*, 2004/2. *Diktatúra és művészet*. 2004/2. 5–17.
- Pólik József (2008): Az indoktrináció művészete. In: Széplaky Gerda (szerk.): *A zsarnokság szépsége. Tanulmányok a totalitarizmus művészetéről*. Budapest, Kalligram. 59–74.
- Prakfalvi Endre és Szücs György (2010): *A szocreál Magyarországon*. Budapest, Corvina.
- Pukánszky Béla (2001): Gyermekfelfogás a barokk korban. In: Dombi Józsefné és Maczelka Noémi (szerk.): *A barokk kor interdiszciplináris megközelítése a Bach évforduló jegyében – tanulmánykötet*. Szeged, JGYTF Tanárképző Főiskolai Kar Ének-zene Tanszék. 52–65.
- Pukánszky Béla (2004): A nőnevelés évezredei. In: Németh András és Pukánszky Béla: *A pedagógia problémátörténete*. Budapest, Gondolat. 331–398.
- Pukánszky Béla (2005): *A gyermek a 19. századi neveléstani kézikönyvekben*. Pécs, Iskolakultúra.
- Rényi András (1992): „Vihar előtt”. A történeti festészet mint a sztálinizmus képzőművészetének magyar paradigmája. In: György Péter és Turai Hedvig (szerk., 1992): *A művészet katonái. Sztálinizmus és kultúra*. Budapest, Corvina. 34–43.
- Révész Emese és Molnárné Aczél Eszter (szerk., 2016): *Gyerek/Kor/Kép. Gyermek a magyar képzőművészetben*. Budapest, Budapesti Történeti Múzeum.
- Rieder Gábor (2008a): *Szocreál. Festészet a Rákosi-korban*. Debrecen, MODEM.
- Rieder Gábor (2008b): Pusztuló múlt – A szocreál utóélete. *ArtMagazin*, 2008/4. 43. http://artmagazin.hu/artmagazin_hirek/pusztulo_mult_a_szocreალ_utoelete.316.html?pageid=119. [2020.06.19.]
- Romsics Ignác (2010): *Magyarország története a XX. században*. Budapest, Osiris. https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_520_magyarorszag_tortenete/ch05.html. [2020.06.17.]
- Sadoveanu, M. (1970): Az irodalom és a politika [1950]. In: Köpeczi Béla (szerk.): *A szocialista realizmus II.* Budapest, Gondolat. 323–325.
- Sáska Géza (2009): *Régi és új szövegek értelmezése az 1945 utáni pedagógiai kánonban*. Új Pedagógiai Szemle, 2008. november-december. <http://ofi.hu/tudastar/saska-geza-regi-uj>. [2020.06.24.]
- Sáska Géza (2011): Új társadalomhoz új embert és új pedagógiát! A XX. századi egyenlőségpárti és antikapitalista pedagógiákról. Budapest, Gondolat.
- Sáska Géza (2015): A pedagógiai normák változása az 1920-as 30-as évek Szovjet-Oroszországában. *Pedagógia történeti szemle*, 2015/1. 31–52.

- Scheibner Tamás (2013): Variációk szocialista realizmusra. *Korunk*, 2013/2. 3–8.
- Scheibner Tamás (2018): Introducing Socialist Realism in Hungary, 1945–51: How Politics Made Aesthetics. In: Dobrenko, Evgeny és Jonsson-Skradol, Natalia szerk.: *Socialist Realism in Central and Eastern European Literatures under Stalin: Institutions, Dynamics, Discourses*. London, Anthem Press. 237–259.
- Solohov, M. (1970): Az élet igazságának művészete [1958]. In: Köpeczi Béla (szerk.): *A szocialista realizmus II*. Budapest, Gondolat. 382.
- Somlai Péter (1997): *Szocializáció. A kulturális átörökítés és a társadalmi beilleszkedés folyamata*. Budapest, Corvina.
- Somogyvári Lajos (2015a): Az ifjúsági kultúra megjelenése a magyar pedagógiai sajtóban, 1960–1970. *Aetas*, 2015/2. 103–121.
- Somogyvári Lajos (2015b): *Ikonográfia a neveléstörténet-írásban – Pedagógiai életképek a hatvanas évekből*. Gondolat Kiadói Kör, Budapest.
- Standeisky Éva (2005): *Gúzsba kötve. A kulturális elit és a hatalom*. Budapest, 1956-os Intézet.
- Surányi István (2006): A szociális oktatáspolitikai Székesfehérvár általános iskolai oktatásában (1948-1990). *Neveléstörténet*, 2006/1–2. http://www.kodolanyi.hu/nevelestortenet/?act=menu_tart&rovat_mod=archiv&eid=33&rid=1&id=198 [2020.05.15.]
- Szabó Zsófia (2014): Lükurgosz kutyái, avagy a 17. századi holland életképfestészet példázatai a nevelésről. *Képzés és Gyakorlat*, 2014/3–4. http://epa.oszk.hu/02600/02641/00008/pdf/EPA02641_kepzes_es_gyakorlat_2014_03-04_109-120.pdf. [2020.04.19.]
- Szolláth Dávid (2011): *A kommunista aszkézizmus esztétikája*. Budapest, Balassi Kiadó.
- Szovjet vita 1957–58 (1970): Szovjet vita a realizmusról [1957–58]. In: Köpeczi Béla (szerk.): *A szocialista realizmus II*. Budapest, Gondolat. 357–367.
- Szücs György (1992): A „képfelség” elve. In: György Péter és Turai Hedvig (szerk., 1992): *A művészet katonái. Sztálinizmus és kultúra*. Budapest, Corvina. 44–57.
- Támba Renátó (2015): Kislány kakassal. Koszta József néhány leánygyermek-ábrázolásának gyermekkor-történeti ikonográfiai szempontú elemzése. *Zempléni Műzsa*, 2015/3. 55–67.
- Támba Renátó (2017a): Gyermek, kép, társadalom: A paraszti gyermekélet megjelenítése a műcsarnoki festők képein. *Valóság*, 2017/9. 64–91.
- Támba Renátó (2017b): Gyermekkor a vásznon. *A dualizmuskori gyermekszemlélet az alföldi iskola festészetében*. Budapest, Storming Brain.
- Támba Renátó (2017c): A gyermek a természetben. A fürdés és a víz motívuma a 19. század második felének, illetve a Szolnoki Művésztelep néhány alkotójának gyermekábrázolásain. *Gyermeknevelés*, 2017/1. 17–42.
- Tokaji András (1983): *Mozgalom és hivatal. Tömegdal Magyarországon 1945–1956*. Budapest, Zeneműkiadó.
- Václavek, B. (1970): Az alkotás helyzete [1936]. 149–171. In: Köpeczi Béla (szerk.): *A szocialista realizmus II*. Budapest, Gondolat. 239–242.
- Valuch Tibor (2011): Szigorúan ellenőrzött nyilvánosság. In: Rainer M. János (szerk.): *A felügyelt (mozgás)tér. Tanulmányok a szovjet típusú rendszer hazai történetéből*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 27–41.
- Valuch Tibor (2013): *Magyar hétköznapok. Fejezetek a mindennapi élet történetéből a második világháborútól az ezredfordulóig*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Wehner Tibor (2004): Kísérlet a Hála esztétikai minőséggé avatására. Kisfaludi Strobl Zsigmond alig ismert budapesti-moszkvai Hála-szobra. *Art Limes*, 2004/2. *Diktatúra és művészet* 2. 43–49.
- Zsdanov, A. (1970): Beszámoló a „Zvezda” és a „Leningrád” című folyóiratokról [1946]. 149–171. In: Köpeczi Béla (szerk.): *A szocialista realizmus II*. Budapest, Gondolat. 298–302.

A menekültügyi őrizet a bevezetését követő időszak tapasztalatai tükrében

---

(Bevezetés) Magyarország helyzete a migrációs térképen sosem változott és kijelenthetjük, hogy a szakirodalom teljes egyetértésben van a tekintetben, hogy tranzitország, Magyarország e szerepe, nem változott a 2015-ös migrációs válság alatt és az azóta eltelt időben sem, azaz az érkező menekülők jellemzően nem kifejezetten ide szeretnének eljutni, hanem tovább szeretnének utazni Nyugat- vagy Észak-Európába.

Tanulmányomban a menekültügyi őrizet jogintézményét kívánom görcső alá venni. A témával foglalkozó tanulmányok túlnyomó többségében közvetlenül a jogintézmény bevezetését követően születtek, azonban az azóta eltelt idő, valamint az Európai Bizottság C808/18. sz. ügyben hozott ítélete teremt aktualitást a menekültügyi őrizet bevezetésének és az azóta megszerzett tapasztalatok vizsgálatára.

A menekültügyi őrizet a migrációs, illetve menekültügyi tárgyú jogszabályok 2013-as évben történt módosításával került bevezetésre. A jogintézmény bevezetése óta eltelt közel egy évtized lehetőséget biztosít arra, hogy az azóta már rendelkezésre álló statisztikai adatok alapján megállapíthatjuk, hogy az intézmény bevezetésekor meghatározott célokat teljesítette-e a menekültügyi őrizet.

Ez az időbeli távolság arra is lehetőséget ad, hogy a témát objektíven szemléljük a hatalmasra nőtt médiaérdeklődés nélkül.

(Menekültügyi őrizet) A jogintézmény bevezetését megelőzően a harmadik országbeli állampolgárok beutazásáról és tartózkodásáról szóló 2007. évi II. törvényben (a továbbiakban: Harmtv.) foglaltak alapján a rendőrség által előállított külföldiekkel szemben indított idegenrendészeti eljárásra függesztő hatállyal bírt, az esetlegesen benyújtott menedékkérelmet. Az eljárás felfüggesztését követően semmilyen idegenrendészeti intézkedés nem volt foganatosítható, a személyt a további eljárás lefolytatására a rendőrségről szóló törvény alapján a Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal illetékes meghallgatási pontjára kellett előállítani.¹

Tekintettel arra, hogy a külföldi állampolgárnak lehetősége volt az első idegenrendészeti meghallgatásának lezárását követően, a kiutasítás és az őrizet elrendelése után menedékkérelmet benyújtani, mely felfüggesztette a kiutasításának végrehajtását, az további lehetőséget adott a menekültügyi rendszerrel való visszaélésre, valamint a menedékkérőknek esélyt biztosított Nyugat-Európába történő jogellenes továbbutazásra.

Ezen felül a Magyarországon tapasztalható migrációs nyomás már 2013-ban érzékelhető mértékben fokozódni kezdett, mely 2015-ben csúcsosodott ki. A folyamatosan fokozódó migrációs nyomás során a legnagyobb kihívást az illegális úton érkező migránsok jelentették. Ennek érdekében a határrendészeti szervek és az idegenrendészeti hatóságok folyamatos erőfeszítéseket tettek és tesznek a jogellenesen érkező vagy a jogellenesen itt maradó külföldiek felderítésére, elfogására, őrizetbe vételére és a lehető legrövidebb időn belüli kitoloncolására Magyarország és az Európai Unió területéről.

Ezen tevékenység elősegítése érdekében került bevezetésre a menekültügyi őrizet 2013-ban a jogintézmény jogi háttérének kialakításával, valamint olyan objektumok kijelölésével, ahol az, az idegenrendészeti őrizettől elkülönülten végrehajtható.

Az Európai Bizottság 2012 tavaszán ún. EU Pilot eljárást (3322-12-HOME EU Pilot) indított, ennek során több ponton hiányosságokat fogalmazott meg a magyar menekültügyi szabályozással kapcsolatban. Ennek megfelelően vált indokolttá a hazai szabályozás korrekciója.

A Bizottság kifogásaira, és az Európai Unió Bírósága C-357/09. számú (Kadzoev) ügyben hozott ítéletének (különösen az ítélet 45. pontjának) megállapításaira tekintettel a menekültügyi őrizet önálló jogintézményként való bevezetése vált szükségessé, mely megfelelő jogalapot teremt a menedékkérők őrizetbe vételére vonatkozóan. Az őrizet sajátos jellegére és nagyrészt eltérő céljára tekintettel, az idegenrendészeti szabályozástól világosan el kell különíteni.

Tekintettel arra, hogy a korábbi szabályozásnál jóval részletesebben került rögzítésre az őrizet szabályai, a menekültügyi őrizetre vonatkozó szabályokat az átdolgozott Befogadási irányelv rendelkezéseire figyelemmel szükséges meghatározni. Ennek részeként az őrizet időtartamának lényegesen rövidebbnek kell lennie, mint az idegenrendészeti eljárásban elrendelt őrizetnek, továbbá a menekültügyi őrizetet a jelenlegi őrzött szállásoktól eltérő és speciális elhelyezési körülményeket (épületen belül szabad mozgás, művelődési és sportolási lehetőségek) biztosító intézményben kell végrehajtani.

A menekültügyi őrizet bevezetésével indokolttá vált, hogy a dublini eljárásban történő átadást biztosító őrizet szabályai a menekültügyi őrizettel egységesen, a menekültügyi joganyagban legyenek meghatározva.

Az Európai Unió Bizottsága kifogásolta, hogy rendkívül széles körben kerül sor a dublini eljárás szerint Magyarország által átvett vagy visszavett személyek őrizetbe vételére. A migrációs és menekültügyi jogszabályok 2012. évi módosítását követően azt az ismételt kérelmezőt, akinek előző kérelme tárgyában a kérelem írásbeli visszavonása esetét kivéve jogerős megszüntető döntés született, és az ismételt kérelem elfogadhatatlanságát vagy nyilvánvaló megalapozatlanságát nem állapította meg a menekültügyi hatóság, megilleti a területen maradás joga, őrizetbe vételére nem kerül sor, az esetek többségében befogadó állomáson kerül elhelyezésre. A szabályozás nem tesz különbséget ún. „dublini eljárás” során Magyarországnak átadott, valamint bizonyos menedékjogi kérelmet egyéb módon benyújtó menedékkérők között.²

A menekültügyi őrizet részletes szabályait a menedékjogról szóló 2007. évi LXXX. törvény (továbbiakban Metv.) 31/A §, valamint a menekültügyi őrizet végrehajtásának szabályairól és a menekültügyi óvadékról szóló 29/2013 (VI.28.) BM rendelet rögzíti.

Az őrizet elrendelése minden esetben egyedi mérlegelés alapján történik, ha az eljárás alatti rendelkezésre állás más eszközökkel nem látszik biztosíthatónak. Az őrizet időtartama maximálisa 6 hónap lehet, de kiskorú gyermekkel rendelkező család esetében harminc nappal nem tarthat tovább.

(Ellenvélemény) Szükséges megjegyezni, hogy a menekültekkel foglalkozó-, és jogvédő szervezetek egy része (ENSZ Menekültügyi Főbiztossága, valamint a Magyar Helsinki Bizottság) nem üdvözölte a menekültügyi őrizet bevezetését, a migrációs szakterületen általuk észlelt anomáliák kezelésére.³

Az Európai Bizottság a magyar menekültügyi eljárás miatt kötelezettségszegési eljárást kezdeményezett hazánkkal szemben a menedékkérők Magyarország területén maradási jogának nem megfelelő biztosítása miatt. Ennek következtében 2014. január 1-jétől a menedékkérelmet elutasító határozat jogerőre emelkedése után benyújtott ismételt kérelem megvizsgálásának időtartama alatt is Magyarország területén maradhat

a külföldi, még a bűncselekményt elkövető, valamint a nemzetbiztonsági kockázatot jelentő személyeket sem lehet kitoloncolni. Ez jogi lehetőséget teremt arra, hogy a külföldi akár a végtelenségig Magyarországon maradjon.⁴

(*Magyar Helsinki Bizottság*) A Magyar Helsinki Bizottság 2014. május 05. napján a „Menekültügyi őrizet: új intézmény régi gondokkal”⁵ címmel foglalta össze álláspontját az új jogintézményről. Számos aggály került megfogalmazásra, a legnagyobb probléma, „az őrizet túlságosan kiterjesztően megfogalmazott jogalapja, az önálló jogorvoslat lehetőségének, valamint az őrizet hatékony alternatíváinak hiánya” kapcsán. A Magyar Helsinki Bizottság látogatást tett fél évvel az intézmény bevezetését követően az állandó menekültügyi őrzött befogadó központokon (Békéscsaba »látogatás dátuma: 2014.02.12.«, Debrecen »látogatás dátuma: 2014.02.20.« és Nyírbátor »látogatás dátuma: 2014.02.26.«), mely során tapasztaltakat 2014.03.28. napján jelentés⁶ formájában tették közzé. A jelentés alapján a látogatás fő célja a menekültügyi őrizet elrendelésével kapcsolatos hatósági gyakorlat vizsgálata volt. A látogatás során megtekintett menekültügyi őrizet elrendelő határozatokkal, illetve azt meghosszabbító bírósági végzésekkel kapcsolatban a Magyar Helsinki Bizottság megállapította, hogy azok gyakran sablonsak, nem tartalmaznak a kérelmező egyéni helyzetére mérlegelő elemeket. A határozatok és jegyzőkönyvek szerint a kirendelt ügygondnokok szinte teljesen passzívak az eljárás során. Arra semmiféle utalást vagy adatot nem találni a határozatokban, hogy a kirendelt ügyvéd indítványozta volna a külföldi szabadítását és érdemben alátámasztotta volna ezt. Több esetben találtak ellenmondásokat a tényállások és az abból levont jogi következtetések között. „A menekülteket befogadó nyitott állomás kellős közepe alkalmatlan helyszíne menekültügyi fogdának. Tapasztalataink igazolták balsejtelmünket. A látogatás során számos, a hibás helyszínválasztásból fakadó problémára derült fény. A telephely biztonsági kerítésének kialakítása kifejezetten nyomasztó, megfélemlítő hatású, nem csak a fogvatartottakra, hanem a nyílt befogadó állomáson elhelyezett menedékkérőkre is. A kerítés megerősítésére telepített őrtornyok tovább erősítik ezt a hatást, egy fogolytábor vagy magas biztonsági fokozatú börtön benyomását kelteve.”

A Magyar Helsinki Bizottság jelentésére a Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal 2014. 04. 29. napján kelt levelében⁷ reagált. A válaszban elutasításra kerültek a fent említett megállapítások.

Az azóta eltelt időben is történt látogatás alapján újabb és újabb aggály merül fel. A Magyar Helsinki Bizottság 2019 júniusában a korábbinál is sokkal komorabb képet festett a menekültügyi őrizet jogintézményéről. „2017. március 28. óta a 14 éven aluli kísérő nélküli kiskorúak kivételével minden menedékkérőnek a tranzitónákban kell megvárnia eljárásának befejezését. A tranzitónákban több tekintélyes nemzetközi szervezet (az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága, az UNICEF, az Európa Tanács emberi jogi biztosa, a kínzás és embertelen vagy megalázó büntetések vagy bánásmód megelőzésének európai bizottsága, az Európa Tanács keretében működő Lanzarote Bizottság és GRETA Bizottság) szerint fogva tartják a menedékkérőket, sokszor embertelen körülmények között. A bizonytalan ideig tartó, szigorú, börtönszerű viszonyok közötti kényszerű tartózkodás súlyosan károsítja az eddig is sokat szenvedett menedékkérők lelki egészségét. 2018 augusztusa óta 14 esetben éheztetett a Bevándorlási és Menekültügyi Hivatal (a továbbiakban: Hivatal) a tranzitónában fogvatartott embereket, menedékkérőket és idegenrendészeti eljárás alatt állókat egyaránt. Eddig 23 ember szenvedett, akár több napon keresztül is, a Hivatal példátlanul súlyos jogsértése miatt. A Belügyminisztérium és a Hivatal minden esetben kivétel nélkül a hatályos magyar szabályozás végrehajtásának tekintették a történeteket. Ezek a

jogsértések rendszerszintű hiányosságokból fakadnak, amelyekre csak a jogszabályok átfogó, a nemzetközi emberi jogi normáknak és az uniós jognak megfelelő módosítása lehet a megoldás. A legsúlyosabb jogsértések orvoslása azonban nem várthat magára. Az alapvető emberi jogokat súlyosan sértő helyzet orvoslása érdekében ezért a Magyar Helsinki Bizottság az alábbi szövegszerű törvénymódosító javaslatokat teszi.”⁸

(ENSZ Menekültügyi Főbiztossága) A menekültügyi őrizetet nem csak a Magyar Helsinki Bizottság ellenezte. Az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága azon túl, hogy üdvözli a menekültügyi óvadék, mint alternatív rendelkezésre állást biztosító jogintézmény bevezetését, valamit a család egységének elve hangsúlyozását az elhelyezésnél – szintén kritikusan szól a menekültügyi őrizetről.

Sérelmezik, hogy nem előzték meg hatásvizsgálatok és költségelemzések a jogszabályváltozást, illetve nem volt konzultáció a társadalmi szervezetekkel. Véleményük szerint az őrizetre okot adó körülmények listája túlzottan tág teret ad a jogalkalmazónak, a megfogalmazások homályosak, mely a jobbiztonságot veszélyezteti. Hangsúlyozzák, hogy az egyén helyzetének alapos vizsgálata kell, hogy legyen a szabadságelvonással járó intézkedések sarokkövének. Aggályosnak tartják azt is, hogy az intézkedés indoka a menedékkérők számának csökkentése.⁹

„Az általános európai felfogás még mindig ellenzi a menedékkérők mozgásszabadságának, indokolt esetben a személyes szabadságának korlátozását. A migráció kezelésének még jelenleg is megoldatlan kulcskérdése a menedékjoggal visszaélés lehetőségének a megszüntetése. A kérdés megoldását a valódi menekülők és a gazdasági migránsok gyors különválasztása jelentheti. Az elmúlt időszakban – 2010-től végigkövetve – több olyan végrehajtási akadály is felvetődött, amely jelentősen befolyásolta a hatékony idegenrendészeti hatósági tevékenységet. Ezek egyebek mellett a következők: – az Európai Unió és a harmadik ország között létrejött visszafogadási megállapodás részleges vagy teljes be nem tartása; – a tagállamok eltérő gyakorlata a visszafogadási egyezmények alkalmazása során; – az Európai Bizottság a migráció elleni fellépést nem segítő állásfoglalása; – a menedékjoggal visszaélés lehetősége; – a menekültügyi ellátás eltérő rendszere az Európai Unió tagállamai között; – a visszaküldési tilalmi ok, a biztonságos harmadik és származási országok körének bizonytalan alkalmazása; – az Európába vezető migrációs útvonalon elhelyezkedő államok nem kellően széles látóköre, saját érdekeik előnyben részesítése a migrációs problémák nemzetközi szinten összehangolt együttműködés megvalósításával szemben.”¹⁰

Ennek háttérben az áll, hogy „a nemzetközi védelemre szorulókról (is) szóló ENSZ egyezmények nagyon kevés eljárési szabályokat tartalmaznak, így a menedékjogi eljárást az univerzális jogelvekre való hivatkozással, különböző ajánlásokkal, mint például az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága (UN Refugee Agency, UNHCR) dokumentumai – és nemzeti jogszabályokkal, bírósági ítéletekkel került kialakításra.”¹¹

(A menekültügyi őrizet bevezetésének hatása számokban) A jogintézmény bevezetésekor prognosztizálható volt, hogy a menekültügyi őrizet visszatartó erőt fog jelenteni. De ez a valóságban is így történt? Mely területeken okozhatott változást?

A jogintézmény bevezetésekor részletesen meghatározásra került a bevezetés indoka, azonban az elérendő cél nem.

Tekintettel arra, hogy a jogalkotó célja nem ismert, vizsgáljuk meg a migrációval kapcsolatos azon adatok alakulását, melyeknél feltételezhető volt, hogy a jogintézmény bevezetése pozitív hatással fog bírni.

1. Az első és egyben legfontosabb, a menedékkérők száma. A jogintézmény bevezetésekor várható volt, hogy egyfajta visszatartó erővel fog bírni, így csökkenés várható a benyújtott kérelmek számában.

A KSH által közzétett adatok alapján azonban, ennek ellenkezője rajzolódik ki. Míg 2012-ben 2157 fő, addig 2013-ban 18 900 Fő, 2014-ben 42 777 fő, 2015-ben 177 135 fő nyújtott be menedék kérelmet. A jogintézmény bevezetését követő két évben kiemelkedően magas volt a menedékkérők száma.

Megállapítható, hogy e tekintetben a jogintézmény nem fejtett ki visszatartó erőt.¹²

Év	Menedékkérő	Menekült státuszt kapott	Ótalmazott státuszt kapott	Befogadott státuszt kapott
2000	7 801	197	–	680
2001	9 554	174	–	290
2002	6 412	104	–	1 304
2003	2 401	178	–	772
2004	1 600	149	–	177
2005	1 609	97	–	95
2006	2 117	99	–	99
2007	3 419	169	–	83
2008	3 118	160	88	42
2009	4 672	177	64	156
2010	2 104	83	132	58
2011	1 693	52	139	14
2012	2 157	87	328	47
2013	18 900	198	217	4
2014	42 777	240	236	7
2015	177 135	146	356	6
2016	29 432	154	271	7
2017	3 397	106	1 110	75
2018	671	68	281	18
2019	500	22	31	7
2020	117 ^a	83	43	4
2000–2020 összesen	321 586 ^a	2 743	3 296	3 945

2. A 2015-ös migrációs nyomás növekvő nemzetbiztonsági kockázatot hordozott magában¹³, ami megteremtette a nagyobb állami kontroll igényét. A jogintézmény lehetőséget biztosított erre.

Kellő óvatossággal szükséges megközelíteni a témát, tekintettel arra, hogy könnyű abba a hibába esni, hogy nagyobb volumenűnek feltételezzük a Magyarországon, külföldi állampolgárok által elkövetett bűncselekmények számát. A téves következtetések elkerülése érdekében érdemes a rendelkezésre álló adatokra koncentrálni.

Vajon a menekültügyi őrizet bevezetését követően külföldiek által elkövetett bűncselekmények száma miként alakult?

A Belügyminisztérium¹⁴ által megküldött statisztika alapján 2012-ben 5230, 2013-ban 4233, míg 2014-ben 5441 külföldi követett el bűncselekményt Magyarország területén.¹⁵

	Ismertté vált külföldi elkövetők száma										Ismertté vált külföldi elkövetők által elkövetett bűncselekmények száma				
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018. I. félév	2018. II. félév	2019	2020	2021	
Összesen	4 600	4 782	5 453	5 230	4 233	5 441	5 236	7 097	4 177	2 247	3 102	4 529	8 155	5 369	

A rendelkezésre álló adatok alapján megállapíthatjuk, hogy a 2012-es évhez viszonyítva a 2013-as évben csökkent a külföldi állampolgárok által elkövetett bűncselekmények volumene, azonban a 2014-es évre oly mértékben megszorodott, hogy az meghaladta a menekültügyi őrizet bevezetését megelőző értéket.

Tekintettel arra, hogy a Büntetőeljárásról szóló 2017. évi C. törvény 2018. július 1-jei hatályba lépésével egyidejűleg a büntügyi statisztika adatgyűjtési rendszere átalakításra került. Korábban egy ügyszámon belül, több bűncselekmény elkövetése esetén az elkövetői oldal vonatkozásában kizárólag a legsúlyosabb bűncselekményre vonatkozóan volt lehetőségünk az elkövetők leválogatására.

A fent említettekre tekintettel a 2018-as adatokat nem lehetséges összevetni az azt megelőző számokkal, hiszen, a jogszabály-módosítást követően a regisztrált bűncselekmény elkövetőjeként rögzített, a rögzítése időpontjára, az adott ügyben regisztrált bűncselekmények számával egyezően (akár többször) elszámolt személy. A fenti módszertani különbség miatt a regisztrált elkövetők, valamint az abból származtatott regisztrált bűnelkövetők és a bűncselekmény elkövetője kategória adatai nem összehadhatók.

A fent említettek párhuzamba állíthatók a Legfőbb Ügyészség által megküldött adatokkal¹⁶. Azok ugyanolyan képet mutatnak és a jogszabályváltozás miatt itt sem lehetséges a 2018 utáni adatösszehasonlítás.

Év	Regisztrált külföldi bűnelkövetők					Bűncselekmény elkövetője			
	2013	2014	2015	2016	2017	2018 I. félév	2018 II. félév	2019	2020
Összesen	3 901	4 570	5 101	6 905	4 025	2 162	3 099	4 507	8 081

Az azonban megállapíthatjuk, hogy a menekültügyi őrizet nem eredményezett érdemi csökkenést a külföldiek által Magyarországon elkövetett bűncselekmények számában.

3. A menekültügyi őrizet célja, hogy biztosítsa a kérelmező rendelkezésre állását a menedékjogi kérelem elbírálásának idejére, illetve a dublini átadás biztosítása. 17

Erre vonatkozóan az Országos Idegenrendészeti Főigazgatóság által közzétett statisztikák között nem található adat.

Az Országos Idegenrendészeti Főigazgatóság által közzétett statisztikák¹⁸ alapján elvégzett számítás értelmében a menedékkérők száma és a menekültügyi őrizet aránya 2020-ban kiemelkedően magas volt (18,8%). A jogintézmény bevezetésétől kezdődő időszaktól 2021-ig átlagosan 8,49%-ban került menekültügyi őrizetbe a menedékkérő.

Annak érdekében, hogy könnyebben szemléltethető legyen, vizsgáljuk meg a menedékkérők számának és a menekültügyi őrizet számának arányát.

A diagrammok alapján megállapíthatjuk, hogy a menekültügyi őrizet alkalmazása nem általános jellegű, és nem is igazodik a menedékkérők számának alakulásához.

A menekültügyi őrizet alá vont személyek számának, valamint a migrációs tendenciák alakulásának vizsgálata során megállapíthatjuk, hogy a számok nem támasztják alá a menekültügyi őrizet bevezetésének hasznosságát

A menekültügyi őrizet a bírósági ítéletek tükrében

(Az Európai Unió Bírósága) Az Európai Unió Bírósága 2020. december 17-i ítéletében¹⁹ megállapította, hogy a szerb-magyar határon található tranzitónákra vonatkozó szabályokról és gyakorlatokról szóló magyar jogszabályok ellentétesek az uniós joggal. A Bíróság különösen a menekültügyi eljárásokról szóló irányelv²⁰, a befogadási feltételekről szóló irányelv²¹ és a visszatérési irányelv²² rendelkezéseinek megsértését állapította meg.

Magyarország nem hozta meg a menekültügyi eljáráshoz való tényleges hozzáférés biztosításához szükséges intézkedéseket. Magyarország nem pontosította azokat a feltételeket sem, amelyek a menekültügyi eljárás keretében benyújtott fellebbezés esetén a területen maradás jogára vonatkoznak abban az esetben, ha nem áll fenn „tömeges bevándorlás okozta válsághelyzet”.²³

Az Emberi Jogok Európai Bírósága

(O. M. kontra Magyarország)²⁴ Az ügy alapja egy, a Magyarország ellen benyújtott kérelem melyet az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló egyezmény (az „Egyezmény”) 34. cikke alapján egy iráni állampolgár, O.M. (a „kérelmező”) 2015. február

13-án terjesztett a Bíróság elé. A kérelmező azt állította, hogy az őrizetbe vétele indokolatlan volt, és a helyzet nem került orvoslásra megfelelő bírósági felügyelettel. Az Egyezmény 5. cikk 1. bekezdés (b) és (f) pontjaira és 4. bekezdésére támaszkodott. A kérelmező illegálisan lépte át a magyar határt, elfogásakor nem tudott a személyazonossága vagy az országban való tartózkodási joga bizonyítékául szolgáló okmányokat bemutatni. A kérelmező ezután menedékkérelt folyamadott. A meghallgatáson a kérelmező azt állította, hogy a homoszexualitása miatt menekült el származási országából, Iránból. A Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal (BÁH) 2014. június 25-én 19 órától kezdődő hatállyal elrendelte 72 órás menekültügyi őrizetét, amelyet a magyar bíróság 60 nappal meg is hosszabbított. 2014. június 26-án a menekültügyi hatóság kérelmet intézett a Debreceni Járásbírósághoz a menekültügyi őrizet maximum 60 napos meghosszabbítása érdekében.

2014. október 31-én a kérelmezőt menekültként ismerték el. Menekültügyi őrizete 2014. június 25-től 2014. augusztus 22-ig tartott.

A kérelmező vitatta a fogvatartás jogalapját, melynek helyt adott a Bíróság.

A Bíróság az EJEE 5. cikk 1) bekezdés b) pontjával vetette össze a menekültügyi őrizet alkalmazását. A kormány érvelése alapján minden, a Metv. 31/A. §-ban szereplő fogva tartási jogalap olyan kötelezettség, amely indokolhatja az őrizetben tartást.

A kötelezettség teljesítése érdekében foganatosított őrizet kifejezett elutasítása során a Bíróság megjegyezte, hogy „a kérelmező ésszerű erőfeszítéseket tett a személyazonossága és az állampolgársága tisztázására: nincs jele annak, hogy ne működött volna együtt teljes mértékben a hatóságokkal”. Mivel a Metv. nem írja elő a személyazonosság okmányokkal való igazolását, nem volt olyan kifejezett kötelezettség, amit a kérelmező nem teljesített.

Emellett a Bíróság a fogva tartás jogtalanságára vezető tényként értékelte azt is, hogy a bíróságok nem mérlegelték kellően egyéniesített módon a fogva tartás alternatíváit.

A Bíróság nem ismerte el, hogy akár Magyarország, akár az EU jogosult lenne az EJEE 5. cikk (1) bekezdésében foglalt feltételek kiegészítésére a fogvatartást jogszerűvé tévő további feltételekkel. Az ítélet rámutatott, hogy a magyar joggyakorlat egyáltalán nem mérlegeli a kérelmező egyedi körülményeit.

*(Ilias és Ahmed kontra Magyarország)*²⁵A fogvatartást előtérbehelyező eljárás az Ilias és Ahmed-ügy, amely hosszú évekig húzódott. Ennek fő kérdése volt, hogy hogy őrizetnek minősül-e a menedékkérelők varakoztatása a tranzitónában mindaddig, amíg kérelmük elbírálásra kerül. A Bíróság először is elutasította kormány érvét, miszerint a tranzitónába kényszerítés nem szabadságtól megfosztás, tekintettel arra, hogy Szerbia felé távozhatnak. Azonban Szerbia felé csak akkor távozhat a kérelmező, ha visszavonja menedékkérelmét, és mivel ezekben az esetekben Szerbia nem hivatalosan fogadja vissza a kérelmezőt, a kilépő személy irregulárisan lép be Szerbiába, „[a] tranzitónára korlátozás de facto szabadságtól való megfosztásnak minősül”.

A bíróság döntése alapján a hatóságok jogsértő módon jártak el egyes részkérdésekben, de jogellenes fogva tartás nem történt. A Nagytanács ezzel a döntéssel, ellentmondott a 2017-es elsőfokú döntésnek, amely akkor még a felpereseknek adott igazat, és kimondta, hogy szabadságvesztéssel ért fel az elzárásuk. Ilias és Ahmed ügyében a Bíróság túlmént a korábbi ítéleteken, hiszen megállapította az EJEE 5. cikk (4) bekezdésének a megsértését is, mivel nem állt rendelkezésre olyan eljárás, amelyben bíróság gyorsan döntött volna a fogva tartásuk törvényességéről. A Bíróság azonban nem látta megalapozottnak, hogy a tranzitónabeli bánásmód sértené az egyezmény 3. cikkét, s embertelen vagy megalázó bánásmódnak minősülne. A „kényelmetlenség”, amit a 13 négyzetméteres, ötágyas, légkondicionálás nélküli, csak egy kicsi ablakkal ellátott vaskonténerekbe szorított, ártatlan ember elszenved a szögesdróttal körbevett, murvás, állandó videómegfigyelés alatt álló,

110 négyzetméter összterületű térségben, a kormány – és a Bíróság – szerint nem éri el az embertelenség szintjét, még akkor sem, ha Ilias és Ahmed a pszichiátriai szakvélemény szerint poszttraumás stressz szindrómában (PTSD) szenvedett. De sérült a 3. cikk azzal, hogy a kormány az olvasni nem tudó kérelmezőkre hárította a bizonyítási terhet: Szerbia nem biztonságos harmadik ország és a lánc-refoulement veszélyét illetően, különösen annak fényében, hogy Magyarország 2013 januárja és 2015 júliusa között nem tekintette biztonságos harmadik államnak Szerbiát, majd ezt követően rendeletileg biztonságosnak minősítette. [§ 124 és 130]

(R. R. és mások kontra Magyarország) Az öttagú iráni-pakisztáni család 2017. április 19-én érkezett Magyarországra és ott menedékjogot kértek. A Bevándorlási és Menekültügyi Hivatal elrendelte, hogy a kérelmezőket a röszkei tranzitónában helyezték el. A családot egy 13 négyzetméteres konténerben szállásolták el. A kérelmezők előadták, hogy nyáron nagyon meleg volt és a konténer rosszul szellőzött. Egy közös részleget biztosítottak a családi szektorban és a tevékenységüket is korlátozták. A családi részleg közepén egy közös udvar volt egy kis játszótérrel a gyerekeknek, ping-pong asztallal, tollaslabda hálóval, kosárlabdapályával és focikapukkal. A kérelmezők szerint a kültéren nem volt árnyék vagy zöld terület. A részlegben volt továbbá játszószoba, tanulószoba, vallási imaterem és televízióval felszerelt közös helyiség. A zónában működő civil szervezetek hetente egyszer vagy kétszer egy-két órán keresztül gyermekfoglalkozásokat, például rajzolást és kézműves foglalkozásokat szerveztek. 2017 szeptemberétől a tranzitónában élő gyermekek számára oktatási programot biztosítottak.

2017. június 29-én a kérelmezőket a tranzitónán belül egy elkülönített részlegbe szállították, mivel a kérelmező anyja és gyermekei hepatitis B-ben szenvedtek.

A kormány szerint a kérelmező gyermekei háromszori étkezést, gyümölcsöt és tejet is kaptak, a kérelmezők azonban azt állították, hogy az élelmiszer nem volt megfelelő a gyermekek számára, és hogy az anyának nem biztosítottak kismama ruhákat. A kérelmezők csak orvosi alapellátásban részesültek, beleértve néhány kórházi vizitet, de pszichiátriai kezelést nem vehettek igénybe. A kérelmezők szerint a férfi örök még a nőgyógyászati vizsgálatok során is jelen voltak. R. R. menedékkérelmét már harmadszorra nyújtotta be, ezért nem járt neki élelmiszer-ellátmány, bár a hatóságok szerint nem éhezett, mert kapott ételt civil szervezetektől, illetve vásárolt is élelmiszert. Kérelmük megvizsgálását követően a kérelmezők belépési engedélyt kaptak és ideiglenes tartózkodási engedélyt kaptak Magyarországon.

Az őrizet során az anya orvosi vizsgálati során tolmács nem, azonban fegyveres rendőrök (férfiak) – akár a nőgyógyászati vizsgálatán – jelen voltak.

2017. augusztus 15-én a kérelmezők engedélyt kaptak Magyarország területére való belépésre és ideiglenes tartózkodásra (befogadott külföldi státusz, befogadott). Még aznap elhelyezték őket a Vámoszabadi Befogadó Központban. Az IAO azonban megtagadta, hogy menekültként vagy kiegészítő védelemre szoruló személyként ismerje el őket. A kérelmezők a kérelmüket elutasító határozat azon részének bírósági felülvizsgálatát kérték. Ezt követően 2017. augusztus 23-án az IAO határozatot hozott, amelyben visszavonta az érdemi határozatot. 2017. szeptember 8-án új érdemi határozatot hozott, amelyben a kérelmezőket kiegészítő védelemre szoruló személyként ismerte el.

2017. augusztus 25-én a kérelmezők Németországba indultak, ahol később nemzetközi védelmet kaptak.

A kérelmezők az EJEB-hez fordultak, mert álláspontjuk szerint Magyarország megsértette az EJEE 3. cikkét (az embertelen vagy megalázó bánásmód tilalma), az EJEE 13. cikkét (hatékony jogorvoslathoz való jog), az EJEE 5. cikkét (szabadsághoz és biztonsághoz való jog) és az EJEE 34. cikkét (egyéni petícióhoz való jog), a kérelmezők

elpanaszolták az ellátásuk körülményeikre – őrizetbe vétel a tranzit-zónában, a jogorvoslati lehetőség hiánya, a panasz miatt fogva tartásuk bírósági felülvizsgálatának hiánya és a hatóságok ideiglenes intézkedésének elmulasztása.

(Kínzás és embertelen bánásmód tilalma) A Bíróság állandó ítélkezési gyakorlata szerint a bántalmazásnak el kell érnie a súlyosság egy minimális szintjét ahhoz, hogy a 3. cikk hatálya alá tartozzon. Ennek a szintnek az értékelése relatív, és az eset összes körülményétől függ, elsősorban a bánásmód időtartamától, annak fizikai vagy mentális hatásától, valamint bizonyos esetekben az áldozat nemétől, korától és egészségi állapotától.

Az EJEB megállapította, hogy az államok kötelesek figyelembe venni a kiskorúak és a terhes nők védelmére vonatkozó kötelezettséget. A kérelmezők körülményeinek egyedi vizsgálata azonban nem történt meg. Az EJEB azt is értékelt, hogy a kérelmezők hőségnek és a szellőzés hiányának is ki voltak téve a tranzit-zónában tartózkodásuk nagy részében. Az ágyak alkalmatlanok voltak a gyermekek altatására, és a tranzit-zónában tartózkodásuk egy részében nem tudták lefoglalni magukat, mert elszigetelték őket. Az EJEB kitért a megfelelő orvosi és pszichiátriai ellátás hiányára, a férfi tisztek jelenlétére a nőgyógyászati vizsgálatok során, valamint az állandó biztonsági ellenőrzésekre. A fentiekre tekintettel az EJEB megállapította az egyezményt sértő bánásmódot.

(Szabadsághoz és biztonságához való jog) Az Ilias és Ahmed ügygel ellentétben az EJEB arra a következtetésre jutott, hogy azon nemzeti jogszabályok, amelyek meghatározzák a kérelmezők tranzit-zónában való tartózkodásának maximális időtartamát, – a tartózkodás túlzott időtartama és a kérelmezők menedékjog iránti kérelmei, valamint azok a feltételek, amelyek között a kérelmezőket a releváns időszakban a tranzit-zónában való tartózkodásra kötelezték, a szabadság tényleges megfosztását jelentették számukra. Az EJEB ezért megállapította az EJEE 5. cikk (1) bekezdésének sérelmét.

Az EJEB szerint csak tényleges döntés született arról, hogy a kérelmezőket a tranzit-zónában kell tartani, de nem biztosították számukra a döntéssel szembeni bírósági felülvizsgálat lehetőségét, amely sérti az EJEE 5. cikkének (4) bekezdését.

Az EJEB a kérelmező gyermekeknek fejenként 6500 eurót, a felnőtteknek 4500 eurót ítélt meg nem vagyoni kártérítésként, illetve összesen 5000 euró költségtérítést.

*(M. B. K. és mások kontra Magyarország)*²⁶ Az M.B.K. és mások kontra Magyarország ügyben egy hat fős afgán családot 2017-ben tartották fogva 209 napon át a hazai hatóságok. A családfő M. B. K. egy amerikai cégnek dolgozott hazájában. Miután a tálibok megölték munkatársát, őt is összeverték, és maradandó sérülései keletkeztek. A hazara nemzetiségű és síita család menekülni kényszerült. Szerbiában kilenc hónapon át kellett várakozniuk arra, hogy beléphessenek a röszkei tranzit-zónába.

A legnagyobb forráságban laktak szűkös konténerbörtönükben, a zónában semmi árnyék nem volt. A sérült és beteg apa megfelelő orvosi kezelést nem kapott. Az iskoláskorú gyerekekkel öt hónapon át nem foglalkoztak a hatóságok. Az egyik gyereket viszont tolmácsolásra használták: más, sokszor megbilincselte menekülőket egészségügyi ellátásánál kellett fordítania.

Őt súlyosan traumatizálta, amikor rendszeresen szemtanúja volt annak, ahogy menedékkérőket, köztük akár állapotos nőt megbilincselve szállítottak rendőrök a tranzit-zónán kívüli kórházi ellátásra.

Az afganisztáni család szabadulására a strasbourgi bíróság ideiglenes intézkedését követően is csak akkor került sor, amikor végül menekültként elismerő döntést kaptak.

A Bíróság megállapította, hogy a kérelmező gyermekek tekintetében megsértették az Egyezmény 3. cikkét, továbbá hogy valamennyi kérelmező tekintetében megsértették az Egyezmény 5. cikkének 1. és 4. §-át.

A családnak 17.000 euró kártérítést ítélet meg a Bíróság.

A menekültügyi őrizettel kapcsolatban felmerült problémák orvoslására azonban nem elegendők a bírósági ítéletek. A kötelezettségességi eljárás is azt sugallja, hogy a probléma nem az egyedi ügyekben keresendő.

(Összegzés) A menekültügyi őrizet bevezetése óta rendelkezésre álló adatok, valamint a bírósági döntések alapján megállapíthatjuk, hogy az őrizet elrendelése során sokszor hiányzik az egyéni körülmények vizsgálata, a döntésekből nem derül ki az elrendelés oka, azaz, hogy egy adott menedékkérő miért kerül őrizetbe.

A menekültügyi őrizet intézményét, majd a bevezetését követő jogalkalmazási gyakorlatot több civil szervezet és az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága is kritikával illette.

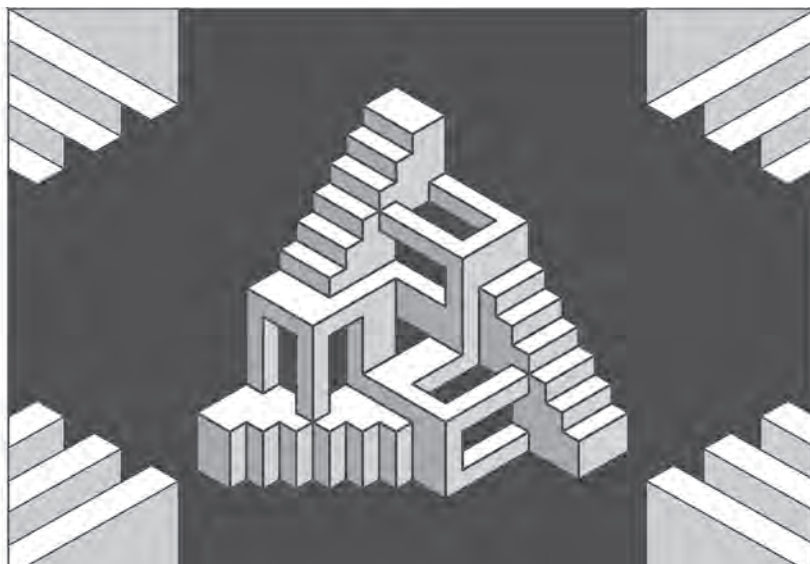
A megfogalmazott kritikák közös eleme, hogy a jogszabályban túlságosan kiterjesztően került megfogalmazásra az őrizet jogalapja, az önálló jogorvoslat lehetőségének, valamint az őrizet hatékony alternatíváinak hiánya miatt.

Álláspontom szerint a menekültügyi őrizet elrendelési feltételeit szűkíteni szükséges, tekintettel arra, hogy annak ellenére, hogy a jogszabály taxatív felsorolja a menekültügyi őrizet elrendelésének eseteit, túl nagy mozgásteret enged az Országos Idegenrendészeti Igazgatóságnak azzal, hogy a jogszabály megfogalmazása általános, nem minden esetben megfogható. A jogintézmény pozitív megítélése és a jogbiztonság visszaállítása érdekében szükséges a jogalkalmazás során a kérelmező egyéni élethelyzetének vizsgálatára nagyobb hangsúlyt fektetni az eljárás során, továbbá nagyobb teret biztosítani a menekültügyi őrizet alternatíváinak, mint a kijelölt helyen tartózkodásnak, a menekültügyi óvadéknak, valamint hatóság előtti rendszeres jelentkezési kötelezettségnek.²⁷

JEGYZETEK

- 1 Balázs László: Az idegenrendészeti hatóság tevékenysége rendkívüli migrációs helyzetben, In: *Belügyi Szemle*, 2017/2. 5–19.
- 2 T/11207 törvényjavaslat
- 3 Klenner Zoltán: A menekültügyi őrizet és bevezetésének szükségessége, In: Gaál Gyula – Hautzinger Zoltán (szerk.): *Tanulmányok „A változó rendészet aktuális kihívásai” című tudományos konferenciáról*. Pécs, 2013, 298. [Pécsi Határőr Tudományos Közlemények XIV.]
- 4 Balázs László: Az idegenrendészeti hatóság tevékenysége rendkívüli migrációs helyzetben, In: *Belügyi Szemle* 2017/2., 5–19.
- 5 Magyar Helsinki Bizottság: <https://helsinki.hu/menekultugyi-orizet-uj-intezmeny-regi-gondokkal/> (2022.04.10-ei állapot)
- 6 <https://helsinki.hu/wp-content/uploads/anonim-MHB-jelentes-menekultugyi-orizet-gyakorlatrol.pdf> (2022.04.10-ei állapot)
- 7 <https://helsinki.hu/wp-content/uploads/BAH-valasz-menekultugyi-orizet-gyakorlatrol-20140429.pdf> (2022.04.10-ei állapot)
- 8 https://helsinki.hu/wp-content/uploads/torvenymodositas_ehzetes_ellen.pdf (2022.04.10-ei állapot)
- 9 Klenner Zoltán: A menekültügyi őrizet és bevezetésének szükségessége, In: Gaál Gyula – Hautzinger Zoltán (szerk.): *Tanulmányok „A változó rendészet aktuális kihívásai” című tudományos konferenciáról*. Pécs, 2013, 298. [Pécsi Határőr Tudományos Közlemények XIV.]
- 10 Balázs László: Az idegenrendészeti hatóság tevékenysége rendkívüli migrációs helyzetben, In: *Belügyi Szemle*, 65(2) 5–19.
- 11 Tóth Judit: *A menedékjogi eljárás buktatói*. Állam- és Jogi tudomány, 60 (4). 105–119.
- 12 KSH weboldal: https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0026.html (2022.04.15-ei állapot)

- 13 Stepper Péter: A kényszermigráció mint biztonsági fenyegetés a visegrádi országokban, In: *Nemzet és biztonság*, 2018/1. 115–141.
- 14 Kérelemre a Belügyminisztérium, Jogszabály-előkészítő és Koordinációs Főosztály által 2022.02.17. napján megküldve.
- 15 Az Egységes Nyomozóhatósági és Ügyészségi Bűnügyi Statisztika (ENYÜBS) egy ún. követő jellegű statisztika, melybe az adatok akkor kerülnek regisztrálásra, ha a büntetőeljárást a nyomozóhatóságok (rendőrség vagy NAV), illetve az ügyészség befejezte.
- 16 2013. július 1-jén hatályba lépett a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény (a továbbiakban: Btk.). A korábban hatályos 1978. év IV. törvény (a továbbiakban: régi Btk.) egyes tényállásai nem megfeleltethetők a Btk. tényállásainak. A régi Btk. több olyan tényállást is tartalmaz, amelyek a Btk.-ban már nem jelennek meg. Ugyanakkor több olyan tényállás is van, melyeket a Btk. vezetett be, így ezek elkövetése esetén csak 2013. július 1-jét követően volt lehetséges büntetőeljárást indítani.
- 17 A 2013. július 1-jét megelőzően indult büntetőeljárásokat – amennyiben a régi Btk. alapján az elkövetett cselekmény enyhébben büntetendő, mint a Btk. alapján – a régi Btk.-nak megfelelően kell megítélni. Mivel esetenként a nyomozás éveik is eltarthat, előfordul, hogy a statisztikában régi Btk.-s bűncselekmény kerül regisztrálásra 2013. július 1-ét követően.
- 18 Kérelemre a Legfőbb Ügyészség által 2022.02.28. napján megküldve.
- 19 Tóth Judit, Nagy Boldizsár, Kovács András György: „A Kúrián nincsenek menekültügyek” – a menekültügyi joggyakorlatot elemző csoport jelentésének margójára, In: *Acta Humana* 2014/3. 39–56.
- 20 http://www.bmbah.hu/index.php?option=com_k2&view=item&layout=item&id=177&Itemid=1232&lang=hu (2022.05.09.)
- 21 C-808/18. sz. Bizottság kontra Magyarország ügy
- 22 2013/32/EU irányelv
- 23 2013/33/EU irányelv
- 24 2008/115/EK irányelv
- 25 <https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2020-12/cp200161hu.pdf>
- 26 <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-164466%22%5D%7D> (2022.04.24-ci állapot)
- 27 Az ítélet teljes szövege: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-172091> (2022.04.26.)
- 28 <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-215711%22%5D%7D> (2022.05.01)
- 29 Met. 31/H.§

Olvasásszociológiai paradigmaváltás Erdélyben – A kulturális szegmentáció és a modern osztályfejlődés aspektusai Pierre Bourdieu homológiaelmélete mentén

---

(Bevezető) Jelen tanulmányban kísérletet teszek Pierre Bourdieu kulturális tőkeelmélete nyomán az olvasás mint kulturális tőke társadalomtudományi diskurzusának bemutatására.

Első fejezetben Bourdieu munkásságának főbb elméleti támaszpontjait szándékozom bemutatni a habitus, a tőkeelmélet terminusainak rövid vázolásával. A második fejezetben kísérletet teszek a kulturális tőke ismérveinek, tipológiájának megragadására, melyet követően dolgozatom harmadik fejezetében az olvasás mint kulturális tőke bemutatására szűkítem a kulturális tőkeelmélet hozzáadásait. Ekkor Bourdieu kulturális tőkeelméletében a tágabb értelemben vett kortárs olvasásszociológiai kihívások nagyelméletet keresem. A tanulmány negyedik fejezetében az individualizációs elméletek, modern osztályfejlődéseméletek mentén mutatom be Bourdieu osztályhomológiájának teóriáját.

Összegzésképpen Bourdieu osztályhomológiájának elméleti aktualitását a kulturális szegmentáció, az életstílus-csoportok modelljének kritikai keresztmetszetében helyezem el, kiemelve annak ma is érvényesülő aktualitását az olvasói fogyasztói csoportok Erdély mintáin keresztül.

(*Pierre Bourdieu munkásságának főbb kulcsfogalmai*) Pierre Félix Bourdieu szociológus, a modern társadalomtudomány egyik legemblemikusabb alakja 1930-ban született a franciaországi Denguinban. Felsőfokú tanulmányait filozófia szakon az École normale supérieure-ban szerezte, majd középiskolai tanárként az algériai háború ideje alatt kezdett szociológiai irányultságú kutatásokba az Algírban megfigyelt kabil törzsek között. Tanulmánykötetének megjelenését követően 1962-ben asszisztens a párizsi egyetemen, ahol a *Centre de sociologie européenne* kutatóközpont titkárává, 1964-ben a *l'École Pratique des Hautes Études* (EPHE), majd az ebből 1975-ben alakult *1975 l'École des Hautes Études en Sciences Sociales* (EHESS) tanárává avanszál. A *Centre de Sociologie de l'Éducation et de la Culture* kutatóintézet megalapítása az ő nevéhez fűződik, valamint 1981-től a *Collège de France* Szociológiai Szekciójának elnökeként számos kitüntetést és elismerést köszönhet neki a konstruktivista szociológia.

Bourdieu elméleti megfontolásai Max Weber, Emilé Durkheim, Karl Marx és Claude Lévi-Strauss eszmei előfutárok munkásságára vezethetők vissza. Az önmagát konstruktivista strukturalizmussal jellemző Bourdieu elsősorban olyan eszmetörténeti kérdéseket feszegetett, melyek az ókori fátum, sors fogalomkörében évezredek óta foglalkoztatták a tudományt. A szabad akarat, az eleve elrendeltetés problémája Szent Ágostonnál érhető elsőként szisztematikusan tetten, de a reformáció predestinációs tanaiban, majd a hegeli, marxi *tudat* (akarat) és a *lét* (materiális adottságok) közti problémájában öltének testet.

„A konstruktivista strukturalizmus megjelölésében a strukturalizmus kifejezés azt jelenti, hogy a társadalmi világban a nyelven, mítoszon és a többi szimbolikus rendszeren kívül léteznek olyan objektív struktúrák, amelyek az ágensek tudatától és

akarattól függetlenek, ám mégis képesek az ágensek gyakorlatait és megnyilvánulásait orientálni és megszabni. A konstruktivista pedig azt hivatott kifejezni, hogy mind a habitust alkotó észlelési, gondolkodási és cselekvési sémák, mind a mezőknek és társadalmi osztályoknak nevezett társadalmi struktúrák meghatározott társadalmi genezissel rendelkeznek” (Hadas, 2002).

Az akarat mögött munkálkodó lét determinatív jellegéből fakadóan jut el a szokásrendszer, a habitus definiálásáig, mely mint egyéni magatartások mögött megnyilvánuló közösségi-szocializációs sémákon alapuló attitűdök, gondolkodási minták összessége mindig előtérbe kerül egy-egy társadalmi kihívás megoldásaként. „A habitus az összes olyan bensővé tett diszpozíció összessége, melyek a magatartást és a gondolkodást, az észlelést és az érzelmeket, a mimikát és a gesztikulációt, a nyelvet és a szembeszédet szabályozzák és irányítják” (Wehler, 2001: 249). A társadalmi szokásrendszerben élő egyén nem tud teljesen függetlenedni a habitustól, látásmódjától, az mindig ott munkálkodik az egyéni cselekvések, konkrét helyzetek, ún. *praxis*ok mozgatórugójaként – véli Bourdieu – mintegy öntudatlanul. A „háromnegyed-részben automata” ember egyéni viselkedését társadalmi osztályának közös habitusa határozza meg elméletében, melyben a habitus egy olyan sajátos integrációt valósít meg, amelyet egy osztály valamennyi tagjának az első, statisztikailag közös tapasztalatai uralnak (Bourdieu, 1983).

A Bourdieu nevéhez fűződő mezőelmélet a differenciált modern társadalom alapélményéből táplálkozik: sajátos logikával rendelkező, bizonyos társadalmi csoportokra jellemző együttműködési tér, ahol a cselekvők erőforrások és aduk mentén szerveződnek belső hatalmi-hierarchikus erőviszonyok mentén. A társadalomban való helytállás ezekben a differenciált mezőkben folytatott küzdelemből áll – vallja. Marxszal ellentétben a konfliktust nem osztályok köztinek feltételezi, hanem mezőkön belüli dominancia iránti küzdelemként, a cselekvő (egyéni és hozott) habitusai által vezérelt játszmákként.

Bourdieu tőkeelméletében a társadalom közgazdaságtanát igyekszik modellálni, amikor a mezőelméletben bevezetett erőforrásokat tőkékként kategorizálja, különböző fajtáinak bemutatásakor pedig úgy tekint rájuk, mint amelyek a hatalom különböző formáit is egyszersmind kölcsönösen fenntartják. Tőkefelhalmozásnak tekinti magát a teljes társadalmi berendezkedést, a történelmet, mondván, hogy *idő*beni felhalmozásból, *munka* által létrejövő konstruktum, melyben nem lehet mechanikusan alkatrészt cserélni, ha meghibásodik. A történések kiszámíthatósága, a dolgok objektivitásában rejlő ereje magában kódolja a fennmaradási tendenciát is, mely biztonságot, védelmet nyújt a lehetetlen történések ellenében. A erőforrások tőketípusait gazdasági, társadalmi (kapcsolati), kulturális és szimbolikus tőke típusaira bontja, melyek elméletében árucere-viszonyokként egymásba konvertálhatók, a társadalomban alapvetően profit-maximalizálásra törekvő folyamatokban transzferálhatók.

A továbbiakban a kulturális tőke definícióját és recepcióját szándékozom bemutatni olvasásszociológiai doktori disszertációs témám elméleti keretét feltételezvé benne.

(*A kulturális tőke ismérvei*) „The social world is accumulated history” – mondja az angol fordításban elhíresült tőkeelméletének kezdőmondatában, vagyis a társadalom világa felhalmozott történelem, kumulatív, megszakítások nélküli folyam. Elmélete már azért is formabontó, mert az utómodern, posztmodern széttöredezettségi narratívában olyan nagyvelbeszélést feltételez, melyben jól determinált helye van minden elemnek a linearitásban. „Tőke alatt Bourdieu anyagi vagy inkorporált formában felhalmozott munkát ért,

a tőke ilyen értelemben eltárolt munka, médiumba zárt idő, erőfeszítés, energia – felkészülés a szűk esztendőkre, a tervező és fenyegetettségében szorongó ember kísérlete a biztonságos környezet tartós megteremtésére” (Galántai, 2014: 645). Definíciójában a tőke olyan javakként jelenik meg (legyen az bármelyik típusú), mint anyagi vagy elsajátított formában felhalmozott munka, melyet az idő függvényében értékelhetünk. A közgazdaságtani tőkefogalom használatakor árucere-folyamatokként feltételezi az egyén társadalmi mezőkben történő mozgását, melyeket mint *homo oeconomicus* folyamatossá érdek- és profitmaximalizálás vezérel.

A tőkék konverzációjának általános közgazdaságtani megalapozásában a Pierre Bourdieu-i elmélet szerint a gazdasági, kulturális és társadalmi tőke hármasa egymással kölcsönhatásban állnak, mindegyik tőke egymás komplementer velejárója, és alapvetően gazdasági tőkévé alakítható. Míg a gazdasági tőkét közvetlenül pénzzé alakíthatóknak feltételezhetjük gazdasági ismérvek alapján (felhalmozott javakként tárolt munka), addig a kulturális tőke ilyenképpen tárgyalása nagyobb elméleti alapozást igényel Bourdieu részéről.

„A kulturális tőkének is három formája van: lehet inkorporált (bensővé tett), létezhet tárgyasult formában (könyvek, festmények, gépek stb.), illetve intézményesülten, amely az iskolai végzettséget igazoló bizonyítványként jelenik meg” (Hegedűs, 2014: 310). Bourdieu modellje szerint a kulturális tőke anyagi javakban is átadható, mint tárgyak, könyvek, könyvállomány, festmények, kulturális értékek. Azonban átadható, felhalmozható a szülői házból látott minta révén is, mintegy a szocializáció során. A materiális hordozóhoz való attitűd, jelen esetben a könyv mint kulturális tőke manifesztumához való viszony, szokásrendszer, melyek annak élvezetét vagy használatát lehetővé teszik, kulturális képességek átadása is egyben, melyek a család kulturális színvonala és a gyerekek tanulmányi eredményei között összefüggést teremtenek (Bourdieu, 1999).

A beépített kulturális tőke fogalmában Bourdieu az anyagiakkal közvetlenül nem mérhető voltát hangsúlyozza, mely közvetlenül nem cserélhető, nem átruházható, azonban mint amit érvelésében az iskolai sikerrel magyaráz, speciális profitot jelenthet később az iskolai piacon a különböző osztályok és rétegek közötti eloszlására vonatkoztatva (Bourdieu, 1999). A kulturális tőke elsajátítására áldozott idejével, személyével fizet a személy, amikor képzettsége érdekében „tulajdonlás” tárgyává teszi a tudást, hogy tulajdonságává, szilárd részévé, habitusává váljon. Ennek érdekében a primer, családi nevelés kérdését külön tárgyalja, mint megtakarított előny vagy hátrány a szekunder nevelés sikere, a kulturális tőke profitábilissá tételének útján.

Teóriája szerint az elsődleges szocializációs színtér „minden esetben inkorporált kulturális tőkével látja el az iskolába belépő tanulót” (Galántai, 2014: 647), és az intézményes keretben elkezdődő oktatásban már hozamként, befektetett munkaként, személyiségében, gondolkodásmódjában térül meg a koragyermekkorban bekövetkezett idő. A kulturális tőke generációkon keresztüli transzmissziója, nevelési stragégiákban az utódok természetes közegeként keresztlési formájában történik meg, mintegy észrevétlenül - negatívan vagy pozitívan laesapódva a másodlagos szocializációba, az iskolába lépés fázisában. Osztályhomológiát feltételező vélekedése szerint a közoktatás a középosztály minőségi normáit tartja fenn, és az ebből a középosztálybeli társadalmi osztályból érkező gyerek számára otthon elsajátított inkorporált kulturális tőke szerint megegyező sémákat követ. Azonban az a társadalmi egyenlőtlenségek a gyerekek inkorporált kulturális tőkéként eltérő szintjeiben is megmutatkozik már iskolába kerüléskor is, alacsonyabb kulturális tőkével rendelkező közegekből érkezve egyértelmű hátrányt jelentve. Elméletében az oktatási rendszer ideologikus funkciójának bírálatát közli,

miszerint a konzervatív iskolarendszer alapvetően reprodukciós természetű, törvény-szerűen újratermeli a társadalmi egyenlőtlenségeket a kulturális tőke mentén, elmélyítve a deprivált mélyszegénység és társadalmi tőkétől megfosztott alsó társadalmi osztályok gazdasági-munkaerőpiaci érvényesülését is.

„Ha deprivált csoportról van szó, akkor a tanuló – a kivételektől eltekintve – negatív 12 hozamú inkorporált tőkével érkezik az iskolába, ami legjobb esetben csak idővesztéshez vezet, rossz esetben kizárást és az oktatási rendszer gyors elhagyását okozza számára. Az iskolarendszer gyors elhagyóit negatív hozamú inkorporált kulturális tőke jellemzi, és intézményesült kulturális tőke nélkül kerülnek a munkaerőpiacra – ez a kombináció a munkaerő-piaci kizárás tipikus, rendszerszerű előzménye. Így termelődik újra a gazdasági tőkétől, intézményesült és tárgyiasult kulturális tőkétől, és modern munkaerő-piaci, társadalmi tőkétől megfosztott (deprivált) mélyszegénység az iskolarendszer közvetítésével” (Galántai, 2014: 646).

Az intézményes kulturális tőke a humán tőke iskolájának nyomvonalán gazdasági mércéként is feltevéthető, lévén hogy a nevelésbe ágyazott, befektetett idő és beruházás diplomaszerezés által profitot eredményez vagy idővel anyagi vonzattá konvertálható. A művelődési tevékenység képzési hozadéka attól a kulturális tőkétől függ, amelyet a család előzőleg beinvestált, és hogy az iskolai végzettségi titulusok gazdasági és szociális hozadéka attól az örökölt társadalmi tőkétől függ, amelyet alátámasztásul igénybe vett. – Bourdieu (1999) ekképpen érvel a kulturális tőketípusok egymás kiegészítése mellett. Azonban mivel a kulturális tőke átadásának illetően módja nem látható módon történik (ellenben a gazdasági tőkével), gyakran tekintik a megszerzett tudástőkét szimbolikus és nem valóságos természetűnek, mintegy autoritásnak, mely szimbolikus tekintélyt érdemel.

A tárgyiasult, objektivizált kulturális tőke ugyanolyan közvetlenül átadható, mint a gazdasági tőke, hiszen a kultúra hordozójaként írások, könyvek, festmények, szobrok, műemlékek, hangszerek formájában sűríti a kulturális értéket a maga autonóm és koherens voltában. Tulajdonjogként átadható, ugyanakkor szerzői-szellemi jogok a készítőjét illetik a jogszabályok betartása mellett. Ugyanakkor értékelésük, befogadásuktól válnak érték közvetítő tárggyá, melyek az inkorporált kulturális tőkéből eredő tudáson, percepción alapszanak. Bourdieu ekképpen fogalmaz (1999: 160): „A kulturális javak tehát vagy anyagi elsajátítás tárgyai, ami gazdasági tőkét feltételez, vagy szimbolikusan sajátíthatók el, ami inkorporált kulturális tőkét feltételez.” Ugyanakkor az osztályspecifikus jegyekkel szorosan összefüggőnek feltételezi értékesíthetőségük konfliktusát, mondván, a kulturális termelés (művészet, tudomány stb.) területe a társadalmi osztályok terepén zajlik. Sokszor fegyverként, hatalmi eszközként használva a tárgyiasult kulturális tőkét a társadalmi mezőben.

Az intézményes kulturális tőke az inkorporált kulturális tőke titulusok, diplomák formájában történő objektíválása, mely által a munkaerőpiaci alkalmazhatósága gazdaságilag is mérhetővé válhat. „Az iskolai végzettség titulusa a kulturális kompetencia bizonyítéka, amely tulajdonosának tartós és jogilag garantált konvencionális értéket kölcsönöz” (Bourdieu, 1999: 160). A tudományos címek, diplomák, titulusok ugyanakkor elismerést kölcsönöznek a kulturális tőkének, illetve intézményesített formában annak hordozójának személye felé egyaránt. A tudás diploma formájú manifesztuma ezáltal a kulturális és a gazdasági tőke közötti konvertibilitást biztosítja – vallja Bourdieu a tőkeátalakulások elméletét megalapozva.

(*Az olvasás mint kulturális tőke*) Az olvasás mint kulturális tőke szintén hármasszintűen nyugszik, ennek okán Bourdieu tőkeelmélete mentén eredményesen bemutatható.

*Inkorporált kulturális tőke*ként az első szocializációs szintéren öntudatlan és tudatos folyamatokban nyilvánulhat meg: a dajkanyelvi fonématudatosítástól, szófelismeréstől a szókinccs gyarapításán, beszédtanuláson keresztül a családi literációs nevelői habitusok kialakításáig mindvégig építődik. Következő, szekunder szocializációs szakaszban az iskolában írás-olvasási kompetenciák tanulásaival, majd készség szintjére emelt olvasástudással továbbtanulás célzattal kamatoztatható. Kulcskompetenciaként valóságos eszközzé válik az olvasás: az önálló információszerzés, az élethosszig tartó tanulás előfeltétele és lehetősége, akár valóságos hatalom is a társadalmi egyenlőtlenségek kiküszöbölésére.

Bourdieu osztályhabitus elmélete és a kulturális tőke konnotációit számos kutatás elméleti keretként azonosítja. Beszámolók szólnak az osztályhomológiák érvényesége mellett, miszerint magasabb státusú, diplomás családok reprodukciós szándéka miatt az értelmiségi szülők esetében magasabb a kulturális tőke átadásának igénye, mellyel szoros kapcsolatban van a családi könyvállomány mérete (mint objektivizált kulturális tőke), az esti mese fontos fejlesztő szerepének belátása, az olvasási szokások kialakítása (*inkorporált kulturális tőke*) is (Hegedűs, 2014). A Hegedűs kutatásában vizsgált szegedi városi szülők gyermekei és a zákányszéki rurális közegben tanuló diákok eltérő családi literációs mintáik, szüleik iskolai végzettsége szerint más életpályát is fognak bejárni, mely az olvasás motívuma, mint gondolkodóvá nevelés eszköze mentén teljesen leképezhető. „A magasabb iskolai végzettségű szülők nagyobb arányban juttatják be gyerekeiket a magasabb presztízsű iskolákba, és a családi könyvtárak nagysága követi ezt a differenciálódást, az iskolai végzettség csökkenésével a családi könyvállomány nagysága is csökken” (Andor, 1999: 62).

Erdélyben több rétegspecifikusságot érintő olvasásszociológiai kutatás közölt szocioökonómiai háttérű, szülői iskolai végzettséggel, lakóhely szerinti olvasói habitust feltáró összeggést, mely a Bourdieu-i osztályhomológiát alátámaszthatja a kulturális tőke átadásának összefüggésében.

Gergely Erzsébet-Emese (2012) erdélyi magyar diákok olvasási szokásainak IEA–PIRLS (*IEA – International Association for the Evaluation of Educational Achievement, PIRLS – Progress in International Reading Literacy Study*) típusú kutatásából az olvasás családi és lakóhely szerinti faktorait összegzi. Az otthoni lakókörnyezet tanulásra, olvasási kompetenciákra, szövegértésre, olvasási szokásokra gyakorolt hatása a tanulók olvasói attitűdjeinek és motivációjának vizsgálatában, a PISA-tesztek eredményeiben is szignifikánsan megmutatkozik. A városi diákok olvasott könyvek számát tekintve jelentősen többet olvasnak rurális közegben élő diáktársaiknál, melyet magyarázatként emel ki a rurális közegben élők gyengébb szövegértési eredményeire is. „Hetedik osztályban növekedési tendenciát figyelhetünk meg a település típusának a növekedésével: falun olvasnak a legkevesebbet a diákok, városban többet, a legtöbbet pedig a megyeszékhelyeken olvasnak a diákok”^{*1} (Gergely, 2012: 19). A rurális-urbánus ellentét ezáltal az olvasás kedvező feltételeinek a hiányában, falusi környezetben a kulturális tőke, a diplomás családok kisebb számában, az intézmények szűkebb kínálatában is tetten érhető.

A család szocioökonómiai háttere, a szülők iskolázottsága tekintetében a felsőfokú tanulmányokkal rendelkező szülők gyerekei olvasnak a legtöbbet. „A felsőfokú végzettséggel rendelkező szülők gyerekei nemcsak a városi iskolákba járó társaiknál

olvasnak többet, de a falun élő felsőfokú végzettséggel rendelkező szülők gyerekei-nél is” (Gergely, 2012: 23). Azaz a városi közegben élő diplomás családok gyermekei az urbánus intézmények és társadalmi berendezkedés hatására előnyt élveznek olvasás szempontjából a rurális közegben élő diplomás családok gyermekeinél is. A szellemi tőke eloszlása szempontjából „a felsőfokú végzettséggel rendelkező szülőknek 10,9–12,2%-a él falun, 55,1–53,1%-a városban, és 34,1–34,7%-a a megyeszékhelyeken” (Gergely, 2012: 23), mely adatsor beszédes az olvasás népszerűsítésének problémájára nézve a rurális közegben.

(Bourdieu és a kulturális szegmentáció: A modern osztályfejlődéstől az életstílus-csoportok modellje felé) Ebben az alfejezetben arra a kultúraszociológiai paradigmaváltásra szándékozok figyelmet szentelni, mely az utóbbi időben Bourdieu osztályhomológiák elméletét a megváltozott kultúrafogyasztás mentén igyekszik kritika tárgyává tenni, melyet elsődlegesen a kulturális tőke digitalizációs változásával, az átalakuló fogyasztói csoportokkal magyaráz a szakirodalom. A fogyasztásalapú megközelítés alapélménye a társadalom hagyományos osztályalapú tagolódásának felbomlása, az élménytársadalomban kialakított életstílusok döntő társadalomszervező szerepe.

A társadalmi rétegződéskutatásokban a kulturális fogyasztás témaköre új érdeklődési horizontot kapott a kortárs művelődés- és olvasásszociológiában. Sági Matild (2010) kulturális szegmentációs elméletekbe ágyazott vizsgálatai a rétegspecifikus kultúrafogyasztás elméleteire igyekezett új dimenziókat feltárni.

Chan és Goldthorpe munkásságában, ahol a társadalmi osztályok és státuscsoportok, valamint a kulturális fogyasztás, illetve viselkedés közötti kapcsolat elemzésére fókuszálnak (Chan, 2013), három fő elméleti megközelítést látnak relevánsnak: (1) a homológiákat feltételező, (2) az individualizáció-elméleti és (3) az „omnivore-univore” modell.

Az első elméleti modell a homológiák feltételezése Pierre Bourdieu habitus-elmélete nyomán. Bourdieu szerint a weberi „osztály” (Class) és „rend” (Stand) nem különíthető el kategorikusan egymástól, a státuszpozíciót (és az életstílust) a társadalmi osztály olyan szimbolikus aspektusának kell tekinteni, amely szoros egységet alkot az osztállyal, életstílus és osztályhelyzet nem formálhatnak különböző variációkat. Ezek a habitus szocializációs folyamatainak öntudatlanná vált eredményében mérhetőek, melyek gondolkodási és cselekvési kereteket egyszerre diszponálnak az egyén számára. A mező mérhető fogalma társul elméletében a habitushoz, mely jellegzetes társadalmi mozgásteret feltételez. „A homológiai megközelítés szerint tehát a társadalmi struktúrában elfoglalt (osztály-)pozíció, és a kulturális rétegződésben elfoglalt hely egymással szorosan összekapcsolódik: a magasabb pozícióban levők alapvetően a magas kultúrát vagy az elit kultúrát preferálják, az alsóbb osztályok tagjaira pedig a tömegkultúra élvezete jellemző” (Sági, 2010: 289). „A kulturális rétegek közül a felső rétegek diktálják a szabályrendszert és minősítik a többséget. Az alsóbb rétegek ezt a kulturális minősítést többnyire elfogadják. Tehát ez azt jelenti, hogy a legitimitás szférájába tartozó preferenciák és ismeretek hierarchikusan oszlanak el, más szóval a fogyasztási modellek hierarchikus rendszert alkotnak.” – összegez Szabó Júlia (Szabó, 2018: 64), Bourdieu kulturális legitimitás-fogalmának magyarázataképpen.

Másik elméleti keretként Featherstone (1987) individualizáció-elméletét érdemes vizsgálnunk, mint amely szerint az egyén a felbomlott osztálystruktúrák hiányában a megváltozott posztmodern, Ulrich Beck-i kockázat-társadalmi kontextusában individuumként

független, azaz társadalmi-demográfiai jellegzetességektől mentesen alakítja ki az életstílusát. A későmodern társadalomban sok kritika érte a homológiák elméletét, a megnövekedett szabadidő és jobb anyagi feltételek hatására életstílusban, életminőségben diverzifikálódott a társadalom hagyományos hierarchia-modellje. Beck szerint: „a »rendi« színezetű osztályhelyzet hagyománya elvész, és megindul az élethelyzetek és életutak diverzifikálódása és individualizálódása, amely a társadalmi osztályok és rétegek hierarchia-modelljét aláássa” (Beck, 2004: 351).

Bukodi Erzsébet 1999-2000-ben a KSH Társadalomstatistikai Főosztály által végzett Életmód és időmérleg-vizsgálat adatait elemezve a következőkre jut: „ugyan szoros kapcsolat mutatkozik a társadalmi rétegződésben elfoglalt pozíció (és különösen az iskolai végzettség), valamint a kulturális fogyasztás között – a legmagasabb iskolai végzettségűek lényegesen nagyobb valószínűséggel tartoznak a „mindenevők” közé, mint akár az exkluzív kulturális fogyasztók, akár pedig az egyféle kulturális aktivitást mutatók közé, míg a kulturálisan inaktívak leginkább az alacsony társadalmi helyzetűek köréből kerülnek ki – mégsem állítható az, hogy a rétegződésben elfoglalt hely és a kulturális fogyasztás közötti kapcsolat markáns és áthatolhatatlan” (Sági, 2010: 293). Jelentős tényező a család szerepe, különösen az apa státusa, ami Bukodi szerint a posztszocialista országokban még a rendszerváltást követően is erősen szervezi a kulturális rétegződést, valamint arra a következtetésre jut, hogy ezen országokban a horizontális tagolódás (státuszpozíció) nem váltotta fel a vertikális tagozódást (osztálypozíciót).

Harmadik elméleti keret Peterson és Simkus (1992) Az „omnivore-univore” megközelítésmódja, mely szerint a kultúrafogyasztásban érvényesülő tendenciák vizsgálatakor polemizál Bourdieu homológiákat feltételező habituselmélete, valamint Featherstone általi individualizációs elméletével egyaránt. Új kultúra-fogyasztási típusok kialakulásával érvelnek a korábbi elméletek meghaladottsága mellett, melyben már nem az elitkultúra-tömegkultúra, sokkal inkább a mindenevők és egyoldalú fogyasztók kettőssége szervezi a viszonyítási pontokat, hiszen a „a magaskultúra és a populáris kultúra közötti választóvonal átjárhatóbbá válik” (Szabó, 2018: 67). A társadalmi egyenlőtlenségi viszonyrendszerben elfoglalt pozícióban új kategóriákat jelölnek meg, mint: omnivore (mindenevők, exkluzív kultúrafogyasztók), univore (csak bizonyos tömegkultúrát fogyasztók, alacsonyabb társadalmi presztízsű tábor.)

Chan arra a kérdésre fókuszált, hogy az osztálypozíció, a státuszpozíció és a kulturális fogyasztás mennyiben individuális, mennyiben pedig osztályjellegű vonásokkal társul. A kulturális fogyasztást úgy definiálja, mint egy önkifejezési mód, életstílus, ezáltal a státushelyzetből levonható. Elméletük nyomán Sági négy fő klasztert állapít meg a magyar társadalom kultúrafogyasztási gyakorlatát illetően: nélkülözők, egysíkúak (univores), válogatóság, mindenevők (omnivores).

Szabó Júlia az erdélyi magyar fiatalok kulturális szegmentációját vizsgálva szintén a fenti három elméletbe próbálja meg besorolni az erdélyi kultúrafogyasztást, arra keresve a választ, hogy „kulturális mindenevőség” felbukkanása mennyiben osztja fel másként az osztályalapú megkülönböztetést a kulturális fogyasztás terén? A Kárpát-medencei ifjúságszociológiai kutatás (GeneZYs 2015) adatait használva 1000 erdélyi 15-29 éves magyar fiatal értékvilágát, közéleti-politikai részvételét, munkaerő-piaci állapotát, vallásosságát, állampolgársággal és migrációval kapcsolatos kérdésekhez való viszonyulását, valamint az etnikai és nemzeti identitását vizsgálta. Négy fő klasztert állapít meg az erdélyi fiatalok kultúrafogyasztása terén:

1. „Screenagerek” csoportja, amely csoportba a fiatalok 30%-a tartozik. Elnevezését az internet és képernyők előtt töltött aktivitásuk okán kapta, aktív Facebook-felhasználók, otthon néznek filmeket, chatelnek, zenét hallgatnak, online videójátékoznak. Jellemzően keveset részesülnek a magaskultúra hordozóiból: színház, opera, hangverseny, könyvtár, könyvolvasás ritkán képezi fő tevékenységeik tárházát. Inkább városi környezetben élők tartoznak ide, főként férfiak, tanulmányokat tekintve főleg érettségivel rendelkezők, akiknek apai végzettsége szintén főként érettségi, foglalkozási pozíciójuk leginkább alkalmazott.
2. A „magaskultúra orientáltak” csoportja (22,7%) a második klaszter, amely fiatalokra jellemző már a színházlátogatás, hangverseny, opera, táncházak, magaskultúra tartalmainak fogyasztása. Magas gyakoriságot mutat köreikben a kreatív tevékenységek űzése: zenélés, festés, rajzolás, írás (saját blog vagy vers), valamint a könyvek iránti nyitottság, könyvárba járás, könyvolvasás. Társadalmi-demográfiai jellemzőik: inkább lányok, főleg városban élők, iskolai végzettségük szerint érettségivel vagy egyetemi diplomával rendelkeznek, családi háttérükben a szülők inkább egyetemi vagy magiszteri diplomával rendelkezők, magasan képzettek.
3. A „mindenevők” csoportjába 22%-a tartozik a fiataloknak, rájuk jellemző, hogy a vizsgált aktivitások mindegyikében jelen vannak: mind a magas kulturális tevékenységekben, mind a közösségi média használatában, szórakozóhelyeken, plázákban szintén szívesen töltik szabadidejüket. Társadalmi jellemzői ezen klaszternek: főként nők, városi származásúak, a szülői foglalkozást tekintve főként alkalmazottak, itt található a legtöbb vezető beosztású, illetve vállalkozó szülő gyereke egyaránt.
4. A „passzívak” (25,6%) csoportja képezi az erdélyi fiatalok negyedik csoportját. Fő tevékenységük főként a zenehallgatás és tévézés, illetve barátokkal való együtt lógás, minden más tevékenység messze alulmarad a többi csoport tevékenységének mért gyakoriságánál. Társadalmi-demográfiai szempontból inkább férfiak, falusi környezetben élők, iskolai végzettség tekintetében maximum 8 osztályt vagy szakiskolát végeztek, apai végzettségben szintén ezen paraméterek mentén felülreprezentáltak. Foglalkozásuk inkább alkalmi munka, illetve magasan reprezentáltak az inaktívak.

Arról, hogy milyen mértékben befolyásolja az apa iskolai végzettsége és foglalkozása, illetve a megkérdezett életkora a csoporthoz való tartozást, regresszióelemzéssel történő adatvizsgálattal az alábbi összefüggésekre derült fény. A csoporthovatartozást az életkori sajátosságok nagy mértékben befolyásolták. A screenagerek és magaskultúra csoportjába 20–24 éves fiatalok (köztük a nem és az apai végzettség volt szignifikáns eltérés), míg a mindenevők 15–19 évesek fiatalokat foglalnak magukba, a negyedik, passzívak klaszterébe pedig 25–29 évesek tartoznak. „Az apa iskolai végzettsége is szignifikáns összefüggést mutat a csoporthovatartozással: minél magasabb az apa iskolai végzettsége, annál nagyobb az esélye annak, hogy a megkérdezett a magaskultúra fele orientált, illetve a mindenevők csoportjába tartozzon. Azt mondhatjuk, hogy az eredményeink részben alátámasztják az individualizációs hipotézist, mely szerint a mai modern fogyasztói társadalomban kialakuló társadalmi csoportokat (milióket) inkább az életkor és a képzettség (Schulze, 2000) határozza meg” (Szabó, 2018: 75).

A foglalkozás tekintetében a mindenevők esetében azonban szignifikáns kapcsolatot láthatunk. Ha az apa magas státusú pozíciót tölt be, valószínűbb, hogy gyermeke a mindenevők csoportjába tartozzon. Hatszorosa az esélye arra a vezető beosztású apának, hogy a passzív klaszter helyett a mindenevők csoportjába tartozzon.

Összegzésül az erdélyi fiatalok kultúrafogyasztására jellemző adatokat, azt láthattuk, hogy érvényesül az új fogyasztói csoportok megléte, főként a mindenevők csoportjának megjelenésével. Ennek ugyanakkor jelentős társadalmi-demográfiai faktorai vannak, melyek főként az apai foglalkozási pozíció, az életkor és az apai iskolázottság kíséri felülreprezentáltan. Chan teóriáját ez az eredmény meglehetősen alátámasztja, hiszen „az exkluzív (magas) kultúrafogyasztók mellett jól láthatóan megjelennek a mindenevők, akik magas státusú, felsőfokú végzettséggel rendelkező fiatalok” (Szabó, 2018: 75).

Az erdélyi magyar fiatalok kulturális szegmentációjában a fenti kutatásra alapozva azt láthatjuk, az életstílus csoportok még nem váltották le egyértelműen a hagyományos osztály modelleket. Hiszen a vertikális és horizontális differenciálódás egyszerre érvényesül még, tekintve az apai foglalkozás és iskolázottság magas presztízsű, osztályjellegre utaló nyomait, valamint a generációkutatásból is jól ismert életkori csoportok, a netgenerációs fiatalság megváltozott kulturális fogyasztásának dinamikájának hatását.

Noha új életstílusok jelentek meg a magaskultúra univerzálissá, globálissá válásának köszönhetően, a kultúrahordozók és stílusok is egyre szélesebb körben elérhetőek, sőt, keverednek, továbbá a hagyományos osztályjellegű struktúrák is megváltoztak, mégis Bourdieu osztályhabitusának elmélete a kulturális tőke kapcsán ma is kimutatható a fiatalok olvasásszociológiai rétegződésének dinamikájában. Ennél fogva Bourdieu kulturális tőkeelmélete érvényes elméleti keretként szolgál, melyre alapozva az olvasásszociológiai kultúrafogyasztás mindmáig teoretikusan építhető.

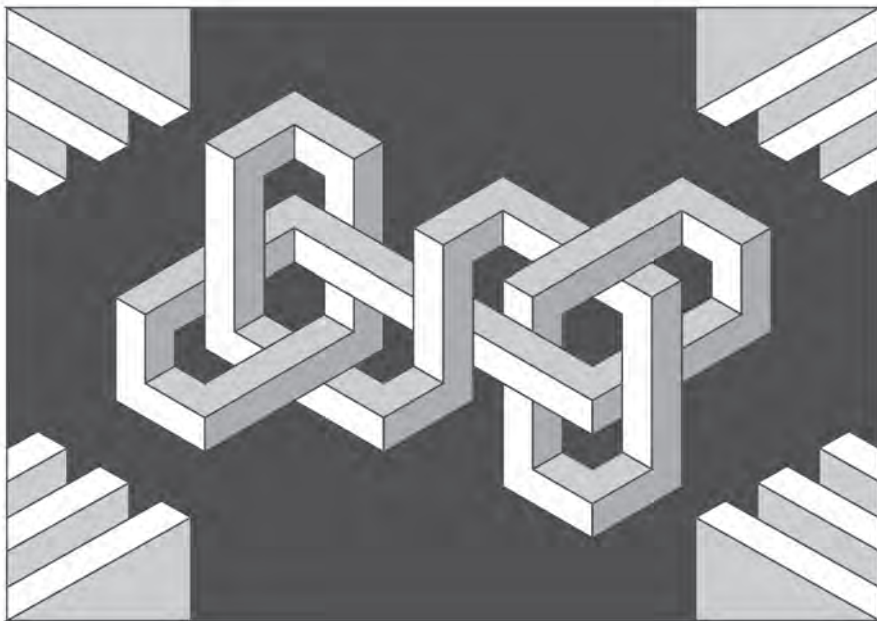
FELHASZNÁLT IRODALOM

- Andor M. (1999): A könyv mint a kulturális tőke mutatója. *Iskolakultúra*, 9 (11), 62–70.
- Beck, U. (2004): Túl renden és osztályon? Társadalmi egyenlőtlenségek, társadalmi individualizációs folyamatok és az új társadalmi alakulatok, identitások keletkezése. In: Angelusz, R. (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 322–356.
- Bourdieu, P. (1983): Ökonomisches Kapital, kulturelles Kapital, soziales Kapital. In: Reinhard Kreckel (szerk.): *Sozial Ungleichheiten*. Göttingen, Schwartz, 183–198.
- Bourdieu, P. (1999): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: Angelusz R. (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 156–177.
- Chan, T. W. (2013): Understanding Cultural Omnivores: Social and Political Attitudes. *The British Journal of Sociology*, 70 (3), 784–806. <https://doi.org/10.1111/1468-4446.12613>
- Galántai L. (2014): A tőke öröksége. Reflexiók Pierre Bourdieu tőkeelméletére. *Educatio*, 2014 (4), 643-649.
- Gergely E. E. (2013): Ki olvas ma (még) az iskolában? *Erdélyi Társadalom*, 11 (1), 11–28.
- Featherstone, M. (1987): Lifestyle and consumer culture. *Theory, Culture and Society* 4, 55–70.
- Hadas M. (2002): A libido academica narcizmusa: (Pierre Bourdieu: Férfiuralom). *Replika*, 47/48, 175–194.
- Hegedűs Sz. (2014): A kulturális tőke szerepe az olvasóvá nevelésben. Olvasásvizsgálat egy városi és egy falusi iskolában. *Könyvtári Figyelő*, 60 (3), 305-320.
- Peterson, R. A., Simkus, A. (1992): How musical tastes mark occupational status groups. In: Lamont, M., M. Fournier (szerk.), *Cultivating differences: Symbolic boundaries and the making of inequality*. Chicago, University of Chicago Press, 152-186.

- Sági M. (2010): Kulturális szegmentáció: „mindenevők”, „válogatósak”, „egysíkúak” és „nélkülözők”? Az „omnivore-univore” modell alkalmazhatósága Magyarországon. *Társadalmi Riport*, 10 (1), 288–311.
- Schulze, G. (2000): Élménytársadalom. A jelenkor kultúrszociológiája. *Szociológiai Figyelő*, 2000 (1/2), 135–157.
- Szabó J. (2018): Kulturális szegmentáció az erdélyi magyar fiatalok körében. *Társadalomtudományi Szemle*, 8 (3), 62–79.

JEGYZETEK

- *1 „A fiúk falun a felmérést megelőző évben átlagosan 2,3 könyvet olvastak magyarul és 0,7-et románul, míg a megyeszékhelyek iskoláiba járó fiúk 4,5 könyvet magyarul és 1,6-ot románul (tehát a megyeszékhelyek iskoláiban a fiúk is kétszer annyit olvasnak, mint a falusi iskolákba járó társaik). A falusi iskolákba járó lányok átlagosan 5,5 könyvet olvastak magyarul és 1,5-öt románul, míg a megyeszékhelyek iskoláiba járó lányok 8,8 könyvet olvastak magyarul és 3,2-t románul”. (Gergely, 2012: 22)

Kétszáz éve született Louis Pasteur

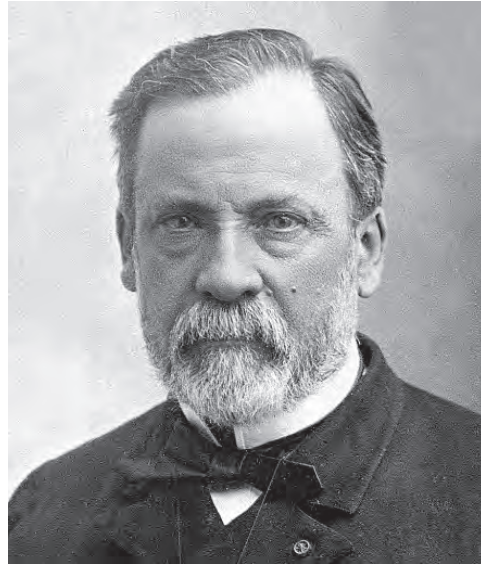

Az az elmélet, hogy a betegségeket nem ördögök vagy miazmák okozzák, hanem mikroorganizmusok, alig több mint egy évszázados. A fertőzés elméletének Fracastorius reneszánsz olasz orvostól, a szifilisz névadójától kezdve két évszázadon át megvolt a maga tábora, de nem tudták határozottan bizonyítani. Csak a tizenkilencedik század második felében kezdett változni a helyzet, részint elszigetelt orvosi megfigyelések, részint Joseph Lister angol sebészhez hasonló tudósok módszeres munkája nyomán. De a bakteriológia később oly rendkívül sikeressé vált tudományát általában azonban a tavaly bicentenáriumi Louis Pasteur lángelméjével kapcsolják össze.

Louis Pasteur 1822. december 27-én született Dôle-ban, Kelet-Franciaországban.

Apja, Joseph Pasteur, a napóleoni hadsereg őrmestere, szakmájára nézve cserzővarga, aki igen pozitív hatással volt a fiára. Fiatal korában Louis sokat ígérő festőként indult, fennmaradt portréi rendkívüli tehetségről árulkodnak, de tizenkilenc éves korában becsvágya a tudományos pálya felé vonzotta. Miután elvégezte a gimnáziumot, a családjával úgy döntöttek, hogy tanulmányait a párizsi École Normale Supérieuren folytatja, amely, akárcsak manapság, a humán és természettudományok tanárait képezte. Jellemző Pasteur szorgalmára, tökéletességre való törekvésére, önteltségére és hóbortosságára, hogy 1842-ben, amikor meglehetősen gyenge eredménnyel átment a felvételi vizsgán, például kémiából „közepes” osztályzatot kapott, nem volt hajlandó beiratkozni. Tanult még egy évet, megismételte a felvételit, s csak akkor iratkozott be, amikor a vizsgát kitűnő eredménnyel tette le. Fizikát és kémiát tanult, szakvizsgái után tanári diplomát kapott 1846-ban. A következő évben két disszertációt védett meg, az egyiket fizikából, a másikat kémiából.

Első felfedezése 1848-ban az akkoriban igen kutatott krisztallográfiához fűződött, és bebizonyította makacosságát, megfigyelőképességét és általános elméletek kidolgozására való képességét. A vegyszerek érdeklődését felkeltették bizonyos tartarátkristályok, amelyek kémiailag azonosak voltak, viszont optikai tulajdonságaik különböztek, azaz némelyik elhajlította a fényt, némelyik pedig nem. J.J. Berzelius kitalálta az *izomer* kifejezést az egyforma kristályok eme tulajdonságának a leírására, csak éppen az okot nem látták világosan. Rendkívül pontos, de nagyon is unalmas vizsgálatok után, amelyekhez nagyítóval ellátott csipeszt használt, Pasteur kimutatta, hogy a kristály két formája valóban egymás tükörképe. A legenda szerint, amikor megoldotta a problémát, a következő, sokszor idézett kijelentést tette: *Tout est trouvé!* Mindent megtaláltam! Rájött, hogy nem egyszerűen a tartarátkristályok problémáját oldotta meg, de a molekulák

szimmetriahiányát, az anyagok egy egész új osztályát fedezte fel. Annak a tudományát, hogyan befolyásolja a molekulaszervezet egy vegyület tulajdonságát, *sztereokémiának* nevezte el.

Pasteur 1854-ben lett a Lille-i Egyetem kémiai tanszékének tanára. Ekkor fordult az érdeklődése az erjedés felé, egy helyi gyáros sürgetésére, aki képtelen volt megérteni, miért nem válik a cukorrépalé egy része etilalkohollá. Pasteur tanulmányozni kezdte a problémát. Kutatásait kiterjesztette a tejes és az alkoholos erjedésre. Tudván, hogy az alkohol cukorból keletkezik, Justus Liebig és más korabeli kémikusok vegyi folyamatnak hitték az erjedést. Pasteur azonban egészen más következtetésre jutott: szerinte az erjedés biológiai eredetű folyamat, köze van az élesztőgombák szaporodásához. 1857-ben *Mémoire sur la fermentation applée lactique* (Tudósítás az úgynevezett tejsavas erjedésről) címmel rövid cikket jelentetett meg, amely a mikrobiológia egyik alapkövének számít. Noha Pasteur elmélete nem volt maradéktalanul helyes, roppant termékenynek bizonyult. Azt állította ugyanis, hogy „van a teremtményeknek egy olyan csoportja, amelynek a légzése elég aktív ahhoz, hogy oxigént nyerjen bizonyos anyagokból, amelyek [...] lassú, folyamatos bomlásnak vannak kitéve”. Ezzel felfedezte az anaerob szervezeteiket, tudományosan megalapozta azt a folyamatot, amellyel évszázadok óta készítenek sört és bort. Az élesztő ipari felhasználása nem csupán az élelmiszer- és szeszgyártásban vált fontossá, hanem a vitaminok, antibiotikumok és hormonok előállításában is”.

Amikor 1857-ben visszatért Párizsba, az École Normale természettudományos igazgatója lett. Az erjedés problémájának tanulmányozása vezette el az ősnemzés problémájáig – a régi hithez, amely szerint az élettelenből is keletkezhetnek élő formák. Ezt a széles körben (például a földből kimászó férgekre és legyekre) alkalmazott elméletet folyamatosan aknáztá alá a szerves kémia. Pasteur zseniális kísérletek egész sorát végezte el a kérdéssel kapcsolatban. Bebizonyította, hogy a légkör mindig tartalmaz mikroorganizmusokat, és ha a cukros vízhez hasonló anyagok levegővel érintkeznek, mindig élőlények bukkannak fel bennük. Lombikot hevített, amelyekben nem jelentek meg mikroorganizmusok, amíg levegő nem érte a bennük lévő folyadékot. Egy alkalommal Pasteur elment a Jura-hegységbe, megmászta a Mont Poupet-t, ott kinyitotta a magával vitt palackokat, és bebizonyította, hogy az ilyen barátságtalan vidékek viszonylag tiszták. René Dubos ezt írta: „Miután Pasteur befejezte munkáját, többé nem volt okunk azt hinni, hogy az ősnemzés valaha is megtörtént volna – legalábbis normális körülmények között.

Egy évtized alatt, 1863-tól hatalmas befolyásra tett szert a francia iparban, és külföldön is elismerték. III. Napóleon utasítására a borok betegségeivel kezdett foglalkozni, mert azok ismeretlen okból időnként megecetesedtek vagy megkeseredtek, esetleg más módon mentek tönkre. Pasteur ki tudta mutatni, hogy mindezekért a baktériumos bomlás a felelős. Noha kezdetben úgy vélte, fertőtlenítő anyagot kell a borba keverni, később felfedezte, hogy a hevítés jobb megoldás – és csakugyan, ezt az eljárást a parasztek már régen alkalmazták Spanyolországban és másutt. Miután Franciaország 1871-ben vereséget szenvedett Poroszországtól, Pasteur többé-kevésbé hazafias gesztusként, hasonló elveket alkalmazott a sör kutatásában. A pasztörizálást – amelynek során a sört vagy bort 50–60 C^o-ra hevítik – hamarosan számos élelmiszernél, különösen a tejnél és tejtermékeknél kezdték alkalmazni.

Az 1860-as években újabb kutatásainak témája lett a selyemhernyók megbetegedése. Pasteur katasztrófától mentette meg a francia selyemipart oly módon, hogy ellenőrizte az állatok szaporodását, és megsemmisítette a fertőzött petéket.

1873-ra Pasteur óriási tekintély lett, életének utolsó húsz évében pedig, amikor a fertőző betegségekkel kezdett foglalkozni, egyre nagyobb csodálattal vették körül az emberek. 1880-ban próbált először oltóanyagot elkülöníteni, miután megtalálta a baromfivész kórokozóját. Talán hogy a versenyt elkerülje, megtartotta magának a magyarázatot, hogy miként sikerült létrehozni az oltóanyagot – amely egyszerűen úgy keletkezett, hogy a levegőn legyengítette a mikrobát. Pasteur rájött, hogy a csökkentett virulenciájú mikroba teszi ellenállóvá az állatot az oltás után. Ennek az elvnek a felismerésével kezdődött pályafutásának legfontosabb, hősiessé szakasza.

Kezdeti sikerei a baromfivész gyógyításában arra bátorították, hogy a lépfenével kezdjen foglalkozni, mely betegség a lábasjóságot támadta meg, de átterjedhet az emberre. Aprólékos kutatással megtalálta a kórokozót, és kijelentette, hogy a legelőn elásott döögökből terjed tovább a fertőzés. 1881-ben drámai nyilvános bemutatót szervezett a lépfené vakcinájának, amelyet állítása szerint legyengített vírustól hozott létre. Ötven birkát fertőzött meg a kórokozóval. Az a huszonöt állat, amely nem kapott oltást, elpusztult. A beoltott állatok valamennyien életben maradtak. Voltak állatkísérletek, amelyeket Pasteurnak ugyancsak végre kellett hajtania. Ezeket nagy hatékonysággal végezte, a saját pedig széles körben terjesztette teljesítményei hírét.

A születőben levő immunológia terén végzett kísérletek csúcspontját a veszettség elleni híres védőoltás jelenti az 1880-as években. Drámai tüneteivel, halálos kimenetelével a veszettség különösen rejtélyes és rémisztő betegségnek számított. A laboratórium-ban Pasteurnak sikerült megvédenie a kutyákat azzal, hogy legyengített kórokozókat fecskendezett beléjük, ezután kipróbálta rajtuk a fertőző kultúrát. Az oltóanyagot nem próbálta ki emberre, és nem is szándékozott ilyet tenni, amíg 1885-ben el nem vittek hozzá egy Joseph Meister nevű fiút, akit veszett kutya harapott meg. Minthogy a gyerek sorsa, mint hitték, amúgy is megpecsételődött, Pasteur kelleetlenül beadott neki egy sorozat védőoltást. A kis Joseph Meister életben maradt, Pasteurt pedig dicsőség övezte. Ez a végső siker lehetővé tette, hogy nyilvános alapítványt hozzon létre annak az intézetnek a felépítésére, amely a mai napig az ő nevét hirdeti.

Louis Pasteur 1849-ben feleségül vette Marie Laurent-t, négy gyerekük született, közülük kettő érte meg a felnőttkort. Pasteur a polgári tiszteletreméltóság mintaképe volt, akit patriarchálisnak, zsarnokinak és humortalannak jellemeztek. 1868-ban agyvérzés érte, amely után élete végéig nem tudott rendesen járni. 1895. szeptember 28-án hunyt el Saint-Cloud-ban, és nemzeti hősként állami temetést kapott. Feleségével együtt egy kriptában nyugszanak a Pasteur Intézetben.

És egy érdekesség: Joseph Meister a Pasteur Intézet portása lett. 1940-ben René Dubos szerint inkább öngyilkos lett, mint hogy engedelmessédjék a megszálló németek követelésének és felnyissa Pasteur sírját.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Bárány Lászlóné (szerk.): *Magyar Nagylexikon*. Bp., 2002, Magyar Nagylexikon Kiadó.
Dubos, René J.: *Quest: Reflections on Medicine, Science and Humanity*. New York, 1980, Harcourt, Brace Jovanovich.

Gel, František: *Láthatatlan ragadozók legyőzője*. Bratislava, 1979, Madách Kiadó.

Ninyona, Janovszkaja: *Pasteur*. Bp., 1963, Gondolat Kiadó.

Ruzsicsky Éva – Szávai János (szerk.): *Magyar Larousse*. Bp., 1994, Akadémiai Kiadó.

A Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet (MMA MMKI) *Az utolsó garabonciások – Műhelytalálkozó az 1960–2010 közötti időszak jellegzetes alternatív alakjairól* címmel szervezett online műhelytalálkozót 2021. május 3-án, amelynek helyszíne a Pesti Vigadó, a Magyar Művészeti Akadémia székháza volt.

A műhelytalálkozón a művészetfilozófia, a művelődéstudomány, a művelődés- és politikatörténet, a zene-, a tánc-, az irodalom- és a filmtörténet vizsgálódási kiindulópontjából megfogalmazott előadások hangoztak el, amelyek mindenekelőtt *Vujicsics Tihamér, Latinovits Zoltán, Hajnóczy Péter, Bódy Gábor, Szabados György, Cseh Tamás, Kobzos Kiss Tamás, Sebő Ferenc* és *Szörényi Levente* munkásságát járták körbe; a kilenc művészi életút tudományos elemzésével közelebb hozva a jelen kor emberéhez a magyar művelődés „utolsó garabonciásainak” munkásságát. A műhelytalálkozó címe utal a művészeket övező csodavárásra, a befogadásban feléjük közvetített elvárásra: mind-egyiküknek a – néphagyomány szerint a „mágikus könyvvel” csodát tévő – garabonciások igazságmondását tulajdonították.

A járványügyi helyzetre való tekintettel az előadások zártkörűen hangzottak el, a nézők pedig otthonról kísérhették figyelemmel az eseményeket a kutatóintézet YouTube-csatornáján keresztül; folyóiratunk jelen és következő lapszámaiban olvashatóak a közlésre szánt előadások.

(A Szerkesztők)

Nagy utak vőlegénye – Kobzos Kiss Tamás életművének sarokpontjai

Helyzetem nem könnyű: szeretett mesteremről kellene objektív, tudományos igényű pályarajzot készítenem, de erre aligha vagyok képes. Oly sok tervének, feladatának voltam tanúja, esetenként a részese is, hogy ez a közelség nem feltétlenül ad pontos és arányos képet. Ugyanakkor *Az utolsó garabonciások* konferencia egyik fő üzenete a „nagy generáció” örökségének áttekintése, megőrzése és a vele való számvetés volt, így nem tehetek mást: leírom, ami a rendelkezésemre álló adatokból összefüggéseket sugall. Vállalom, hogy ez olykor saját asszociációkkal, távoli dolgok közös perspektívába emelésével lesz teli, s az ilyesmi mindig kockázatos. Megfigyelések, feltevések és tények párbeszédét ígérhetem, de talán segítve a későbbi, letisztultabb elemzéseket, s azokat a kutatókat, akik e nemzedék életműveit történelmi, művelődéstörténeti távlatban vizsgálhatják majd.¹

A címet oly régről választottam Kobzos Kiss Tamás pályájáról, hogy annak semmiképp sem lehettem tanúja. Az idézet ugyanis a művész édesapjának, Kiss Tamás költőirodalomtörténésznek *Csokonai piramisa* című verséből származik. Tudomásom szerint ez volt Kobzos (a továbbiakban nevezzük így, hiszen mindenki így hívta a zenésztársak közül) legelső versmegzenésítése, 1972-ből. A datálásban némi bizonytalanságot jelent, hogy a vers csak 1973-ban, a Csokonai-émlékév tiszteletére jelent meg a *Kortársban*,² de ha korábban írta is, fia már a keletkezése pillanatától ismerhette. A dal első kiadásakor (1994), a *Vándorok énekei* című kazetta záró számaként 1973-at említi a szerzés időpontjaként; ezt most aligha tudjuk tisztázni.

Az évszámok valamit mindenképp sugallnak. A verset ugyanis Kobzos 22-23 évesen zenésítette meg, fájdalmasan rövid, 66 esztendőre szabott életidejének harmadánál. A nyilvános megjelenésre a második harmadban, Kobzos 44 éves korában kerülhetett sor. A vers felbukkanása tehát az életút harmadoló pontjait jelöli.

B. 5. Csokonai piramisa

i vot-tál te Vi-tézem! a deb-re-ce-ni szél-ben

tű-víg le-é-gert ró-zsa tű-víg le-é-gert ró-zsa

<p>Fülemű, az voltál szomji homokon ott forró piros madárvér forró piros madárvér</p> <p>Nagy utak vőlegénye nem várt, senkire váró gráciákkal cicázó gráciákkal cicázó</p>	<p>Lángoló Napba néző Főnix, parizsi szülő hullából visszajáró hullából visszajáró</p> <p>Vad végeken csúszó, vesztes-sövény házra hűségesen vigyázó hűségesen vigyázó</p>
---	--

Áldásidnak ényén
mizásk szőzárj szőlt:
kej fel a kő alól is
kej fel a kő alól is!

A Csokonai piramisa című ének kottája és szövege a *Vándorok énekei* (1994) kottás füzetéből

A vers Csokonaira éppúgy igaz, mint Kobzosra és nemzedéktársaira.³ Lenyűgözöttség, végtelenbe vesző tekintet, vándorlás és „hűséges vigyázás” – sok versben visszaköszönő szavak, s mégis milyen egyedivé állnak össze, ha a három debreceni költő-muzsik

közös nevezőjének tekintjük! Ott van a sorokban minden személyiségjeggy, amelyet Kobzos a sajátjának érzett egész későbbi életében. Atyai sugalmazás és önmagának választott feladatok kombinációja.

Kiss Tamás *Fiamnak, hangszereihez* című verse 1978-ból, szintén a Kobzos-pálya elejéről való. A hangszerek emberi erejét dicséri, s az énekmondót a melegség őrzőjeként festi:

Pendítsd csak kobzod, citerád,
gitárod, lantodat,
valahol tört szemeket látsz,
meggyötört arcokat.

El kell találni, kit mi bánt,
s kinek melyik való,
hangold arra a húrt, a fát,
légy te örömadó.

Egy délkörnyi örömet szelj,
hogy csorduljon leve,
a mindenségből ennyi kell,
hogy gyógyuljunk vele.

Egy karcnyi fény, parányi hó
hiányzik már nagyon
e vak, e lassan őszülő
magányos csillagon.⁴

A „csorduljon leve” sor egyúttal Kobzos kedvenc József Attila-idézetére is alludál: „hörpintsd a valódi világot habos éggel a tetején”. Kiss Tamás ezt a verset 66 évesen írta – ugyanannyi idős volt tehát ekkor, mint ahány év fiának adatott. Egy nagyon érett ember adja áldását arra a garabonciás létre, amely inentől a családi örökséghez is kapcsolódik. Ez a vers arra serkent, hogy Kobzos (és minden követője, sorstársa) elsősorban örömet adjon, az elmagányosodó, megkeseredő emberek vigasztalója, a kihűlő világ melegsége legyen.

Az életút komplexitását valóban több művelődéstörténeti réteg biztosítja. Látni fogjuk, hogy ezek nemcsak az alapoknál voltak fontosak, hanem folyamatosan átszövik Kobzos életpályáját, egymás hatását felváltva, kiegészítve. De inkább úgy mondanám: beteljesítve.

(*Örökségek*) A családi gyökerek az interjúk szerint mindvégig nagyon meghatározták Kobzos pályáját. Ezt talán kevésbé hangsúlyoztuk eddig, mert mindent a reflektorfénybe került fiú, a nemzetközi híró előadóművész egyéni adottságaival magyarázunk. Mostani gondolatmenetemben nagyobb hangsúlyt adnék neki, mert Kobzos ezt mindig annyira szemérmesen és magától értetődően kezelte, hogy újra el kell mondanunk, miért volt fontos a háttér.

Kiss Tamás (1912–2003) egy lelkészi diplomával is rendelkező, bár végül akként alig dolgozó, de komoly teológiai ismeretekkel bíró, kisújszállási származású tanárember. Költői és műfordítói hivatása mellett az *Alföldnek* sokáig legendás szerkesztője volt. Kobzos édesanyja is tanár, Kolozsi Lilla. Mindketten jelentős, nemzedékeket nevelő pedagógusok;

édesapjának leghíresebb tanítványa Buda Ferenc költő – aki helyettem most nagyon sok mindent írhatna –, ő volt Tamás „kobzosságának” keresztpapja. 1977-ben, a Kecskeméti Népzenei Találkozón játékosan úgy konferálta fel kedves tanárának akkor 27 éves fiát, hogy „szólítom Kobzos Kiss Tamást a színpadra”. Ezt a művésznevet a helyi műsorszervezők, majd a tisztelők kezdték elterjeszteni. Ajándékba kapta tehát, szintén érintkezve a családi örökséggel.

A felmenők körében általános volt a képzőművészet iránti érdeklődés, sőt a fényképészet, még a sztereo-fényképészet is, az irodalom és a történelem szeretete pedig magától értetődő. Tehát bölcsész- és művészbeállítottságú család. Ehhez képest Kobzos a kamaszlázadás teljes fegyvertárával a tízes éveit (az 1960-as éveket) ennek mind hátat fordítva töltötte, a természettudományok érdekelték. Ráadásul sose gondolta, hogy a magyar népzene egy élő impulzus volna. Két külső hatás segítette hozzá a felfedezéséhez. Egyrészt az 1969-ben megjelent *Hungarian Folk Music – Magyar népzene I.* lemezantológia⁵ volt a hívójel, Rajeczky Benjamin különleges válogatása (egy nemzetközi konferenciára készült, s az archív magyar népzenei felvételek egészen pazar sorozatát adta a nagyközönség kezébe). Másrészt Kobzos többször elmondta, hogy édesapja szülőföldjén, Kisújszálláson érték az első természetesebb népzenei hatások. Újszállási nagyapja maga csak énekelt, de nem citerázott, viszont a városban és a környéken sokszor hallhatta a hangszert. Saját citeráját 1968-ban Tuka Zsigmond készítette (ahogy például Gryllus Dánielét is, aki hamarosan a Kaláka egyik alapító tagja lett). Ez a hangszer kulcsszerepet játszott a nagy generáció életében, a népi, pontosabban a nem kommersz hangzásvilág legitimálásában, voltaképp a fémhúros akusztikus gitár, főként a 12 húros gitár testvéreként. Az önmagát az „ex-music” műfajba soroló Illés, majd később a Fonográf gyakran kísérletezett a régies és népzenei stílusok imitálásával, új életre keltésével, beleértve a délszláv és magyar folklór, a barokk vagy a századforduló tánczenéjének fordulatait, hangszíneit.⁶ Az 1967-ben kiadott, *Ezek a fiatalok* című közös beatlemezen⁷ már megszólalt a citera az Illés jóvóltából (*Szőke Anni balladája; Sárga rózsá*). A *Nehéz az út* (1968)⁸ lemezen az ismét kiadott *Sárga rózsá* egyik szövege is citera, de hallható a *Kis virág* és a *Szerelem* (*Mondd el, kislány, miért sírtál*) című számokban is. Ugyancsak helyet kapott a citera 1969-ben az *Illések és pofonok* című albumon⁹ (*A beérkezett levelekre válaszolva*, slide-dal; *Két év nem sok* – az elektromos orgona egy szabályos duduapróját játszik mellé, mondhatni, népi-urbánus panasz dallá téve a katonaság miatt távozó fiú búcsúját). Sőt, ha meggondoljuk, az 1971-ben kiadott *Human Rights* album *Approximáció* című, indiai zenét és filozófiát idéző dalában a szitár hangszíne is párhuzamot sugall a citerával (ha nem épp azzal imitálták) – ez már a mai értelemben vett világzene határa volt, fél évszázaddal ezelőtt. Az, hogy a népi vagy egzotikus hangszereket eredeti közegükből kiemelve, egy másik zenei környezetben szólaltassák meg, a Beatlestől az Oregonig sokakat megihletett, mintegy etnikus irányból töltve meg új élettel a kicsit sematikusá váló beat és rock alapokat. E világhíreség Magyarországon azzal is ötvöződött, hogy a modern zenei keretben a sajáttabbnak, magyarabbnak érzett hangzásvilág is szót kapott. Ennek irodalmi előképeit épp József Attila, majd Nagy László és mások népköltési vendégtémái és asszociációi tették állandó szereplővé a modern lírában.

Pilinszky János azt írja: „amiként kezdtem, végig az maradtam”. Kobzosnak is ezt tekinthetjük belső hitvallásának, csak nem mondta ki ennyire pregnánsan. S különösen nem úgy értette volna, hogy ne szerezzünk új élményeket, ne fejlődjünk. Sőt, élete utolsó pillanataig a nyitottság, a fejlődés, a szellemi kalandok vágya jellemezte. Az alapokhoz való hűség ennek a tökesúlya, biztosítéka volt, a Cseh Tamás által megénekelt „el ne szálljak, érzem a hajlamot” hangulatok ellenében.

Pályája legelején főleg az amerikai népzenevel és a polbeattal barátkozott, katonáevei alatt még Pete Seegernek is írt levelet, aki válaszolt rá, és küldött kottákat is. Fejből tudta Bob Dylan és Joan Baez dalait, így az 1960-as évek teljes szólista előadói „fegyverzetével”, gitárosként indult a világba. Se népzeneész, se régizeneész nem akart lenni ekkoriban, ezek a műfajok csak fokozatosan szippantották be. Az iskolai népdaloktatásról nem volt jó véleménye, az énektanárok gyér népzenei ismeretei nem bizonyultak elegendőnek az élő népzene megszerettetésére.

A beatzene tágasságának élménye Kobzos teljes generációját megszólította. Majd minden interjújában hangsúlyozza, hogy a nagy áttörést a népi kultúra felszabadítása és saját tétele felé az Illés együttesnek köszönhetjük. A citerát az ő nyomdokokon szinte egyszerre vették fel eszköztárukba az autentikus, majd a feldolgozásokat játszó népzenei együttesek, illetve a Kaláka, a Sebő együttes, sőt a korai régizenei lemezekon is hallható (például Pribojszky Mátyás, Csoóri Sándor és Szíjjártó Csaba közreműködése Benkő Dániel formációiban). E hangszer mellé a tekerőlant is hamar felsorakozott az Illés–Fonográf zenei műhelyben, Bródy János jóvoltából. Kobzos állítólag épp Bródy kölcsönadott hangszerét használta 1984-ig, amíg saját tekerőt nem készítettett Bársony Mihállal.¹⁰

Ezek a párhuzamos mozgások több műfajban megfigyelhetők a korszak zenéjében, miközben a gyökereik is eltérők, lásd az USA szinkretikus zenekultúráját a pop születésekor az európai eredetű ír és country alaptémáktól a bluesig és a latin-amerikai népzeneig. Nagyon időszerű volna jobban elmélyednünk a magyar popkultúra dallamfilológiájában, zenei szemiotikájában. Erre a Dalos Anna vezette Lendület-kutatócsoport (BTK Zenetudományi Intézet) már hatalmas erőfeszítéseket tett, de a kör szélesíthető a peremműfajok bevonásával. Igen, a régizene a popkultúra felől peremműfajnak számít, csupán ihlető vagy hangulatteremtő közeg, de az eszközei (beleértve a történelmi asszociációkat, hangszerek hangszínét vagy akkordfűzéseket) mindig rendelkezésre állnak, lásd az Illésről írottakat. Azzal, hogy egy Kobzos formátumú, népzeneben is jártas szólista vált igen hamar a hazai énekmondó hagyomány legmarkánsabb előadójává, mondhatni archetípusává, sikerült megelőzni azt, hogy más műfajokból átszivárgó, például akaratlanul rock- vagy popénekes beállítottaságú előadók „foglalják el” ezt a pozíciót.¹¹ Kobzos ugyanakkor vállaltan egy rock-peremműfaj, a folkzene képviselőit, Bob Dylant és Pete Seegert tartotta első mestereinek. Nem akart vegytiszta régizenét vagy népzenei játszanival, hanem hátországgként mindvégig egy másik „szabad” műfaj előadói erejét érezte maga mögött. S nemcsak érezte, hanem élt is vele – hallgassuk csak meg legkorábbi felvételeit, ahol erőteljes, fortissimo ének szólal meg az egyszerű, de mozgékony kobzolás mellett!¹² A polbeat legnemesebb hagyományai egyesülnek így a már nem felidézhető, de intuitív módon rekonstruálható magyar énekmondással. Ahogy portréfilmjében mondta: „Bátrak voltunk, nem kötött minket annyi minden...”¹³ Egy korai, 1981-es riportból idézhetjük: „Tizenéves koromban én is, mint általában minden korombeli, a beatzenét kedveltem elsősorban. Ezenkívül főleg az amerikai népdalok érdekelték. Aztán megismerkedtem a magyar énekelt és hangszeres népzenevel. Ez nagy fordulatot hozott zenei érdeklődésemben. Fokozatosan »hátráltam«. Rájöttem, hogy amíg az amerikai népzenevel és a popzenevel rengetegen foglalkoznak világszerte, addig saját, középkori magyar énekeinket még mi, magyarok is alig-alig ismerjük.”¹⁴

Az iméntiek is jelzik, hogy a régizene valójában az említett előadói praxisok *közös hatásterületeként* ragadható meg, egy többféle nyersanyagból létrehozott új hagyományként. Különösen igaz ez a hatalmas repertoár szabadabb (mert dokumentálatlanabb) előadású műfajaira, amelyeknek voltak későbbi képviselői, akik mintául szolgálhattak, noha

más zenei köntösben, más hangszerekkel. A francia tekerős *chanteur*ök és az angol, skót vagy ír balladaénekesek előadásmódja beszivárgott a nyugat-európai régizenészek stílusába, keleti kollégáik, a közép-európai, balkáni, román, orosz vagy közép-ázsiai énekmondók pedig hatással voltak a magyar zenészekre. Ez a nyitottság szükséges volt a „halott” műfajok újjáélesztéséhez, a keretek újraterejtéséhez. Hatása ma is érezhető a régizenei „dialektusokban”, az azonos művekről kialakult, igencsak eltérő előadói felfogásokban.

(„*Voltam vándortársatok*”) A Kobzos művésznevet, ahogy már olvashattuk, ifj. Kiss Tamás 1977-ben kapta Buda Ferentől a kecskeméti folklórnapokon, a műsorvezető-költő tréfájából. Az énekmondó karakterét csakugyan ekkor, színpadi kísérletezéssel teremti meg ő, illetve pályatársai. A bárdköltészeti hagyománynak erős gyökerei voltak Magyarországon, s a kobzos figurájának frissebb képviselői ekkoriban újra bekerültek a köztudatba, például az *Egri csillagok* filmváltozatában a fiktív Kobzos Ádám, illetve a Jancsó-filmekben visszatérő énekmondók, köztük Cseh Tamás és Sebő Ferenc. A szerep mégis türelemmel várta azt, aki betöltse, értelmet adjon neki a külsőségeken túl.¹⁵ Ez a személy lett Kobzos Kiss Tamás.

Bár itt nem részletezhetjük, érdemes néhány mondatot idéznünk későbbi interjúiból, amelyek az énekmondó hivatás ars poeticáiként szolgálnak:

„Eredete még az írásbeliség előtti időkre nyúlik vissza. Egyszemélyes műfaj. Az énekmondók az ősi időkben, már a keresztyénséget megelőző századokban is, és különösen a keleti népek életében kulcsszerepet tölthettek be. Formailag az énekmondásban egygyé szervül a vers és dal. Tartalmilag pedig az énekmondáson keresztül egy közösség történelme, hagyománya, irodalma, zenéje, sőt hite is egygyé ötvözve, letisztult formában lép elő. Az énekmondók voltak azok, akik egy nép fólhalmazott történelmi tapasztalatait, közösséggé formáló élményeit versben és dalban megfogalmazták és megőrizték, s lélektől lélekgig hordozták, akik nem engedték kihunyni az emlékezet lángját. S mind-ebben hallatlanul nagy szerepe volt a személyességnek, tehát hogy az énekmondók a nép körében járva-kelve embertől emberig vitték az üzenetet. S embereket, akik nem tudtak sem írni, sem olvasni, megtanítottak emlékezni. Nem utolsósorban úgy, hogy fölmutatták: mire kell és mire érdemes emlékezni.”¹⁶

„[...] a leghitelesebb emberek szinte maguknak énekelnek, valamiféle transzál-
lapotban. [...] Azt a személyességet próbálom nyújtani, amely a fogyasztói zenéből
eleve hiányzik. Nemrég, koncert után odajött hozzám egy fiatalember, és azt mondta:
először nagyon érdekes volt, aztán unalmas, majd jött egy fázis, amikor vissza tudott
kerülni abba a korbba, amelyben ezek a dalok születtek. Ritkán hallok ilyen őszinte vé-
leményt. A művészet lényege, hogy beleilleszkedik az ember abba, amit csinál. Ha ez
a mozzanat kivész az alkotásból, nem lesz értelme. Beléphet valaki a szakszervezetbe,
fizetheti a tétét, de nem művész többé. Ám a mi korunk már meg sem követeli ezt az
önfeladást.”¹⁷

„A históriás énekek előadásának ugyanis speciális stílusa van, nem lehet úgy előadni
őket, mint olykor az operaénekesektől halljuk. Egy alkalommal felhívtam Nemeskürty
Istvánt, s mint a régi magyar irodalom kitűnő szakértőjétől egy kérdésben véleményét
kértem. Elmondtam, hogy a históriás énekekkel foglalkozom. Taxiba ült, eljött hozzám,
s többórás felejthetetlen előadást tartott a XVI. századról. Azóta az ő segítségének is
nagyon sokat köszönhetek.”¹⁸

„A világ egyre összetettebb, egyre szintetikusabb lesz. Én a néprajzkutatást összekap-
csolnám a környezetvédelemmel, hiszen a fő cél ugyanaz: megmenteni, tovább éltetni
mindazt, ami még megmenthető.”¹⁹

Kobzos a debreceni Főnix színjátszókörben már elő-elővett régi énekeket. Állítólag Juhász Ferenc *A tékozló ország* című művének színpadi adaptációja is alkalmat adott erre (több régi magyar irodalmi alkotás felbukkan idézetként vagy átköltve). A táncházmozgalomnak a debreceni ága egyébként is átmeneti irányzat volt, mert mást is tartalmazott, mint a pesti táncházak repertoárja. Képzett komolyzenészek alapították Joób Árpád vezetésével a Délibáb együttest, Kobzos első debreceni társulatát. 1973-ban a debreceni Könyvhéten, váratlan beugrásként vette a kezébe először a kobozt, de az hamar beszippantotta, és utána névadója lehetett.

A vegyész szak elvégzése után Budapestre került restaurátorként. Kezdetben kutató vegyész akart lenni, például egy sokkal pontosabb alkoholszondát tervezett, mint amit ma használnak, az innovatív tehetséget itt is kiaknázva. 1977-től szabadúszó, hivatásos előadóművész lett.

Budapesten rövid ideig a Kaláka tagjaként együtt muzsikált Gryllus Dániellel, aki egyébként szintén foglalkozott régizenével. A népzenei elhivatás tehát rögtön más műfajokkal párosult. Ugyanakkor Kobzos 1973-ban és 1974-ben Erdélybe indult. Ahogy mondta, az ő nemzedékének egyetlen jelszava volt: a kíváncsiság. Sem jobbnak, sem rosszabbnak nem érezték magukat az utánuk jövőknél, egyetlen fegyverük volt: a mindre kiterjedő kíváncsiság. Ráadásul a bonyodalmak még érdekesebbé tették, miként juthat be az ember például Erdélybe gyűjteni. Remek, saját és mások által róla készített fotók őrzik ezeket a gyimesi, széki, magyarszováti gyűjtéseket. A Magyarországon, Egyházaskozáron élő moldvai csángók közé is többször ellátogatott. Hangzó gyűjtései is megvannak szerencsére (kiadásukat már régóta tervezzük), ő maga pedig ebből kezdte kialakítani az első repertoárját. Érdekes azonban, hogy élete során nem adott ki olyan lemezt, amely teljes egészében népzene volna.

Utolsó interjújában, az Énekmondó című filmben a nemrég elhunyt Szomjas Györgynek mondja, hogy „restauráltunk, a zenét is restauráltuk. Azt a technikát, amit én vegyészként a tárgyakon próbálgattam, de úgy éreztem, sose teljesít ki, ki kellett próbálni a zenén”. Így kezdődött a szólista karrier, a kecskeméti folkfesztiválok, könyvnapirendezvények, a citera után a koboz, a tekerőlant, a kontra és sok más hangszer felfedezése.

Kobzos egy nagyon fontos mondatot mondott 1985-ben, egy jelenleg elérhetetlen rövid tévéműsorában is (*A nevem: Kobzos Kiss Tamás*). Olyan hatással voltak rá azok az énekesek, akiket gyűjtőútjain hallott, hogy egy későbbi interjúban is említi, amint szinte transzállapotban énekeltek. Amikor pedig egy énekes megnyílik, az egy önálló univerzum, túl van önmagán, általa tényleg mások is megszólalnak. Mielőtt Kobzos el-énekelte a *Szalmásúpos a mi házunk, a mi házunk teteje* kezdetű magyarszováti népdalt, megemlékezett legkedvesebb népi énekeseiről, akiktől gyűjthetett, például Simon Ferenc Józsefnéről. A végén hozzátette: „Ma már mindkettő halott.” Saját feladatába azt is beleértette, hogy az általuk képviselt, élő előadásmódot életben tartsa, s „a kő alól is” feltámassza.

Bármely irányból közelítünk: ez egy *alternatív* zeneiség. Ahogy Kobzos sokszor kifejtette: a régizene egy alternatív műfaj, nem a klasszikus zenének az egyik mostohagyereke vagy egy felismerhetetlen őse. Bizonyos értelemben a saját korában is alternatív zene volt, mert mindig az intézményesség hiánya és a kultuszok tartották össze. Úgy-hogy az a vagányság, amivel Kobzos énekmondóként belevetette magát, még tovább fokozódott, amint társakat is talált hozzá: a Bakfark Bálint Lanttriót és a Kecskés együttest. Mindkettőt L. Kecskés András vezette, aki gitárművészként fedezte fel a lantot, és lett egy nemzedék meghatározó, világszínvonalú lantjátékosa. Egy olyan kreatív zenei műhelyt hozott létre, amihez hasonlók Európa vezető régizenei együttesei voltak csupán.

Kecskés maga is játszott a bécsi Clemencic Consortban, ahová egyébként ifjú barátját, Kobzost 1981-ben be is ajánlotta. A Kecskés-műhely tagjai közt később más zenekarokban is fontos szerepet betöltő zenészeket találunk: Szabó Istvánt, Sárközy Gergelyt, Kuncz Lászlót, Keresztessy Pétert, Kertész Istvánt, Csányi Tamást, Kálmán Pétert és másokat.

A régizene a magyarországi viszonylatok között nem számított akadémikus műfajnak ekkoriban, hanem a félig túrt, félig tiltott réteghez tartozott, mert túl sok reakciós elemet tartalmazott, túl sok kényes strófát. Célszerű volt a múlt megőrzendő, de meghaladott értékeinek amorf halmazába tessékeldni. Kobzos azonban rögtön játszott a tűzzel, s élete első rádióközvetítésén, 1979-ben egy nagyon keményen csengő Tinódi-éneket választott: *Lészőn beszédöm itten ez országról*. E muzikusok a maga valódiságában próbálták ki az énekek üzenetének súlyát, s napi több előadásban Hungaroton lemezklubokat és iskolai koncerteket csináltak.

Erre az időre tehető a „magyar régizenei kánon” kialakítása. Magát a műfajt próbálgatták, részben a consortzene felől, elsősorban a Camerata Hungarica, Czidra László vezetésével, hogy miként lehet belőle kamarazenét csinálni. Az énekmondással vegyes fél-kamarazenét pedig, amely félig rögtönzés, a Kecskés-műhely tette színpadi műfajjá ekkoriban. Zseniális dolgok voltak, de fájdalmasan kevés dokumentum őrzi emléküket. Akkoriban jelentek meg a műfaj új kottás, gitárkíséretes antológiái, az *Avatástól ballagásig*, *Diákdalok – diákszokások* Gyárfás Endre és Kecskés András válogatásában,²⁰ illetve Énekekben hallottam... Régi magyar világi énekek Boros Zoltán szerkesztésében,²¹ amelyek segítettek országosan elterjeszteni e dalokat. Az emberek ez idő tájt úgy ülhetek be a koncertre, hogy immár lanttal hallhatták azt, amit otthon gitárral próbálgattak.

A „kánonteremtő szólisták” – Kobzos, Kátai Zoltán, Szabó István, Kuncz László stb. – a Kecskés-műhelyhez tartoztak. Mindez a kor TTT-s kulturális rendszerébe illeszkedett magas presztízsű, de azért inkább csak megtúrt, néhol kényesnek minősülő régisége miatt. A műfajközi üzenetváltás révén például a közéleti és történeti énekek száma nagyon magas, hiszen a történelemszemlélet hivatalos és nem hivatalos útjai itt egybeestek, lásd Szakonyi Károly *Kardok, kalodák* című drámájának zenéjét szintén a Kecskés-műhelytől (1986). Ugyanakkor a lírai és szerelmi műfajokat jórészt egy másik műhely foglalta le, a Camerata Hungarica, a Bakfark Consort (Benkő Dániel zenekara), illetve a két műhelycsoport közt félúton elhelyezhető Ars Renata Énekegyüttes vitte nagy sikerre (Virágh László vezetésével, Zádori Mária szólista karakterére építve, a reneszánsz vokális kamarazenét saját szempontokkal bővítve). Elgondolkodtató, hogy a saját korokban oly népszerű széphistóriák máig hiányoznak, a XVII–XVIII. századi szerelmi közköltészet is igen foghíjasan van jelen a köztudatban, a felvilágosodás kori énekköltészetből pedig szinte semmi sem forog közközen Csonkai és Pálóczy Horváth Ádám egy-két dalszövegén kívül, utóbbiakat szintén jórészt Kobzos és barátai terjesztették el.

Az egyéni és a közös munka kulcsszava tehát a *restaurálás*. Ez persze nemcsak Kobzos saját restaurátori hivatásának szublimálása, illetve adaptálása volt egy másik szakterületre, a zenélésre. Sokkal inkább egy egész nemzedék zenei alapállását tükrözi mind a táncházmozgalomban, mind a régizenei műfajokban, mind az énekelt versek terén.

(*Lemezok, kiadványok*) Kobzos első önálló kiadványai műsoros kazetták voltak. Ehhez fontos tudni, hogy az 1980-as években nemigen lehetett szólólemezeket csinálni Magyarországon a rétegműfajokból. Sőt, Kobzosnak egész életében nem volt Hungaroton kiadású, „állami” szólólemeze. A Bázelen magánkiadásban, szinte szamizdatként megjelent *Énekelt történelem* (1988) és a Garabonciás Alapítvány által kiadott *Vándorok*

énekei (1994) alapozta meg a hírnevét, immár több mint húszévnyi pályafutás után. Az utóbbi kazettának még szabályos gerince sincs, csak mint egy régi bőrkötés: a lényeg belül van. Kottamelléklet is készült hozzá, szintén régies tipográfiával.

Egy következő, nagyon fontos együttműködést is meg kell említsünk, Erdal Şalikoğluta, aki – nem meglepő – egy újabb családi szálát hozott elő Kobzos életművében. Szintén 1991-ben járunk, 30 éve, amikor egy török orvos Magyarországra jött részképzésre. Kobzossal véletlenül összebarátkoztak egy közös barát révén, aztán Erdal eljött az Óbudai Népzenei Iskolába, ott is tanított, és pillanatokon belül elkezdtek együtt játszani nemcsak a magyar vonatkozású török énekköltészetet, hanem a XX. századi Aşık Veysel énekeit (*Szívetekben őriztetek*, 2002), illetve a középkori misztikus költő, Yunus Emre műveit is (*Lásd, mit mivel a szerelem*, 2007). Kobzos Kiss Tamásból pedig kibújt a műfordító. Édesapja költői és műfordítói öröksége egyik napról a másikra utat tört magának, úgyhogy Yunus Emre műveiből, illetve Pir Sultan Abdal verseiből is készítek egy lemezt, utóbbi Balassi Bálint magyarul és törökül elhangzó versei társaságában (2013). Kobzosnak egy középkori koncertlemeze is megjelent Isztambulban *Trubadur şarkıları* címmel (2009). Sajnos kevesen ismerik, pedig középkori szólista alaprepertoárját jórészt csak ezen a lemezen hallhatjuk: trubadúrénekek, a *Carmina Burana* diákdaljai, cantigák, Oswald von Wolkenstein énekei...

A magyar régizenei élet legalapvetőbb öröksége ezzel együtt a XVI–XVII. század maradt, s ezt Kobzos számára Tinódi Sebestyén *Cronicájának* (1554) 9,5 órányi hangzó összkiadása koronázta meg 2006-ban, Lantos Szabó István közreműködésével az Arcanum kiadásában. A bécsi Clemencic Consorttal és az Accentusszal is készült egy-egy lemez magyar karácsonyi énekekből, illetve XVII–XVIII. századi magyar világi muzsikából (2006, 2013). Ez kivételes lehetőség volt, hiszen Bécsben magyar régizenei CD-t elég kevesen csináltak. E műsorokat óriási sikerrel játszották Ausztriában és a nyugat-európai fesztiválokon.

Bizonyos szempontból a lényeg minden lemezen azonos: visszatérés és hűség a gyökerekhez. A verslemezekben mindig szerepeltek Kobzos édesapjának művei is, ha nem énekelve, akkor szöveges idézetként, mint a Csokonai-lemezen. És ha a címetek nézzük? A *Vándorok énekei*, a világban való mozgást sugalló cím után 14 évvel a *Nem megyek én innen sehova* épp a fordítottját állítja, egy megérkezett és onnan nem távozó személy képét festi. Ez a teljes magyar abszurditással szembenező, nagyon szép lemez 2008-ban jelent meg. A *Boldog vizeken* pedig megint elevezős, elringató hangulatot ígér; műsorán szerelmes versek megzenésítései hallhatók kamarazenekari és jazzkísérettel. Tehát a lemezcímek között is nagyon komoly gondolati hálózat van.

A lemezek hálózatosságát erősítik a visszatérő, többször felvett vagy kiadott énekek. Az Énekelt történelem egyes darabjai a *Protestáns énekmondókon* (1992), illetve a *Vándorok énekein* térnek vissza, majd a *Főnix és bárányon* (2000) és a *Hangzó Helikon* Csokonai-lemezén (2008). Meglepő módon viszont nem jelent meg többet Tinódi kemény szavú éneke (*Lészőn beszédöm itten ez országról*), csak az összkiadásban, sőt a *Pöngését koboznak* is csak 2013-ban, ismét külföldön (*Serenata Hungarica*). Ez mind a művészi, mind a történeti-irodalomtörténeti koncepció szerint fontos. A Csokonai-album érdekessége, hogy a *Hangzó Helikon* sorozat zömétől eltérően egyetlen korábbi felvétel sincs rajta, sőt a megszokottak is új dallammal szerepelnek, így az átfedések is csak részlegesek. A legtöbbször kiadott darabok a teljes diszkográfiát tekintve:

Csokonai Vitéz Mihály: *Jövendölés az első oskoláról, a Somogyban*

Balassi Bálint: *Borivóknak való*

Balassi Bálint: *Adj már csendességet*

Balassi Bálint: *Valedicit patriae (Ó, én édes hazám...)*

Fazekas Mihály: *Hortobágyi dal*

Kiss Tamás: *Csokonai piramisa*

Szembeötlő a saját szerzésű és az eredeti forrásdallamok rokonsága, akár az életmű távolabbi pontjain is. A *Csokonai piramisa* és a *Péterszállás* azonos hangnemben szólal meg (a felvételek közt 14 év telt el), ereszkedő kulcsmotívumaik szoros rokondallamokká teszik őket, csak az egyik egy akkordikus, polbeat kereten nyugszik, a másik a tőktambura fémes, citerával rokon bourdon-zengésén. A *Vándorok énekein* egyébként a *Magyar István király*, a *Molnár Anna* és a *Hortobágyi dal* is ilyen, vagyis a kazetta műsorának negyede. Van, hogy tudatosan villan át egy népi vagy régi dallam, például a *Meghalt a béres* kvintváltó témája adja Kiss Tamás híres groteszk verse, a *Bolond Istók tűnődése* dallamát, de blueskísérettel. Szintén az édesapa verse találkozik saját és történeti dallamokkal *A dudás* című énekben, amelynek nyitó témája Tóth István fülöpszállási kántor 1830-as évekbeli gyűjteményéből való (*Azt akar-nám, a vénasszony*). Az urbánus hagyománytól sem idegenkedik Kobzos, amikor Tóth Árpád *Ah vasárnap (Ülj mellém a villamosba)* című szatirikus versét egy XIX. század eleji közép-európai vándordallam, a Strassburger-téma felhasználásával szólaltatja meg, de a századfordulós kuplék felé eltolva a hangzást. Érdekes, hogy a 2008-ban kiadott lemez szinte egy időben készült a Csokonai-CD-vel, amelynek *Miért ne innánk?* című darabja ezúttal szintén a Strassburger variánsköréhez tartozó dallammal szólal meg. És végül akad olyan gyöngyszem is, amely elmegy a szinkretizmus határáig, s a pályakezdő zenei élményekre kacsint. Petőfi Sándor *Részegség a hazáért* című dalát a 2008-as *Nem megyek én...* lemezen meglepő hangszerelésben hallhatjuk: „Hát az úgy volt, hogy éppen felvételeket csináltunk Jantýk Csaba stúdiójában, amikor belépett egy negyvenes snájdig fiatalember. Beszélt, beszélt... és én nem vettem észre, hogy nem magyar anya szülte... Ő volt Kevin Johnson, zongorista és amatőr rockzenész, és hamarosan megtudtam, hogy 1986-ban érkezett Debrecenbe, szociológiát tanulni ugyanazon az egyetemen, ahol egy tucat évvel azelőtt én diplomát kaptam. Lelkesen mesélt arról, hogy mennyire megszerette ezt az országot (azóta is szereti, és benne Debrecen). Ráadásul elkezdte szavalni ezt a Petőfi-verset. Nyilvánvaló volt, hogy ezt a számot vele kell felvenni. Az éneken és a dobon kívül mindent ő csinál. A dallam korabeli.”

A szólóalbumokat megelőzik a zenekari felvételek. A Kecskés-műhelyben például már az 1980-as években is játszottak középkori, ókori és keleti hangszereken. A magyar régizénén túl külföldi műveket éppúgy műsorukon tartottak, például oszmán-török vagy okszitán régi zenét, ahogy középkori német és olasz muzsikát is, működésük ezáltal mélyen európai, nemzetközi és izgalmas volt. Ennek dokumentuma a négy legfontosabb lemez ebből az időszakból. *A Zene a reneszánsz kori Erdélyben* két évet pihent dobozban, mire 1981-ben megjelenhetett.²² *A Régi török zene Európában* szintén két évet várakozott a megjelenésre, azóta máig hiánypótló kiadványnak számít (1984).²³ A lemezen Esmail Vasseghi perzsa muzsikusa és René Clemencic is közreműködik. Gaucelm Faidit máig klasszikus trubadúrlemezen, 1986-ban²⁴ nemcsak Kobzos Kiss Tamás és Miquèu Montanaro működtek közre, hanem Csányi Tamás (ma közismert egyházzene-sz, karnagy), valamint a francia szólista-zenetörténész Gérard Le Vot, aki meghívta Kobzosékat, hogy készítsenek vele közös lemezt Franciaországban. Ez lett az *Ultima lacrima* (1986),²⁵ sajnos kevésbé ismert, pedig ritkán játszott középkori latin lamentációk hallhatók rajta. 1990-ben ebből a műhelyből nőtt ki Miquèu Montanaróval közös

lemezüik, a *Bernart de Ventadorn*-kazetta, a legismertebb XII. századi trubadúr életművéből készült válogatásként. Montanaro eredetileg egy okszitán tanító, ezer hangszeren játszó igazi garabonciás, ahogy mondta: ők mai trubadúrok. A trubadúr hivatásban nemcsak a költészet van jelen, hanem épp a *trobar* 'találni' igéből eredt a neve: a kitalálás, amibe a műsorszerkesztés, a fordítás, a konferálás is beletartozik. A naptári ünnepek éppúgy. Erre utal, hogy Kalendárium Duó néven is felléptek dél-franciaországi iskolákban vagy a Csíkszeredai Régizene Fesztiválon, illetve az 1986-os budapesti reneszánsz vásáron a Petőfi Csarnokban – tehát mindenütt jártak, egész különböző közegekben. Nem koncerteket kell feltétlenül elképzelni, hanem a mai értelemben garabonciás utcazenélést.

Montanaro és Kobzos mellett Maurizio Mingardi olasz muzsikus volt a harmadik tagja a Kalendárium Triónak. Nemzetközi mezőnyt képviselt, s a *Bernart de Ventadorn*-műsorról és kazettával írta be nevét a szakma aranykönyvébe a világhírű, de sajnos ma már nem létező csapat. Magyarországon, a Visegrádi Palotajátékokon is szerepeltek egy ízben.

Alkalmi, de nagyon értékes zenekari felállásban készült a *Régi magyar betlehemes 1629* (1987) című lemez,²⁶ ahol a Kecskés-műhely tagjai mellett a Szent Imre-tempлом gyerekkórusa énekelt Csányi Tamás vezetésével, a versmondó szereplők pedig az Ormánsági Diákszinkör tagjai voltak, dél-dunántúli református gyülekezetekből. A lemezről bővebben Bódiss Tamás tanulmányában olvashatnak, akárcsak a 2001-ben kiadott Szenci Molnár Albert-CD-ről (*Mindennemű háborúság ellen*) és más református egyházzenei kiadványairól.²⁷

A honfoglalás-émlékévből, 1996-ban jelent meg Kobzos Kiss Tamás és több barátja közreműködésével a *Táltos idők* című kazetta, amely a magyar népzene keleti párhuzamaiból adott gazdag válogatást. A fiatalon elhunyt kiváló népdalénekes, Ferencz Éva szintén több közös lemezt készített Kobzossal a karácsonyi, húsvéti és a magyar szentekhez kötődő énekkincsből.

Szabados Györgyöt nagyon komoly együttműködés fűzte Kobzoshoz: rendhagyó, kísérleti zeneművek, titokzatos nyelven írt, mert máshogy elmondhatatlan rebellis szövegek, *A kormányzó halála* és *Az események titkos története*. Ez ismét átrezgeti a bartóki minőségű kortárs zene és a teljesen alternatív, etnikus és jazz hangzással dúsló zene határait – és ehhez is Kobzos kellett, az ő elképesztő előadói habitusa koncerten és hangfelvételeken egyaránt.

(*Pedagógia*) Párhuzamosan az említett műhelyek hazai és külföldi sikereivel, következett egy jelentős fordulat: Kobzos Kiss Tamás 1986 szeptemberétől az Óbudai Népzenei Iskola (akkor még: III. kerületi Állami Zeneiskola Népzenei Tagozat) tanára lett, koboztanárként első az országban. Jómagam is itt lehettem tanítványa, csoportos órákra gyűltünk össze hetente kétszer. Ekkoriban Kobzos már egy élő legenda volt, ismerni lehetett innen-onnan, tévéből, rádióból. Tanárként mégis mindenkit egyenrangú partnerként kezelt, bevont minket hatalmas kreatív játékokba, improvizációba, friss népzenei és régizenei kiadványok „kóstolgatásába”. Tanított minket olyannak lenni, amilyen a feladat. Nem kobzolni tanultunk, hanem a feladatba belehelyezkedni (hangszerrel vagy anélkül), és egyéni utakat keresni. Sudár Balázs, Buda Ádám, Szilágyi Dániel, Nyitrai Péter, Róka Szabolcs – csak hogy néhány nevet említsek az akkori évfolyamtársak közül –, ma is ekként dolgozunk a magunk eszközeivel, ki-ki a maga műfajában. Mesterünk révén részt vehettünk a koboznak, ennek az akkor alig ismert hangszernek a felfedezésében és az elterjesztésében, ami ma már olyan természetesnek tűnik, de akkor egyáltalán nem volt az.

Kobzos kézzel írta le nekünk a megtanulandó dalokat (fénymásolásra korlátozottan volt lehetőség akkoriban). Mindenkinek van ilyenje az első évfolyamokból, és nagy becsben őrizzük. Kátai Zoltán is mutatott egyszer egy olyan kottasorozatot, amelyet Kobzos küldött neki levélben, hogy „ezek a legjobb énekmondó, kezdő darabok, tanuld meg, pajtás”.

Az óbudai tanári karból többekkel alakult ki, illetve folytatódott az együttműködés, például a Téka együttesel, akik Kobzos több koncertjén és Énekes kalendárium című tévéműsorában is közreműködtek. A Jánosi András óbudai népihedű-tanár vezetésével működő Jánosi együttesel Kobzos egy 1848–1849-es lemezt, illetve egy Liszt forrásait bemutató albumot is készített. Ismét a családi örökség súlyát látom ebben, mivel Kobzosnak volt egy Tuolth István nevű, távolabbi felmenője, 1848–1849-ben honvéd százados, aki Kossuthot az emigrációba is elkísérte. A Liszt-lemez ugyancsak fontos áttörés volt a zenetörténeti és népzenei eredmények összehangolásában, a kétféle hagyomány szakszerű párbeszédében. Jellemző, hogy e lemezt felvállalta a Hungaroton, később egy kombinált CD-változat is készült belőle, míg az *Ezenyolcszáznegyvenyolcba'* (kazetta: 1995; CD: *Kossuth izenete eljött*, 1998) című album csak magánkiadásban jelenhetett meg, ennek ellenére közismert.

Kobzos Kiss Tamás 1992-től igazgatói tisztséget töltött be az iskolában, amely ekkor aztán megszerezte függetlenségét, és Óbudai Népzenei Iskola néven országos súlyú, példaadó intézménnyé vált. Ma már új helyen, a Mókus utca 20. szám alatt működik egy műemlék épületben, s Szerényi Béla, akkori tekerőlantos évfolyamtársunk az igazgató. Vezetői felkészítésében Kobzos még betegen is fontos szerepet vállalt, hogy kezébe adhassa a stafétát a szakmai műhelyben. Többen aktívak a régi tanárok közül, s a csapat is önmagából épül. Ez a kulcsfontosságú műhely messze túlmutat a népzeneoktatás kérdésén. Már a kezdetektől érkeztek ide külföldi régizenesz és népzeneész vendégek, a rendszerváltás után pedig többször nyílt lehetőség az erdélyi, gyimesi és moldvai muzsikuskok meghívására, játékok részletes dokumentálására, hang- és filmfelvételekre.

E pedagógiai program kiterjesztését nemcsak a számos hazai és külföldi módszertani tábor, előadások és vitaulékek segítették elő, hanem az is, hogy Kobzos 2007-től a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Népzene Tanszékének alapító tanára lehetett. Kevesen tudják, hány hivatalos levelet, pályázatot és egyebet írt az ezt megelőző években, hogy a nomád nemzedék legnagyobb álmát, a felsőfokú népzeneoktatást elfogadtassa, elismeresse a vezető egyetemi és kulturális körökkel. Egyszer érdemes lesz Kobzos Kiss Tamás népzene-pedagógiai munkásságát külön, részletesebben elemezni.

A választékosan beszélő, a szavak erejében hívő Kobzost hamar felfedezték az újságírók. Az előzőekben idézett, írott interjúk tartalmi mélységeire már felfigyelhettünk. Az 1980-as években rendszeres vendége volt a Magyar Rádió ismeretterjesztő műsorainak is, például Nemeskürty István²⁸ vagy Klembala Géza vendégeként, Dimény Judittal közös ifjúsági műsorokat készítettek, Móser Zoltánnal pedig egész sorozatokat. Ez utóbbiak kivonata később CD-ROM-on is megjelent *A magyar történelem dalban elbeszélve* címmel, sok különleges hangfelvétellel (2005).

A Dúdolj verset című kötet összeállításakor igyekeztünk áttekinteni a fellelhető írott interjúkat a helyi és az országos, esetenként külföldi sajtóból. Időrendben olvasva érzékelhetjük a művész dilemmáit, s azt, hogy a Kádár-kori ellenkultúra iránti intenzív érdeklődés a rendszerváltás után lanyhulni kezd, sokak számára érdektelenné válik. Ezt igenis ki kell mondani a régizene hazai történetében: kiment alóla az ellenzéki-alternatív kontextus, s újra kellett szervezze saját identitását, intézményi és művészi kereteit. Szerencsére Kobzos ekkoriban kiszélesíthette a tanári és egyéb működését, sőt végre lemezek is készülhettek (kettőt Debrecen városa támogatott ösztöndíjjal).

(„*Tudom, befogadnának*”) Kobzos életműve kettős olvasatú, mégis harmonikus. Az egyik megközelítés a nomád nemzedék identitását példázza, a kíváncsiság, a különutasság, a kései beatkorszak alternatív kultúráteremtő lehetőségeit. A másik értelmezési irány viszont – a nemzedékből talán legharmonikusabb módon – bölcs és termékeny szembenézést jelent az örökséggel, a családi hagyománnyal és küldetéssel. Az atyákkal, az ősökkel való szövetséget. Ez azonban nem konzervatív tónusú, nem a mechanikus tiszteletudáson alapul. Kedves példaképe, Pálóczi Horváth Ádám sem változatlan formában folytatta apja, Horváth György prédikátor örökségét (pedig erre a gályarab, majd Erdélyben bujdosó ősök emléke is rávezette volna), hanem saját korának lehetőségeihez illesztve, földmérőként, jogásként, de később mégiscsak egyházzogdónoki teendőkkel. S amivel kiegészítette: az énekköltészet, mely egyszerre régi és vadonatúj szerep volt.

Kobzos éppígy beépítette saját életművébe a családi előképeket: tanár, sőt igazgató, pedagógiai programalkotó lett, s a magyar és európai zene, irodalom és a történelem új eszközként kereső népszerűsítője a Kárpát-medencében és a nagyvilágban. 1848-as lemezükkel a honvédtiszt ősapja, Tuolth István előtt is fejet hajtott, a protestáns énekkincs életre hívásával hajdani erdélyi felmenői, Mátéffy János kolozsvári bíró korát is megidézte. Műfordítóként – gyakran édesapja kedves szavait, fordulatait használva – énekelhetővé tette a török ásíkok verseit, de például Oswald von Wolkenstein hétnyelvű dalát is. Még a fényképészet, azon belül a sztereófotózás sem maradt ki, amely szintén családi örökség, csak Kobzos két digitális fényképezőgépet kapcsolt össze. Bármikor szívesen játszott barátságából, felajánlásból, egész életében hiteles szavakkal és tettekkel segítette református egyházát, a moldvai és gyimesi csángó gyerekeket. A régizenei mozgalomból elsőként kapott Kossuth-díjat (2014), melynek átvételekor ezt mondta: „Apám jobban megérdemelte volna.”

Életútja e kettős erőterben bontakozott ki, s bizonyára nem volt mindig olyan egyszerű egyensúlyt teremteni. Az atyai biztató vers, amelyet már idéztünk, mégis kimondja: a zenészi hivatást válassza, ez legyen az eszköz a vigasztalásra, az emberek összekötésére. Elkerülte viszont a zenészsorsok állandó kísérőit, a magányt, az ital és a szétforgácsolódás kísérteit. Munkáját szenvedélyként, játékként élte meg, ugyanakkor önfegyelme, sztoikus bölcsessége és szelíd humora megvédte, hogy felőrlődjön az igazgatói munka vagy a turnék feszültségeiben.

Kobzos innen nézve Cseh Tamás lelki unokatestvére volt, de más értékrenddel. Cseh Tamás és Bereményi Géza művészete a széteső, közhelyessé vált történeti tudást ironikusan, szándékolt alulnézetben közelíti meg, egyszerre minden korban kortévesztőnek, idegennek mutatva az énekmondót. Cseh Tamásnak legmélyebb azonosulása, azt hiszem, az indián közösséggel volt, ahol még létezik a régi morál, a közösen alkotott törvények. Kobzos történelemképe elfogadóbb, értékekkel telibb, hiszen a fennmaradt dokumentumokat mutatja be önmagukban, ugyanakkor a mai elhangzás miatt értelemszerűen aktualizálva.

Ahogy többször elmondta: nem akart a múlthoz fordulni, hanem használni, érteni, továbbadni vágott. Láthattuk, hogy a restaurátor hivatás a saját út egyik ágaként allegorikusan a zenei pályát is átszötte. Utolsó filmes interjújában, a már csak posztumusz alkotásként bemutatott *Énekmondó* című portréfilmben (2015, rendező Szomjas György) így fogalmazott: „Az érzelmi világ volt egységes, az akarat és a szándék, amit át akar adni egy énekmondó, az a kétségbeesett szándék, hogy most rám van bízva a népem jövője, s ha én ezt nem mondom el, akkor valami örökre elvész...”²⁹

Küldetése lényegét harminc évvel korábban szinte azonos gondolatban foglalta össze: „Az a véleményem, hogy a jelent és a múltat nem szabad egymással szembeállítani. Személy szerint nagyra értékelem és elismerem a legmodernebb muzsikát is, amennyiben azt magas

szakmai színvonalon művelik. De nem hinném, hogy az egyik kizárná a másikat. Ma igen fontos feladat a múlt értékeinek fölmutatása, életközelpbe hozatala. Az életközelpség a lényeges. [...] Hiszem, hogy a történelem folytonosságát nemcsak elméleti szinten kell tudomásul venni. Sokkal többről van szó: a folytonosság élményt adó megéléséről. S aki idegeiben érzi ezt a folytonosságot, nem számol a tovatűnő századokkal. [...] Célom az, hogy a jelent szembesítsem a múlttal, hogy ebből az ütközésből valami szikra pattanjon ki, amitől tüzet fognak az emberek.”³⁰

Ezek meghatározó, de ma is alig értett gondolatok. Holott minden erővonal kirajzolható, s élete minden gyújtópontjában, minden korszakában megvan mindegyik elem. Kobzos Kiss Tamás úgy volt beatkorszakbeli poszt-lázadó, annak a kornak a lelki tartalmát és zenei ízlését adaptálva, hogy egyúttal a legmélyebb békességet és a legnagyobb szintézist kereste az atyák nemzedékével.³¹ És nem azért, mert ő régizenetét játszott. Nem csupán az ösatyákkal akart békében lenni, hanem a család legmélyebb tudását is szerette volna nyilvánosságra hozni. Az édesapja azt mondta, hogy ő azért nem lett lelkész, bár kitűnően mondott például verset, merthogy nem volt elég nagy orgánuma, hogy hétről hétre szóljon a szöszékről. Azt hiszem, hogy a fia ezt beteljesítette a saját orgánumával. S ha látjuk a tévé- és egyéb műsorokat, a műhelyek kirajzását, a „kipattanásokat”, melyek mögött a pedagógiai tudás is sokszorozódott, elmondható, hogy ilyenje nem akárkinek volt akkoriban. Bár nagyon jó zenészek akadtak akkor is, de többnyire műhely nélkül, ahol ezt továbbadhatták volna. Neki ez mind megadatott. A szöszék helyett a színpad, ahol bizonyos színészi tudásra is szükség volt. Előadásmódján nemcsak az édesapja szép versmondása hagyott nyomot,³² hanem azoknak a színésszel vegyes énekmondó kollégáknak, a svájci René Zossónak vagy a magyar Kuncz Lászlónak a hatása is, akik ezt a műfajt ebbe az irányba is „lakhatóvá tették”, s felszabadították a „csak énekes” feladatok alól. Állandó fellépőtársai közt is voltak kiváló versmondó előadóművészek: Gy. Szabó András, Erdélyi György, Szentpál Mónika, korábban Nagy Attila a *Toldi*-estjük sok-sok előadásán...

Jóllehet mindenkit nagyon szeretett, és rengeteg jó barátja volt, egy kései interjújában azt mondta, hogy „mesterelem egy volt: Szabados György”. Akik találkozhattunk Kobzos Kiss Tamással élete utolsó heteiben, megerősíthetik, hogy szinte még a vonásaik és a hangszínük is hasonlítani kezdett – ez nem misztifikálás, hanem egy fájdalmas, de felemelő tapasztalat. A Veysel-kötet eredeti példánya margóján pedig, amelyből a *Szívetekben őrizetek* című CD szövegeit fordította Kobzos és Erdal, rábukkanunk a címadó vers első fordítására: „Feleim, ne feledjetek”. A szomorú, búcsúzó ének így játékosabb refrént kapott volna – ebben ott tükröződik Kobzos teljes világképe.

Epilógusként olvassuk újra, illetve hallgassuk meg Kiss Tamás *Péterszállás* című versét a *Nem megyek én innen sehova* című CD-ről. A dallam ereszkedő íve a *Csokonai piramisával* rokon, de egy másik dallamcsaládból való (5 4 b3 stb. sorvégzők). A borító szerint a Kallós Zoltán gyűjtötte *Pusztá malomba*’ dallama „bujkál benne”, a töktamburakíséret pedig egyszerre idézi a kun és népvándorlás kori hangzást, de Kobzos kisújszállási nagyapjának énekét és a citeraszót is. Családi és nemzeti ősök együtt szólalnak meg, hiszen a péterszállási pusztá a kő alatt őrzik nemzedékek, hajdani kunok és magyarok életét. A két verset a párhuzamos szavak is összekötik: *oltár*; a kő alatti világ. Kiss Tamás életművében is közeliek egymáshoz: a *Péterszállást* 1970-ben írta, a *Csokonai piramisát* 1973-ban.

Kobzos Kiss Tamás művészetét ugyanez az otthonkereső szándék járta át. Mindenkit összefogni és valahol belül feltámasztani képes, antropomorf, bölcs kisugárzás vette körül a színpadon és az életben. Egyéni erővel, magányos és szabad előadóként közösségeket épített a fizikai és az érzelmi világban is. Szerencsére sokan élünk még ma is e közösségekben, a legtermészetesebb (s emiatt talán néha át sem gondolt), mély kapcsolatban Kobzos mester örökségével.

IRODALOMJEGYZÉK

- (Ablonczy): *Koboznak pöngetője*. = *Film – Színház – Muzsika*, 1982. július 24., 12–13. o.
- BALAVÁNY György: *Hazatérés*. *Kobzos Kiss Tamás a csácsogó regösökről, az idealizált Balassiról és a kottacsontvázakról*. = *Magyar Nemzet*, 2005. január 8.
- DEZSŐ László: *Koboz és történelem. Beszélgetés Kiss Tamással*. = *Komárom–Esztergom megyei Dolgozók Lapja*, 1981. július 1.
- CSÖRSZ Rumén István és SZERÉNYI Béla (szerk.): *Dúdolj verset: Kobzos Kiss Tamás emlékezete*. Budapest, 2018, Magyar Hangszerműves Céh.
- BOROS Zoltán (szerk.): *Énekek hallottam... Régi magyar világi énekek*. Bukarest, 1981, Kriterion Könyvkiadó.
- GROZDITS Károly: *Régizene és népzene megszgyén. Beszélgetés Kobzos Kiss Tamással*. = *FolkMagazin*, 2014. 5. sz.
- GYÁRFÁS Endre – KECSKÉS András: *Avatástól ballagásig. Diákdalok – diákszokások*. Bp., 1977, Zeneműkiadó.
- KISS Tamás: *Hang és visszhang*. Bp., 1983, Magvető Kiadó.
- KÖNTÖS László: *Az énekmondó. Beszélgetés Kobzos Kiss Tamással*. = *Reformátusok Lapja*, 1985. december 22–29.
- NÉMETH Júlia: *Játék, tudomány, művészet. Renezánsz Napok Kolozsváron*. = *Szabadság*, 1996. március 7.

JEGYZETEK

- 1 A hagyaték feldolgozása több párhuzamos munkafolyamatot jelent. Egyelőre egy 35 órányi hanganyagot (az életmű nagyobbik részét) és a hozzá illeszkedő kötetet sikerült közreadnunk interjúrészletekkel, módszertani írásokkal és részletes diskográfiával, kiadatlan rádió- és koncertfelvételek is hallhatók a mellékleteken. Jelen tanulmányt is érdemes úgy olvasni, hogy közben a kötetet párhuzamosan forgatja az olvasó a képe-kért, adatokért. *Dúdolj verset: Kobzos Kiss Tamás emlékezete*. Szerk. CSÖRSZ Rumén István és SZERÉNYI Béla, Bp., Magyar Hangszerműves Céh, 2018.
- 2 *Kortárs*, 1973, 17. évf., 9. sz., 1464.
- 3 Csokonai az Újesztendei gondolatok egyik fő motívumaként hangsúlyozza, hogy az emberi élet harmadához érkezett 24 éves korára. Fáj belegondolnunk, hogy rövid élete távlatában ez mennyire más arányt mutat: ezt követően alig hét esztendőt adott neki a sors.
- 4 *Fiannak* címmel: *Hajdú-bihari Napló*, 1978. augusztus 20., 8.; *Új Tükör*, 1980, 17. évf., 26. sz., 9., illetve ugyanígy: *Amerikai Magyar Népszava*, 81. évf., 1980. augusztus 15., 9. A hosszabb cím – *Fiannak, hangszereihez* – a későbbi, kötetes megjelenésekben szerepel, elsőként KISS Tamás: *Hang és visszhang*. Bp., Magvető Kiadó, 1983, 15.
- 5 Qualiton LPX 10095–98 (4 LP). A lemez az UNESCO-val együttműködésben készült, szerk. Rajeczky Benjamin.
- 6 Erről lásd bővebben Kiss Eszter Veronika előadását a konferencián *A népzeneitől a világenéig* címmel: https://youtu.be/EVeB_puvwGw?t=5963.
- 7 Qualiton LPX 17370.
- 8 Qualiton LPX 17391.
- 9 Qualiton LPX 17398, SLPX 17398.
- 10 Az adat egy 2014-es interjúból származik: GROZDITS Károly: *Régizene és népzene megszgyén. Beszélgetés Kobzos Kiss Tamással* = *FolkMagazin*, 2014, 5. sz., új kiadása: *Dúdolj verset*, 56. o. – Érdekes, hogy a tekerőlant (tudomásom szerinti) az Illés leginkább régizenei ihletű számában, a *Virágénekben* hallható először az *Add a kezed* című lemezen (1972, Pepita SLPX 17437), ez már Kobzos Kiss Tamás szolista pályájának kezdetére esik.
- 11 Később történt ugyan kísérlet a legismertebb magyar rockénekesek és jazzmuzsikusok alkalmi „renezánszosítására” Benkő Dániel *Pop antico* című albumán (Hungaroton SLPX 19292, 1985), de ez nem gyökerezett meg, talán az előadók érdeklődése sem volt elég mély ehhez.
- 12 Erre jó példa a *Renezánsz zene Erdélyben* LP két szólószáma (Tinódi Sebestyén és Nagybancai Máttyás historiarészletei), illetve az 1979-es sárvári rádiófelvételek, amelyek mind hozzáférhetők a *Dúdolj verset* kötet CD- és DVD-mellékletén.
- 13 SZOMJAS György: Énekmondó (Kobzos Kiss Tamás 1950–2015). Portréfilm (2015), az interjúrészlet írott változata: *Dúdolj verset*, 73.
- 14 DEZSŐ László: *Koboz és történelem. Beszélgetés Kiss Tamással* = *Komárom–Esztergom megyei Dolgozók Lapja*, 1981. július 1. Új kiadás: *Dúdolj verset*, 21–22., 22.
- 15 Erről, illetve a koboz térhódításáról a népzenei és régizenei együttesekben lásd a művész 70. születésnapjára emlékező videóelőadást: *Kiss Tamás, a kobzos* (2020. május 30.), <https://www.youtube.com/watch?v=F5lQIE174cLI>

- 16 KÖNTÖS László: *Az énekmondó. Beszélgetés Kobzos Kiss Tamással = Reformátusok Lapja*, 1985. december 22–29., 4., új kiadás: *Dúdolj verset*, 26–30., 26–27.
- 17 BALAVÁNY György: *Hazatérés. Kobzos Kiss Tamás a császári regősökről, az idealizált Balassiról és a kottacsontvázokról = Magyar Nemzet*, 2005. január 8., új kiadás: *Dúdolj verset*, 38–43., 43.
- 18 (Ablonczy): *Koboznak pöngetője = Film – Színház – Muzsika*, 1982. július 24., 12–13. o., új kiadás: *Dúdolj verset*, 23–25., 24.
- 19 NÉMETH Júlia: *Játék, tudomány, művészet. Renezánsz Napok Kolozsváron = Szabadság*, 1996. március 7., új kiadás: *Dúdolj verset*, 34–35., 34. o.
- 20 GYÁRFÁS Endre – KECSKÉS András: *Avatástól ballagásig. Diákdalok – diákszokások*. Bp., Zeneműkiadó, 1977.
- 21 *Énekben hallottam... Régi magyar világi énekek*. Szerk. BOROS Zoltán, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1981.
- 22 Hungaroton SLPX 12046; CD-kiadás: HCD 12924 (1987).
- 23 Hungaroton SLPX 12560; CD-kiadás: HCD 12560-2 (1994).
- 24 Hungaroton SLPD 12584, CD-kiadás: HCD 12584 (1986). A felvétel 1984-ben készült a rákosszentmihály–sashalmi református templomban.
- 25 *Ultima lacrima. Chants spirituels du moyen age IXe–XIIIe siècles*. Gérard Le Vot & alii. Studio SM (1986), CD-kiadás: D2602 SM 43 (1997).
- 26 Hungaroton SLPX 14068 (1987). 1999-ben a Kobzos által összeállított és hatalmas munkával rekonstruált szöveggönyv külön is megjelent, kottákkal kiegészítve, hogy könnyebb legyen színpadra állítani (Bp., Református Zenei Műhely). CD-n csak 2004-ben, magánkiadásban jelent meg az album, majd a *Dúdolj verset* kötet DVD-mellékletén.
- 27 Az előadás videofelvétele: https://youtu.be/EVeB_puvwGw?t=4204
- 28 *A magyar művelődés századai* című rádiószorozat könyvvé szerkesztett változatában (Bp., TV Minerva, 1985) szintén megszólal Kobzos Kiss Tamás és Szabó István, lásd az interjú részletét: *Dúdolj verset*, 30–33.
- 29 A portréfilm sajnos az MMA honlapján még nem elérhető. Az interjúrészlet írott változata: *Dúdolj verset*, 72.
- 30 KÖNTÖS: i. m. (1985), új kiadás: *Dúdolj verset*, 29.
- 31 Ne feledjük, hogy a hasonló helyzetű, írók vagy irodalmárok gyermekeiként felnövő nemzedéktársak (Kiss Ferenc, Ifj. Csoóri Sándor) viszonya közel se volt ilyen harmonikus az atyákkal, de egyértelmű, hogy rengeteg szellemi töltetet és élményt hoztak az otthoni közegből. Kiss Ferenc nemrég a *Kötélékek* című kötetben több dokumentumot közreadott édesapjával, Kiss Ferenc irodalomtörténész-szel való vitáiról.
- 32 A költő születésének 100. évfordulójára Kobzos Kiss Tamás egy magánkiadású CD-t állított össze, amelyen Kiss Tamás mondja a saját verseit egy régi kazettafelvételen, s köztük a megzenésített versei is elhangoznak a korábbi CD-kről.

Szentegyházi dicséretetek – Kobzos Kiss Tamás, a református énekmondó

„»Bozótharcosként« már negyven éve járok a zene erdejében úgy, hogy eredetileg nem készültem muzikusnak. Vegyésznek tanultam, és csak jóval később – amikor már tanítottam – szereztem zenetanári diplomát. Inkább csak a magam örömeire muzsikáltam sokáig, és a zenében általában olyan dolgok foglalkoztattak, amelyek iránt mások kevésbé érdeklődtek.”¹

Szinte minden lényeges elem benne van ebben a két mondatban, melyben Kobzos Kiss Tamás önmagáról vallott 2011-ben, a Liszt-díj átvételekor. Én ez alapján helyezem őt el a „garabonciások” megtisztelő sorában. Személyes vonatkozásként meg kell vallanom, hogy a konferencia témája számomra eleinte igen furcsa és idegen volt, de a készülés során egyre közelebb került hozzám, és végül rájöttem, hogy mai magyar egyházzeneusként én is bozótharcos vagyok: ott próbálok utat vágni, ahol még nincs, de szilárdan hiszem, hogy útnak kell lennie.

Mozaikokból raktam össze emlékeimet, annak a negyedszázadnak az emlékeit, amelyben számos alkalommal együtt dolgoztam Kobzos Kiss Tamással. Ezeket a mozaikokat, melyeket a témával foglalkozva egyre-másra fedeztem fel emlékeimben, kiválóan kiegészítette a tanítvány – Csörsz Rumen István – és a népzenei iskola igazgatói székében utóda – Szerényi Béla – által szerkesztett emlékkönyv,² amely a vele készült riportok és a róla szóló írások mellett teljes diszkográfiát és gazdag képanyagot is tartalmaz. Sokoldalú tevékenységet, gazdag életművet tár elénk az emlékkönyv, amelynek három pilléréként a magyar népzene és régizene, a nyugat-európai, elsősorban középkori zenét, valamint a török és ázsiai zenekultúrát jelöli meg. Ez a sokoldalúság „mégsem volt nyomasztó, tudálékos: mindig könnyedén mozgott a kultúrkörök határain” – olvashatjuk a bevezetőben. „Olyan személy volt, akinek asztala mellett nagyon távolról jött vendégek foglalhattak helyet egy jó beszélgetésre és közös zenélésre.”³

Énekmondóként, Tinódi kései utódként ismertem meg a nyolcvanas évek közepén Debrecenben, a Református Kollégium dísztermében egy nyári kántorképzős tanfolyam körében tartott előadóestjén. Végzős zeneakadémistaként hallottam először ott, a történelmi falak között a reformáció dallamait.

Néhány évvel később karácsonyi ajándék után kutatva akadt kezembe a *Régi magyar betlehemes* című lemez.⁴ Azért választottam, mert a borítófedélen olvastam annak protestáns eredetéről. Később ez lett közös munkánk egyik gyümölcse, amikor az ezredfordulón sajtó alá rendeztük és kiadtuk az 1629-ből származó szöveget a lemezen szereplő énekek zenei anyagával együtt.⁵

A rendszerváltást követően – az egyesülési törvény adta lehetőségeket kihasználva – sorra alakultak különböző szervezetek, köztük a Református Fiatalok Szövetsége, a REFISZ. Itt jelent meg a Musica Historica együttessel közösen készített *Protestáns énekmondók* című album.⁶

1995–1996-ban a Baár-Madas Református Gimnázium énektanáraként a diákok között énekversenyt szerveztem, amelyre Tamás készségesen eljött zsűritagként. Akkor már kezünkben volt a *Magyar népi énekiskola* első két kötete⁷, és az énekeseknek a kazettamelékleten szereplő eredeti népi hangfelvételekről kellett a népdalt megtanulni.

1991-ben egyházzenei egyesületet alapítottunk Református Egyházzeneszek Munkaközössége (ReZeM) néven. Titkárként egy évtizedig szerveztem ezt a munkát, Tamás pedig 1997-től lett az egyesület elnökségének aktív tagja. Három kiadvány tanúsítja ezt: a Pécsi Református Kollégium Kórusával közös *Szentegyházi dicséretetek* című album,⁸ amelyben a ma ismert legrégebbi protestáns énekeskönyv, Huszár Gál 1560-ban Debrecenben kiadott énekgyűjteményének dallamai szólalnak meg.

Talán itt érdemes egy percre megállnunk, hogy Kobzos Kiss Tamás zenei interpretációjának sajátosságát megragadjuk. Azt vallotta: „*A régi kottát legfeljebb úgy tekinthetjük, mint egy csontvázat, melyre húst kell tenni és életet kell belé lehelni.*”⁹ Ez tette hitelessé, ugyanakkor nagyon elevenné az ő interpretációját. Mi volt ennek a háttérben? Középről ismerte ezt az éneklésmódot; amit a kirgiz, a török és más kelet-ázsiai énekesektől tanult – amit a mi polgáriasult, a zenét eredeti környezetéből kiragadott és koncerttermekbe és színházba kényszerített európai kultúránk már alig ismer.

A második ReZeM-kiadvány a *Régi magyar betlehemes* lemez szövegének és énekeinek nyomtatott megjelenése volt 1999-ben.¹⁰ Az volt a célunk, hogy ezt a különleges, könyvborítóból kiáztatott kultúrincset ne csak hallgassák, hanem egyházi vagy iskolai körökben is előadható legyen.

A harmadik kiadvány egy CD-lemez, amely Szenci Molnár Albert énekeit tartalmazza, és amelyet Tamás az 1612-es oppenheimi bibliakiadás énekfüggelékéből válogatott.¹¹

Tamás tudta, hogy nem elég énekelnie, művelnie a zenét, hanem azt minél szélesebb körben meg kell ismertetni, tovább kell adni, tovább kell vinni a lángot. Szerényi Béla, az Óbudai Népzenei Iskola öt követő igazgatója írja: „Kobzos Kiss Tamás írásából igazából csak sejthetjük, de valójában biztosan tudjuk, hogy a jelenlegi népzeneoktatás intézményi rendszerének, koncepciójának kialakításában elévülhetetlen érdemei vannak.”¹²

Ugyanerre törekedett református egyházzeneszként is. Mint a ReZeM elnökségi tagja tett javaslatot arra, hogy az akkor néhány éves *Református Pedagógiai Intézet* segítségével indítsuk el a *Protestáns egyházi ének tanítása* tanfolyamot.

2000 márciusában *Református egyházzene a zenei és általános oktatási intézményekben* címmel konferenciát szerveztünk Debrecenben a Református Kollégiumban, ahol Tamás *Népzene és közoktatás* címmel tartott előadást. Ennek írásos formája az éppen abban az évben indult *Magyar Református Nevelés* folyóiratban jelent meg.¹³ Ebben a talán kevésbé ismert, ám a témát részleteens tárgyaló írásában is arról szól, amit sokszor és sokféleképpen próbált megvalósítani: „az élő, eredeti népzeneét vigyük be az oktatásba, azzal ismertessük meg a fiatalabb nemzedéket!” Írása végéhez kapcsolódva olvasható a második ilyen tanfolyam felhívása az alábbi magyarázattal: „Az utóbbi évtizedekben elindult, illetve újraindult református oktatási intézményeink egyházi, református jellegű az intézmény lelkesége és a lelkesízi, hitoktatói munka mellett leginkább az iskola zenei élete, az ének-zene tanítás egyházi jellege határozza meg. Fontos tehát, hogy a zenét tanító kollégák megfelelő egyházzenei ismeretekkel rendelkezzenek. A Református Pedagógiai Intézet és a ReZeM ezért indít pedagógusok számára ének-zenei továbbképzést, melynek célja elsősorban az, hogy egy szélesebb horizontot felvázolva, a tanárok és a gyülekezeti kántorok, karnagyok mai feladataihoz igyekezzenek elméleti tudást és gyakorlati segítséget adni.”

1999-ben november–december folyamán Kecskeméten, 2000 őszén pedig Fóton rendeztünk ilyen tanfolyamot, amelyre határon túlról is érkeztek érdeklődők. A továbbiakban erre építve született meg – a Magyarországi Református Egyház Zsinatának döntése alapján – 2006-ban a református közoktatási intézményekben bevezetett *Egyházi ének* tantárgy. Az erre felkészítő tanári tanfolyamokat először 60, majd 120 órás keretben szervezte a Református Pedagógiai Intézet. A tanfolyam mai formájában portfólió megírásával és zárótanítással fejeződik be, a tanúsító oklevelet pedig a pedagógiai intézet (RPI) adja ki. A megújított református énekeskönyv megjelenésével együtt időszerűnek tartom a tantárgy újraértékelését és megújítását, amelyhez Kobzos Kiss Tamás tanácsai és útmutatásai ma is érvényesek és megszívlelendők.

Szó eshetne még a Terézvárosi Önkormányzat támogatásával az ezredfordulón megvalósított koncertsorozatról,¹⁴ számos egyházi eseményről, köztük Fülöp szálláson Tóth István hajdani kántortanítóról szóló, 2001-ben megvalósult megemlékezésről,¹⁵ vagy a Budafokon 2003-ban bevezetett, reformátusoknál ritkaságszámba menő karácsonyéli istentiszteletről.

Nem feledhetjük azt sem, hogy a most megújuló református énekeskönyv revíziójához már két évtizede összegyűjtötte és elküldte nekem a régi dallamok közléséhez fűzött javaslatait, észrevételeit.

Befejezésül Kobzos Kiss Tamás Lajtha László iránti elkötelezettségéről szólok néhány szót. Vajon mi táplálta benne ezt? Hosszan lehetne erről beszélni. Egyrészt Lajtha negyvenes években végzett híres széki gyűjtése, mely a táncházmozgalom kezdeteit alapozta meg hazánkban. Másrészt szerepe lehetett benne Lajtha református voltának és kevésbé ismert egyházzenei tevékenységének.¹⁶ 2013-ra, halálának félévszázados évfordulójára emléktáblát terveztünk a Kálvin téri templom falára Ravasz Lászlóé mellé, de ezt a templom éppen abban az évben megvalósult külső-belső renoválása hiúsította meg.

Harmadrészt, a szimpátia oka lehetett a „bozótharcosi rokon lélek”: az a konok elkötelezettség is, amellyel Lajtha ösvényt vágott, utat tört. Hiszen tudjuk: a Kodály és Bartók mellett harmadikként emlegetett, Európa-szerte ismert magyar komponistát nemzetközi híre miatt nem lehetett az ötvenes években csak úgy elhallgattatni, és így a Kossuth-díj mellett lehetőséget kapott arra is, hogy Sopron megyébe menjen egyházi népénekeket gyűjteni.

Számos Lajtha-émlékkoncert, előadás¹⁷ és egyéb tevékenysége mellett személyes élményemet emelem ki. 2012. szeptember 18-án a *Néprajzi Múzeumban* nyílt meg a Lajtha-csoport 1950-es években végzett népénekkutatásairól szóló kiállítás,¹⁸ amelyet Erdélyi Zsuzsanna Kossuth-díjas néprajzkutató és Bölcskei Gusztáv püspök, a Magyarországi Református Egyház Zsinatának lelkes elnöke nyitott meg, majd Kobzos Kiss Tamás és Ferencz Éva közös koncertjével vált teljessé a program.

Befejezésül álljon itt egy, a bevezetőben is idézett riportból kiemelt vallomás: „Lelki reggeli tornaként évek óta minden napot valóban a Várad Biblia egy-egy ószövetségi és újszövetségi részének az elolvasásával kezdek, amit egy-egy lanttal kísért genfi zoltár eléneklése követ. Előbbi a lelki táplálék mellett arra is szolgál, hogy karban tartsam a korabeli nyelvismeretemet. Nemrég olvastam el a Tatrosi Bibliát, azt a négy evangéliumot, amelyet a Moldvába menekült magyar husziták fordítottak az 1430-as években, és teljesen érthető azok számára, akik a moldvai csángók nyelvét is ismerik. Én eléggé jól ismerem, sokszor jártam közöttük.”

IRODALOMJEGYZÉK

- BÓDISS Tamás: *Lajtha László, a református egyházenész* = *Magyar Egyházzene*, 2012/2013, 157–164.
- BODZA Klára – PAKSA Katalin: *Magyar népi énekiskola I.* Kazettamelléklettel, első kiadása Bp., 1992, Magyar Művelődési Intézet.
- CSÖRSZ RUMEN István és SZERÉNYI Béla (szerk.): *Dúdolj verset. Kobzos Kiss Tamás emlékezete*. Bp., 2018, Magyar Hangszerművés Céh.
- <http://lajtha.hu/> (utolsó letöltés: 2021. 08. 31).
- <http://regi.reformatus.hu/mutat/bozotharcos-allami-kituentessel/> (utolsó letöltés: 2021. 08. 31.).
- https://www.neprajz.hu/kiallitasok/idoszaki/2012/az_igaz_hitben_vegig_megmaradjunk_nepenekutatas_az_1950_es_evekben.html (utolsó letöltés: 2021. 08. 31.).
- KISS Sándor: „Bozótharcos” állami kitüntetéssel = *Reformátusok Lapja*, 2011. április 3.
- KOBZOS KISS Tamás: *A hiteles népzene és közoktatásügyünk reformja* = *Magyar Református Nevelés*, 2000, 8–12.
- Régi magyar betlehemes*. Közr. KOBZOS KISS Tamás. Bp., 1999, Református Egyházzeneszek Munkaközössége.

JEGYZETEK

- 1 KISS Sándor: „Bozótharcos” állami kitüntetéssel = *Reformátusok Lapja*, 2011. április 3., <http://regi.reformatus.hu/mutat/bozotharcos-allami-kituentessel/> (utolsó letöltés: 2021. 08. 31.).
- 2 *Dúdolj verset. Kobzos Kiss Tamás emlékezete*. Szerk. CSÖRSZ Rumen István és SZERÉNYI Béla, Bp., Magyar Hangszerművés Céh, 2018.
- 3 Lásd *Dúdolj verset*: i. m. 8.
- 4 *Régi magyar betlehemes*. Hungaroton SLPX 14068 (1987, CD-változat, 2004). Az eredeti kézirat alapján szerkesztette és zenéjét korabeli dallamokból összeállította Kobzos Kiss Tamás.
- 5 *Régi magyar betlehemes*. Közr. KOBZOS KISS Tamás. Bp., Református Egyházzeneszek Munkaközössége, 1999.
- 6 *Protestáns énekmondók. Kobzos Kiss Tamás, Musica Historica, Csörsz Rumen István*. Audiokazetta, Bp., Református Fiatalok Szövetsége, 1992.
- 7 BODZA Klára – PAKSA Katalin: *Magyar népi énekiskola I.* Kazettamelléklettel, első kiadása: Bp., Magyar Művelődési Intézet, 1992.
- 8 *Szentegyházi dicsérek. Huszár Gál énekeskönyvéből (1560), Kobzos Kiss Tamás és a Pécsi Református Kollégium Vegyeskara, vezényel Hoppál Péter*. Audiokazetta, Bp., Református Egyházzeneszek Munkaközössége, 1998.
- 9 Lásd *Dúdolj verset*: i. m. 40.
- 10 Lásd *Régi magyar...* i. m. 5.
- 11 *Mindennemű háborúság ellen. Szenci Molnár Albert énekei a zsolnárikiadások függelékéből. Kobzos Kiss Tamás, Soli Deo Gloria Kamarakórus, Szabó István, Denke Virág*. Audio-CD, Bp., Református Egyházzeneszek Munkaközössége, 2001.
- 12 Lásd *Dúdolj verset*: i. m. 96.
- 13 KOBZOS KISS Tamás: *A hiteles népzene és közoktatásügyünk reformja* = *Magyar Református Nevelés*, 2000, 8–12.
- 14 *A magyar zene 1000 éve*. A hangversenysorozat *Melodiarium* címmel egy CD-lemezen, *Krónika* címmel dupla CD-albumban is megjelent a *Terézvárosi Művelődési Alapítvány* kiadásában. Bp., TERMA 001-003, 2001.
- 15 2001. május 4. Fekete Csabával és Dávid Istvánnal együtt tartott programban a templom restaurálásra váró orgonáját is bemutatták.
- 16 Erről bővebben BÓDISS Tamás: *Lajtha László, a református egyházenész* = *Magyar Egyházzene*, 2012/2013, 157–164.
- 17 <http://lajtha.hu/> (utolsó letöltés: 2021. 08. 31).
- 18 https://www.neprajz.hu/kiallitasok/idoszaki/2012/az_igaz_hitben_vegig_megmaradjunk_nepenekutatas_az_1950_es_evekben.html (utolsó letöltés: 2021. 08. 31.).

Gallok Pannóniában

2022-ben játékfilm készült Hadik András életéről. Mária Terézia hadvezére a hétéves háború idején, 1757-ben egy huszáros csínnel bevette a királynő legádázabb ellensége, II. (Nagy) Frigyes porosz király fővárosát, Berlint. Nem csodálható, hogy Hadik filmhőssé lett, hiszen Berlin elfoglalása ámulatba ejtette Európát. De ugyan ki ismeri Ráttky György, Bercsényi László vagy François de Tott nevét! Pedig ezek az emberek egytől egyig Hadik Andrásához mérhető magyar nemzetiségű katonatisztek voltak. Csak-hogy nem a császári hadseregben szolgáltak, hanem a francia ármádiában vitézkedtek! Ezerszámra küzdöttek magyar katonák a francia király hadseregében. Tóth Ferenc történész egyik tanulmányából tudható, hogy csak Vas megyéből ötvenen érkeztek. Mivel a Habsburgok és a Bourbonok nem tartoztak a hétéves háborúig (1756–1763) a legjobb barátok közé, sőt utána is csak mértékkel, a megelőző fegyveres nagyhatalmi konfliktusokban, mind a lengyel örökösödési háborúban (1734–1738), mind az osztrák örökösödési háborúban (1741–1748) előfordult, hogy magyar huszárok egymással kerültek szembe a kétfejű sasos, illetve liliomos lobogó alatt.

Az első magyar mintára szervezett huszárezredet 1707-ben megszervezték a francia hadsereg kötelékében. A magyar ősökkel rendelkező François de Tott pedig az oszmán hadügyi reform történetében játszott kulcsszerepet, korszerű tüzérsapatok szervezésével. Magyar származású katonafamiliák alakultak ki Franciaországban. A forradalom, majd Napóleon hatalomra kerülése után is szolgáltak huszárok a francia haderőben, de már túlnyomórészt franciák alkották a többséget, és – például az 1809-es nyugat-magyarországi megszállás során – a francia és magyar huszárok ismét összemérhették a szabljájukat.

Minderről tájékozódhatunk Tóth Ferenc történész 2022-ben megjelent tanulmánykötetéből. Az MTA doktora, a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete tudományos tanácsadója évtizedek óta kutatja a 17-18. századi francia-magyar kapcsolatok történetét. Ez irányú munkásságáért elnyerte a Francia Akadémiai Pálmarand lovagi fokozatát. Tanulmánykötetében közreadott tizenegy olyan tanulmányt, amelyek megvilágítják Magyarországot, ezen belül Nyugat-Magyarországot francia kultúrkapcsolatainak néhány, a nagyközönség által nem vagy kevésbé ismert fejezetét.

A kemény borítás, 201 oldalas, igényes kiállítású kötet méltó a Magyar Nyugat Könyvkiadó kiadványainak színvonalához. Mivel a 17-18. századi francia-magyar kapcsolatok, különösen a hadügyi téren, még mindig nem tartoznak az ismertek közé, ezért jó döntés volt, hogy a kötet közepén található színes képmelléklet tartalmaz illusztrációkat a Ráttky- és az Esterházy-huszárezred katonáiról, ami segíti, hogy az olvasó jobban elképzelhesse egyenruhájukat. A könyvhöz Jean Béranger, a Sorbonne Egyetem emeritus professzora, Tóth Ferenc egykori doktori témavezetője írt előszót. A kiadó igényességét dicséri, hogy a könyv hátoldalán elhelyezte a szerző fényképét, és közölte rövid életrajzát. A címválasztás abból a szempontból nem a legszerencsésebb, hogy a francia cím nem feltétlenül olvasócsalogató. Az alcím („Magyarok és franciák Szent Márton földjén”) jobban fölkelte a figyelmet. De honnan a *Souvenir français* név? Ezt a nevet viseli az a francia egyesület, amely sztelét emelt Nagyfaluban (ma a burgenlandi Mogersdorf) az 1664. augusztus 1-jei szentgotthárdi csatában részt vett francia katonák emlékére. Az emléktábla híven kifejezi a francia-magyar-osztrák kapcsolatokat.

A tanulmányok gerince a 17-18. századi hadügyi reform, és ehhez kapcsolódóan a magyar huszárok alkalmazása francia szolgálatban. A Rákóczi-szabadságharc (1703–1711) után számos magyar nemzetiségű emigráns sodródott Franciaországba. A francia állam kapva kapott az alkalmon, hogy fölhasználja ezeknek az embereknek a katonai tudását. A francia katonai tanácsadók ugyanis fölismerték a rajtaütésen, portyázáson, pszichológiai megfélemlítésen alapuló „kisháborús” (*petite guerre*) harcmódor jelentőségét. E tekintetben mérföldkőnek tekinthető az 1664-es magyarországi francia hadművelet. XIV. Lajos – ritka pillanatként – szövetségese volt I. Lipót császárnak, és Jean de Coligny-Saligny gróf parancsnoksága alatt 6000 fős segélyhadat küldött Magyarországra. A magyarországi hadműveletek során a Habsburg Birodalommal szövetségben harcoló francia katonák mind a császári szövetségesük kötelékében harcoló magyar katonák részéről, mind az oszmán oldalon szembesültek a rajtaütéssel és portyázással, mint az ellenség megfélemlítésének eszközével. Nem mellesleg a francia katonák hőstettek sorát vitték véghez az 1664-es hadjáratban. Lotaringiai Károly herceg például pusztá kézzel zsákmányolt egy oszmán zászlót. A herceg később Buda visszavívásával (1686) írta be nevét a magyar történelem lapjaira. Másrészt e hadjáratban már kimutatható a későbbi francia tábori kórházi rendszer alkalmazása. Valószínűleg francia oldalon sem teljesen ismert az, hogy XIV. Lajos katonáinak Rába menti tevékenysége milyen fontos hozadékkal járt a francia hadügyi fejlődésre.

Ha már hadügyi fejlődés, nem mehetünk el a francia-oszmán kapcsolatok mellett sem. A magyar származású François de Tott, aki kilencévesen kürtösként csatlakozott a Bercsényi-huszárokhoz, szerepet vállalt az oszmán hadsereg modernizálásában. Ágyúöntő műhelyt alapított, és megszervezett egy európai mintára kiképzett és felszerelt tűzeralakulatot, amelyet *szüratsik*nak neveztek. Az európai mintájú egység nemcsak a vallási vezetők szemét szűrta, hanem a janicsárokat is, akik, amellet, hogy a szüratsikot egy idegen, európai elemnek tekintették, féltették kiváltságukat az új alakulattól. Tott hazatérése után föl is oszlatták a szüratsik-alakulatot.

A francia katonatiszt egy darabig foglalkozott Egyiptom meghódításának tervével. 1777-ben Tott javaslatot tett az egyiptomi expedícióra, de XVI. Lajos kormányzatának figyelmét inkább az amerikai függetlenségi háború (1775–1783) kötötte le, ami lehetőséget adott az angolokon való revánsra. Nem tudjuk, Tott tervezete hatott-e Napóleon 1798-as egyiptomi hadjáratára. Az inspiráció nem zárható ki, tekintettel a korzikai „kis káplár” olvasottságára, valamint arra, hogy a forradalom megörökölte az előző rendszer számos reformtervezetét. Tott azonban a hadjárat idején már nem játszott szerepet. Öt évvel korábban meghalt Magyarországon, Tarcsafürdön, ahol Batthyány Tódor gróf vendégeként az ún. Hexenhausban (a Boszorkányházban) végzett tudományos kísérletekkel riogatta éjszakánként a környékbeli lakosokat. Csak a véletlenen múlt, hogy Európa tudósainak és elitjének rácsodálkozása a „mesés”, egzotikus Keletre, és az orientalista gondolkodás kialakulása nem két évtizeddel korábban következett be. S ki tudja, mi lett volna a monarchiával, ha Egyiptom kincsei beáramlanak a francia gazdaságba. Ám ez már messzire visz a magyar-francia kapcsolatoktól.

(*Tóth Ferenc: Souvenir français – Magyarok és franciák Szent Márton földjén. Szombathely, 2022, Magyar Nyugat Könyvkiadó, 201 pp.*)

Sacha Batthyany

Az orvos, aki megmentette Hitler hangját

Carl Otto von Eicken orvos tíz éven át kezelte Adolf Hitler hangszálait, és olyan közel került a Führerhez, mint kevesen. Az orvos egy svájci leszámazottja kiadatlan leveleket talált, amelyek bepillantást adnak Hitler világába.

Ha az orvos szikéjével csak pár milliméterrel arrébb teszi a vágást, és halálos sebet ejt betegén, aki a berlini Birodalmi Kancellárián feküdt előtte ezen az 1935. május 23-i napon, mérhetetlen szenvedést akadályozhatott volna meg, és emberek millióit menthette volna meg a haláltól. A csaknem kilencven évvel ezelőtti operáció azonban „szokatlanul simán ment”, írta Carl Otto von Eicken, Németország akkori legnevesebb fül-orr-gégésze – az *NZZ am Sonntag* tulajdonába került – levelek egyikében, amelyeket unokatestvéréhez, Marie Steneberghez írt. A körülbelül egy centiméteres polipot komplikációmentesen sikerült eltávolítani a páciens hangszálairól, a 20. század története pedig ment tovább a maga szörnyűséges útján.

Bár az orvosi iratokban egy bizonyos „Adolf Müller” neve szerepelt, a felsőajkán jellegzetes kefebajuszt viselő 46 éves páciens voltaképpen Adolf Hitler volt, az emberiség legnagyobb tömeggyilkosa. Az akkoriban 62 éves Carl Otto von Eickennek a szó szoros értelmében a kezében volt a lehetőség, hogy változtasson a világ sorsán; mégis úgy döntött, hogy hű marad orvosi esküjéhez.

Hitler egészségügyi állapotáról sok minden ismeretes, könyveket írtak amfetamin-függőségeről, ugyanakkor furra módon nemigen esett szó egyik leghatalmasabb – gyakran bevetett – fegyveréről, a hangjáról, amely a tömegeket mozgósító beszédei alapján 1935-től egyre rekedtebbé vált. Hitler, „a német nyelv legnagyobb szónoka”, ahogy Marcel Reich-Ranicki irodalomkritikus jellemezte, hipochonder volt, állandó félelem

gyötörte, hogy gégerákot kap és elveszíti a hangját, akárcsak III. Frigyes – Carl Otto von Eicken volt az, aki visszaadta neki.

„Ez nyugözött le igazán – mondja Robert Doepgen egy tavaszi májusi estén Luzernben – hogy valaki az én családomból történelmet írhatott volna”. A 21 éves Doepgen Bázelen nőtt fel, és Carl Otto von Eicken ükunokája.

Doepgen elmesélése szerint épp történelemórán ült, középiskolai tanára pedig Hitler háziorvosáról, Theodor Morellről beszélt, amikor Doepgennek az agyába villant, hogy egyik felmenője szintén kezelte Hitlert. Mivel témát keresett az érettségi dolgozatához, és rájött, hogy von Eickenről kevés érdemlegeset írtak, elhatározta, hogy családfakutatásba kezd, és kideríti, mit tudott ez az orvos Hitler kegyetlenkedéseiről. Az a kérdésfeltevés hajtotta, hogy nem kellett volna-e von Eickennek másképp cselekednie. Végül is, ahogy Molière mondja, nemcsak azért vagyunk felelősek, amit teszünk, hanem azért is, amit nem teszünk.

Doepgen édesanyja, Valerie Wendenburg újságíró segítségével összegyűjtötte a korábban kiadatlan levelezést, amelyben az orvos részletesen és büszkén számol be a Hitlerrel való találkozásairól; hivatalos aktákhoz szereztek hozzáférést, rokonokat kérdeztek meg, és rekonstruálták az orvos életét és munkásságát, aki sok áldozatot hozott karrierjéért, és olyan közel került a Führerhez, mint kevesen. Eicken beledugta a fejét az oroszán szájába, de szemet hunyt annak faji örülete előtt.

Carl Otto von Eicken nagypolgári dohánygyáros család féltett sarjaként nőtt fel Hamburgban; orvosi tanulmányokat folytatott Kielben, majd a bázeli és freiburgi egyetemi kórházakban fül-orr-gégésznek képezte magát. Négyféle politikai rendszert élt meg Németországban – és ahogy leszámazottja, Doepgen írja, alkalmazkodott is hozzájuk: kezdve a birodalmi időkől a weimari köztársaságon és a hitleri diktatúrán át az NDK-ig.

Doepgen a levelekben pontos leírásokat talált a műtétekről és részletes feljegyzéseket a családdal kapcsolatban, de az orvos egy szót sem ejtett a világ helyzetéről, a nélkülözésekről és a szenvedésről. „Apolitikus ember volt – vonta le a következtetést Doepgen – szinte vakon élt a világ történései közepette, mert megengedhette magának, hogy így tegyen: Jó családból származott, és »árjaként« – mint ahogy nemzetiségét egy kérdőívben megadta – az a szerencse érte, hogy egész életében a győztes oldalon állhatott.”

1922-ben Carl von Eickent a berlini Charitében, a híres egyetemi klinikára hívták. Feleségével és kilenc gyermekével együtt a Kurfürstendamm egyik legjobb helyén lévő lakásba költözött, majd később egy dahlemi villába, mivel már akkor is nemzetközi hírnévnek örvendett; 1928-ban állítólag ő vette ki Amanullah afganisztáni király manduláját. Hitler hatalomra kerülésével annak faji tisztaság iránti örülete a kórházakban is elterjedt. 1939-től kezdve „Akció T4” kódneven a betegekre és ápolásra szorulókat rendszerszinten „ballasztként létezőknek” nyilvánították, a „német nép testén élősködő parazitáknak” nevezték, és megölték őket. A mintegy 250 000 ember tömeges legyilkolásának tervezete sok mindent megelőlegezett abból, amit később az európai zsidók elleni népirtásban is folytattak.

Az orvosok bűne

A gyilkosságok nem történhettek volna meg a német orvosok aktív közreműködése vagy legalább hallgatólagosan elfogadó magatartása nélkül – ez volt a véleménye a Német Orvosi Kamara korábbi elnökének, Jörg-Dietrich Hoppe-nak is, aki kivizsgáltatta, milyen bűnös módon keveredtek bele az orvosok a náci eutanáziapolitikájába. Hoppe arra a következtetésre jutott, hogy nemcsak gyávaság vagy megalkuvás hajtotta az orvosokat, hanem a meggyőződés is. „Az orvosok túlnyomó többsége hallgatott vagy egyetértett”.

Nehéz megítélni, hogy vajon Eicken támogatta-e Hitler faji doktrínáját. Svájci ükunokája, Robert Doepgen és édesanyja kutatásaik során arra jutottak, hogy Eicken csak későn, 1942. február 20-án csatlakozott a náci orvosszövetséghez, ami bizonyos rossz érzéseket sejtet a dologgal kapcsolatban. Az is kérdéses, hogy tagja

volt-e a Nemzetiszocialista Német Munkáspártnak (NSDAP), mint a német orvosok mintegy 45 százaléka. Egy 1936-os kérdőívben tagadta ugyan párttagságát, ugyanakkor személyes irataiban felbukkan egy párttagságszám.

Ezzel szemben bizonyosságot nyert, hogy mint a berlini Charité orvosi fakultásának elismert tagja 1933-tól végignézte zsidó kollégáinak elbocsátását és eltűnését, illetve azt, ahogy a szociáldarwinista irányultságú fajegészségtan (eugenika) mint új vezető ideológia aláasta a minden ember megsegítéséről szóló hippokratészi esküt. Von Eicken orvosként már nem az emberiség nevében járt el, hanem a Führer szolgálatába állt – volt-e azonban más választása?

Éppolyan biztos az a tény is, hogy Hitler cimborái alaposan leellenőrizték politikailag ezt a von Eickent, mielőtt megengedték neki, hogy Führerük torkához közelítsen – kezében egy szikével.

1935. május 15-én került először sor Hitler hangszálainak első vizsgálatára. A Führer nyilvánvalóan meg volt győződve arról, hogy súlyos beteg, „ha valami baj van, azt mindenképpen tudnom kell”, mondta von Eickennek – így írta az orvos unokatestvérének, és egy Hitlerrel folytatott párbeszédet is visszaadott, amelyből kiderült, hogy a Führer mennyire meghajolt von Eicken tanácsai előtt, aki ettől kezdve tíz éven át kezelte őt.

Hitler: „Mikor tudja elvégezni a beavatkozást?”

Von Eicken: „Rögvest, ha óhajtja.”

Hitler: „Még be kell fejeznem egy nagy beszédet, amelyet néhány nap múlva tartok.”

Von Eicken: „Semmiképpen; a beavatkozás után pár napig pihentetnie kell a hangszálait.”

Hitler: „Akkor csak a beszéd után végezheti el!”

Lehetséges, hogy von Eicken némiképp kidíszítette ezeket a párbeszédeteket a levelekben, hogy imponáljon unokatestvérének és eltúlozza saját szerepét. Hitler azonban, és ez feljegyzett tény, rendkívül elégedett volt vele.

A Hitler hangszálain végzett első műtét sikeres lett; a Führer „örömteli reakciót adott” rá: vidáman megveregette von Eicken combját, mint ahogy az utóbbi írta unokatestvérének. Ezt konzultációk és találkozók tucaitjai követték Hitler haláláig és a háború végéig. Ugyanannak az évnek augusztusában Hitler „szűrő fájdalomra” panaszkodott,

meg volt győződve róla, hogy lenyelt egy tüskét. Meghívta von Eickent Obersalzbergbe, majd később, szeptember 10-én, a náci párt 7. pártkongresszusára, ahol Hitler kihirdette az úgynevezett nürnbergi törvényeket, amelyek az alapot szolgáltatták a zsidóüldözéshez.

Carl von Eicken díszvendégként hívták meg arra a pártgyűlésre. „Az ünnepélyes bevonulás alatt (...) a Führer felismert engem – írta egy levelében – és rám kacsintott.” Hitler állítólag feléje fordult és kezét rázott vele, az ünnepi menet megtorpant, és von Eicken csak ennyit tudott mondani: „Nagyon boldog vagyok, Führerem.”

Tíz évvel később, amikor véget ért a háború, és Európa romokban hevert, az Amerikai Egyesült Államok titkosszolgálatá kihallgatta von Eickent, és a nemzetiszocializmushoz való viszonyáról kérdezte, amire az utóbbi így válaszolt: „Felhőborítónak találtam a zsidóüldözést.”

De hogyan lehetséges, hogy valaki, aki ennyire aggódott Hitler hangjáért, ne hallja meg, milyen szavak hagyták el a mérszáros száját?

Ugatás staccatóban

Hitler tudatában volt hangja erejének, amelyet már korán felhasznált a tömegek mozgósítására. „A hangja tette naggyá – mondja Thomas Weber, az aberdeeni egyetem történelemsz professzora, aki sokat foglalkozott Hitler korai éveivel és felemelkedésével. – Színész volt, valójában egy bizonytalan ember, aki szenvedett a külsejétől, és aki a hangjával hívta fel magára a figyelmet.”

Politikai célok tekintetében a hang messze felülmúlja a betűt, írta maga Hitler a *Mein Kampf* című lázító kiáltványában: „Tudom, hogy ezen a földön minden nagy mozgalom a nagy szónokoknak és nem a nagy íróknak köszönhetően nőtt ki magát”.

Jörg Fisch svájci történész, aki a Zürichi Egyetemen tartott búcsúelőadásában Hitlert a világtörténelem más gonosztevőivel vetette össze, arra a következtetésre jutott, hogy nem az erőszakossága volt különleges, „bár ebben valószínűleg minden elődjét felülmúlta”, hanem az, hogy „Hitler volt az egyetlen a világ meghódítására törekvő gonosztevők közül, aki tettei alapjául szolgáló hatalmat javarészt a hangjának köszönhetette.”

Ha azonban ma meghallgatjuk ezeket a beszédek, csak nehezen tudjuk felfogni, hogyan sikerült ennek az embernek elbűvölnie a tömegeket ezzel a staccatóban előadott utagásával „A hang a személyiséget tükrözi” – mondja a neves tübingeni Seminar für Allgemeine Rhetorik kommunikáció-kutató intézet oktatója, Dr. Anja Busse. – Hitler nyilvános szereplései alkalmával átható, riasztó hangon szólalt meg. Torokból üvöltött, nem hasból jött a hangja; nem csoda, ha gyakran berekedt.”

Busse szerint Hitler rövid mondatai végén ereszkedő hanglejtésével azt jelezte, hogy az elmondottak nem kérdőjelezhetők meg. Az intenzitás, amellyel beszélt, akkoriban megfélemlítően hatott az emberekre. Mindenekelőtt azonban hitelesnek hangzott az ordítása. „Képes volt a hangjával hangulatot teremteni és magával ragadni a tömegeket.” Hogy Hitler ne veszítse el hangját, ott kellett tudnia Carl Otto von Eickent az oldalán, a történelem során feledésbe merült fül-orr-gégézszt, aki később nemcsak Hitlert kezelte, hanem Hermann Göring birodalmi marsall is gyakran magához hívatta.

Amikor 1944. július 20-án Claus Graf von Stauffenberg merényletet kísérelt meg a Führer ellen, akinek a bomba erejétől szétrepedt a dobhártyája, ismét von Eickent hívták, aki 1944 folyamán többször is kezelte, és aggodalommal állapította meg, hogy Hitler „testi és szellemi mozgékonyasága és reakcióképessége” alábbhagyott. „Miután meggyógyult a dobhártyája, és kikezeltük a belső fület a sokkhatásból, amely egyensúlyzavarokat okozott, a Führer mandulagyulladás és arcüreggyulladást kapott” – írta egyik levelében unokatestvérének 1945. január 5-én. – Az élet a bunkerben és a barátságtalan kelet-poroszországi éghajlat nem volt minden szempontból kedvező.”

A Führer fogsora

A hipochonder Hitler, aki pánikszerűen félt attól, hogy fiatalon éri a halál, sok orvossal vette körül magát, de annyira meg volt győződve fül-orr-gégézszt szakértelméről, hogy úgy vélte, csak von Eicken mentheti meg. „Ő az egyetlen, aki képes erre” – idézik máshol a Führer szavait. 1944. november 22-én Carl von Eicken

egy újabb hangszápolipot távolított el, és egy hónappal később meglátogatta Hitlert „Sasfészek” nevű főhadiszállásán, és meglepődött, hogy milyen jól van.

„Éjfélkor a Führer pezsgőjéből ittunk” – lelkendezett von Eicken ugyanabban a levélben. Nem tett említést arról, hogy akkoriban Európa egy hatalmas csatátér volt. „A Führer minden nap kötelességtudóan kiment a friss levegőre – folytatta von Eicken a levélben, szinte gyengéden jellemezve Hitlert, mintha csak egy gyermekről írna – Az arca újra pirosposzsgás lett, és jobban aludt.” A levél a következő sorokkal zárul: „Utoljára december 30-án voltam nála, és azt mondhattam, hogy egészen helyreállt az egészsége. Majd kicsattant.”

A két utolsó találkozása Hitler halála után zajlott le. A történet abszurdnak tűnik, de sok forrás megerősíti. Miután Hitler 1945. április 30-án önkézzel vetett véget életének, és hulláját elégették, fogsorát megőrizték, hogy igazolni tudják halálát. Aztán magától értetődő módon eszükbe jutott Hitler fül-orr-gégésze, von Eicken, és elvitték hozzá Hitler fogait; az azt javasolta, hogy forduljanak a Führert hosszú ideig kezelő fogorvoshoz, Hugo Blaschkéhoz. Így ért véget az éveken átívelő orvos-betegkapcsolat.

Carl Otto von Eickent a háború után mind az amerikaiak, mind az oroszok kihallgatták, amelyek során tagadta, hogy antiszemita lenne. Amikor egy orosz hírszerző ügynök megkérdezte tőle, hogy miért nem ölte meg Hitlert, pedig lett volna rá lehetősége, azt válaszolta: „Az orvosom voltam, nem a gyilkosa” – ezt a mondatot a háború után is megismételte, valahányszor Hitler szóba került.

Később jár az idő Luzernben... Robert Doepgen, von Eicken dédunokája tanul filozófiát és közgazdaságtant itt. „Politikailag naivitás jellemezte, de orvosként büszke volt arra, hogy Hitlert is kezelte” – foglalja össze élejét. Doepgen újra és újra felteszi magának a kérdést: mi történt volna, ha az orvos a szikével nem a polipot távolítja el, hanem átvágja a nyelvcsövet; elvégre, csak kevés olyan ember van, aki – egyetlen apró vágással – képes lett volna megváltoztatni a világtörténelem menetét. „Akkor én sem lennék itt – mondja, miközben a hátizsákját pakolja – kiirtották volna az egész családomat.”

Ez év áprilisában családi ünnepség volt, amelyen von Eicken sok leszármazottja összegyűlt. „Mindegyiküknek elküldtem a munkámat, és izgatottan vártam, hogy mit szólnak hozzá” – mesélte Doepgen. De alig érintette valaki a témát. Talán szegényünkben, talán mert nem akarták régi háborús történetekkel elrontani a szép ünnepnapot. Megnémultak annak az orvosnak a leszármazottai, aki Hitler gyűlölettől ugató hangszálait gyógyította.

(*Neue Zürcher Zeitung*)

Zanny Minton Beddoes

A munkahelyi sokszínűséget célzó programok gyakran kudarcot vallanak, vagy visszafelé sülnek el

---

A sokszínűségről és a zaklatások elleni fellépésről szóló képzések idejét éljük. Nemzetközi felmérések arra mutatnak rá, hogy 2010 óta negyedszereződött azoknak az embereknek a száma, akik a „diverzitás” vagy a „befogadás” jegyében meghirdetett állásokra pályáztak. Dicséretesek és jó üzleti érdekre vallanak azok a törekvések, amelyek a hátrányos megkülönböztetés és a zaklatás csökkentésére irányulnak a munkahelyeken. Feltéve, ha tényleg hatást érnek el.

Sajnos, egyre nagyobb az egyetértés a tudósok körében abban a tekintetben, hogy számos diszkrimináció-ellenes intézkedés hatástalan. Vagy ami még rosszabb, gyakran fordítva sülnek el. Néhány tudós gyanítja, hogy rejtett indítékai vannak, hogy sok beavatkozás mégis népszerű marad: nem a diszkrimináció csökkentésére használják őket, hanem a pereskedés elleni védekezésére.

A sikeres megkülönböztetés-ellenes programoknak például segíteniük kellene abban, hogy a cégek vezetésében több női és több színesbőrű tag legyen (*less male and pale*). Frank Dobbin és Alexandra Kalev egy készülő könyv számára vizsgálta meg ezt az állítást. Adatokat gyűjtöttek 829 amerikai vállalatnál 1971 és 2002 között folyó diszkrimináció-ellenes képzési programokról

és célzott panaszkezelési eljárásokról, illetve arról, hogy ezek 2015-ig bezárólag milyen hatással voltak az etnikai csoportok és nemek képviselőit a vállalat vezetőségében. Úgy találták, hogy a legtöbb helyen az ellenkezője történt annak, mint ami elvárható lett volna. Húsz évvel ezeknek a beavatkozó jellegű intézkedéseknek a bevezetése után, átlagosan a fehér férfiak csoportja profitált belőlük a legtöbbet.

Mi a helyzet a rövidtávúsággal? Egy nagyszabású kísérlet nyolc egyszerű, a nem szándékos torzítás csökkentését célzó beavatkozás hatásait vetette össze, például egy szemléletes történetet olvastak, ahol a főhős fekete volt, a gonosztevő pedig fehér bőrű. Rögtön utána 6321 nem fekete amerikai közül mindannyian csökkentették a fehér vagy fekete bőrűek iránti burkolt előítéleteiket. Amikor azonban egy-öt nappal később újra megvizsgálták őket, addigra már az összes beavatkozás hatása elmúlt. Statisztikailag nézve, a hatás egy eset kivételével egyenlő volt a nullával.

Ugyanakkor némely program jól működött. Dobbin és Kalev szerint a kulturális befogadással szülő képzés, melyben nagyobb hangsúlyt tettek arra, hogy a menedzserek miként tudják csapatuk termelékenységét emelni egy változatosabb összetétellel, a későbbiekben a felettesek közti nagyobb fókusz diverzitással kapcsolódott össze. A célzott toborzás, a mentorprogramok és a csoportok közötti keresztképzések szintén hasznosnak bizonyultak. Ez egybecseng Oriane Georgeac és Aneeta Rattan egy nem régiben megjelent tanulmányával; a szerzők szerint a szokatlan pályázók

kisebb valószínűséggel érzik az elfogadást, amikor cégnyilatkozatot kapnak egy a sokszínűségről szóló üzleti esettanulmány kíséretében az [sokszínűség] fontosságának pusztán elismerése helyett. Azt gondolják, hogy a kifejtett indoklások miatt egyesek azt gyanítják, hogy sztereotípiák alapján lesznek megítélve – ahelyett, hogy annak alapján zajlana ez, ahogy a munkájukat végzik.

Megbocsátható a cégek kezdeti lelkesedése az olyan programok alkalmazása iránt, amelyek hatékonyságára nincs bizonyíték. Világszintű felmérésekben 75 százalékuk azt mondja, hogy a sokszínűség értékévé lett nyilvánítva és elsőbbséget élvez. Ha azonban ezek a cégek tényleg komolyan gondolják, amit mondanak, akkor ezeknek a cégeknek most már át kellene csoportosítaniuk az erőforrásokat a nem működő (vagy még rosszabb) programoktól a működőképes programok felé. Lehetséges azonban, legalábbis Amerikában, hogy először majd a bíróságoknak kell lépniük. Sok munkaadó ösztönözhető arra, hogy ne annyira a termelékenység vagy erkölcsi, mint inkább a jogi felelősség alapján vezessen be sokszínűségi intézkedéseket. Laura Edelman kutató 1188 polgári jogi ítéletet tanulmányozott, amelyek 1965 és 2014 között születtek; a kutató szerint a bírók egyre inkább a polgári jogi törvényekkel való együttműködés bizonyítékának tekintették az effajta gyakorlatokat, függetlenül a hatékonyságtól. Ha a bírók elkezdenek több figyelmet szentelni annak, hogy melyik program működik, ez a cégeket is rákényszerítheti arra, hogy hasonlóan járjanak el.

(The Economist)

E SZÁMUNK SZERZŐI

Dr. Bea Csaba történész (PhD), Vác
Bódi Tamás, a Magyarországi Református Egyház zenei vezetője, a Zeneakadémia tanára, a Kálvin téri református templom orgonistája
Csörsz Rumen István irodalomtörténész (BTK Irodalomtudományi Intézet), régizenesz (Musica Historica együttes), Budapest
Kakuk Gabriella doktorjelölt, Nemzeti Közszerzői Intézet, Közigazgatás-tudományi Doktori Iskola, Budapest

Kucsera Tamás Gergely egyetemi tanár (SZE, KRE, METU), a *Valóság* főszerkesztője
Ménes András MBA, PhD, közgazdász, Budapest
Néma Judit-Eszter, a Debreceni Egyetem, Humán Tudományok Doktori Iskola, Szociológia és Társadalompolitika Doktori Program doktorandusza, Debrecen
Paár Ádám történész (PhD), politológus, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest
Szegedi László régész, Rimaszombat
Dr. Tamba Renátó író, költő, neveléstörténész, Ózd

Merre tart a klímaváltozás? Az MNB elkészítette klímaváltozással kapcsolatos pénzügyi jelentését

Minden korábbinál nagyobb hatású változások időszakát éljük, melynek egyik legegységesebb megnyilvánulása a környezeti és éghajlati viszonyok átalakulása, valamint ennek ökológiai, társadalmi és gazdasági tekintetben tetten érhető következményei. A Magyar Nemzeti Bank (MNB) a világ egyik vezető zöld jegybankjaként élen jár a környezeti fenntarthatóság támogatásában, ezen elkötelezettsége mentén 2021 nyarán a jegybanktörvény zöld mandátummal egészült ki. Ennek értelmében az MNB tevékenységében egyre hangsúlyosabb szerepet kapnak a környezetvédelmi szempontok.

Ezt a célkitűzést szem előtt tartva, az MNB hazai és nemzetközi viszonylatban egyaránt elsők között készítette el klímaváltozással kapcsolatos pénzügyi jelentését. A jelentés célja többek között, hogy a lehető legszélesebb körben feltárja, mérje és transzparens módon publikálja a jegybank operatív működésével és pénzügyi eszközeivel kapcsolatos klímakockázatokat, ezáltal pedig irányt mutasson a hazai gazdasági szektor szereplőinek.

Zöld monetáris politikai eszköztár-stratégia

A Magyar Nemzeti Bank küldetésének tekinti, hogy az MNB törvényben rögzített feladataival és mandátumával összhangban, hosszútávú környezeti fenntarthatósági szempontok érvényesítése mellett alakítsa ki monetáris politikai eszköztárát.

Ennek elérése érdekében olyan stratégiai célokat tűzött ki, mint:

- hozzájárulás a fenntartható gazdasági átálláshoz;
- a kitűzött klímacélok elérésének támogatása;
- a pénzügyi rendszer klímatudatosságának növelése;
- fogyasztói és társadalmi szemléletformálás;
- a legjobb nemzetközi gyakorlatok meghonosítása;
- a monetáris politikai eszközök klímakitettségeinek értékelése.

Saját működésének zöldítését is prioritásként kezeli a jegybank, amelynek keretében 2025-ig a szén-dioxid közvetlen kibocsátásának 80 százalékos csökkentését tűzte ki célul a 2019-es kibocsátási szinthez képest, míg a tovább nem csökkenthető kibocsátását ellentételezi.

Az MNB pénzügyi eszközeinek klímakockázati elemzése

A jegybank a koronavírus-járvány okozta válságra reagálva 2020 során számos intézkedést hozott a szükséges mértékű likviditás és a megfelelő monetáris kondíciók biztosítása érdekében, ezeknek egy része 2021-ben is fennmaradt. Bevezetésre kerültek a 3 és 5 éves fedezett forinthitelek, elindult az állampapír-vásárlási program, valamint az új Növekedési Hitelprogram Hajrá! konstrukció. A jegybank emellett újraindította jelzáloglevél-vásárlási programját, bővítette a Növekedési Kötvényprogram (NKP) keretösszegét, valamint növelte nemzetközi tartalékait is. Az MNB célja, hogy eszközeinek minél szélesebb köréről, illetve a kapcsolódó klímakockázati szempontokról tudjon tájékoztatást adni, hosszú távú célja pedig, hogy teljes eszközállományáról klímakockázati riportot készítsen.

Az MNB a pénzügyi eszközportfóliók klímakockázati kitettségét az éghajlatváltozással összefüggő két fő kockázati kategória, az átállási és fizikai kockázatok szerint vizsgálta.

Átállási kockázatok: azok a karbonsemleges gazdaságra való áttéréssel járó kockázatok, amelyek a gazdaságszerkezet változásából fakadnak. Az MNB a portfóliók átállási kockázatának mérésére elsősorban a súlyozott átlagos karbonintenzitás mutatót (WACI: Weighted Average Carbon Intensity) alkalmazta, amely a pénzügyi eszközportfóliók klímahatásainak mérésére javasolt mérőszám.

Fizikai kockázatok: alapvetően két csoportba sorolhatók, az egyik az eseményvezérelt, hirtelen kialakuló időjárási események jelentette kockázatok (például az egyre súlyosabb szélsőségesnek mondható időjárási események), míg a második csoport a hosszú távú klímaminták változásából fakadó kockázatok (ilyen például a tengerszint-emelkedés). Az MNB a fizikai kockázatok elemzéséhez a Four Twenty Seven (427, Moody's Analytics) adatait, modelljeit használja.

A jelentés olyan pénzügyi eszközkategóriákat mutat be és elemez, valamint számszerűsíti az egyes portfóliók éghajlati kockázatoknak való kitettségét, mint:

- Devizatartalék
- Állampapír-vásárlási program
- Növekedési Kötvényprogram
- Növekedési Hitelprogram
- Jelzáloglevél-vásárlási program

Zöldkötvény-portfólió

A környezeti kockázatok növekedése és gazdaságpolitikai fókuszba kerülése új pénzügyi eszközöket helyezett a befektetési térképre, amelyek közül az egyik legdinamikusabban fejlődő eszköz a zöldkötvény. E kötvények esetében elmondható, hogy a bevont forrást meghatározott, környezeti-energiahatékonysági szempontból hasznos beruházásra fordítja a kibocsátó. Ezáltal a zöldkötvény egyszerre segíti elő a tőke környezetbarát beruházásokba csatornázását, csökkenti a forráshoz jutás költségét, továbbá felhívja a figyelmet a környezetreboláshoz kapcsolódó pénzügyi kockázatokra is. Az MNB 2019-ben egy elkülönített zöldkötvény-portfólió létrehozásáról döntött, így azon jegybankok csoportjába kerülhetett, akik elsők között jelenítették meg tartalékkezelésben is a fenntarthatósági szempontokat.

Az MNB operatív működésének karbonlábnyoma

Az MNB operatív működésének karbonlábnyoma az elmúlt 5 évben 30 százalékkal csökkent, az egy főre jutó karbonlábnyom közel 40 százalékkal csökkent, azonban ebben a csökkenésben a koronavírus-világjárvány miatt megváltozott munkavégzés is fontos szerepet játszott. Az operatív működés karbonlábnyomának 85-90 százaléka az energiafelhasználáshoz kapcsolódik, amely döntően az épületek működéséhez szükséges fűtési és hűtési energiafogyasztás. Az MNB stratégiai célkitűzéseinek megfelelően 2025-ig az operatív működés karbonlábnyomának 80 százalékos csökkentését célozza meg (2019. évi bázison), amelyet napelemes rendszer telepítésével, illetve a villamosenergia esetében 100 százalékban megújuló forrásból származó energiafelhasználással tervezzi megvalósítani.

A klímakockázati jelentés elkészítése újszerű feladat a jegybankok számára is, de az MNB jelentése azt bizonyítja, hogy aktív elköteleződés mellett a kihívás leküzdhető. A fenntartható gazdasági átállás eléréséhez mindenkinek aktívan hozzá kell járulnia. Ehhez pedig elengedhetetlen a kockázatok és kitettségek folyamatos mérése, értékelése és a konklúziók levonása.

Forrás: Az MNB klímaváltozással kapcsolatos pénzügyi jelentése

A VALÓSÁG 2022. ÉVI (LXV. ÉVFOLYAM) SZÁMAINAK TARTALOMJEGYZÉKE

<i>Ádám Péter</i> : Tocqueville, a szociológus	6/12
<i>Alvincz József</i> : A magyar felsőoktatás reformjának szükségessége.....	2/1
<i>András Hanga</i> : Historizmus és örökség – a nemzeti érzés és nemzettudat egyes sarokkövei.....	10/1
Az „illiberális” Magyarországról. Thibaud Gibelin interjúja a <i>Catholica</i> folyóirat 2021. áprilisi, 151. számából.....	1/1
<i>Grandpierre Attila</i> : A kozmikus életösztön utat mutat az egészséges ökológiai civilizáció felé.....	8/1
<i>Karikó Sándor</i> : A covid–19 filozófiai tanulságai.....	7/1
– Az emberi viszonyok két formája. Filozófiai és etikai gondolatok a társas együttlétről.....	11/1
<i>Kiss Károly</i> : Bankok trónfosztása. Digitális forradalom a pénzügyekben	4/1
<i>Mező Ferenc</i> : Az orosz–ukrán ellentét geopolitikai háttéréről	3/1
<i>Osztovsits András</i> : Bíróságok válaszüton – tradíció vagy megújulás?.....	6/1
<i>Prugberger Tamás</i> : Az orosz–ukrán háború neuralgikus kérdései	9/1
<i>Utry Attila</i> : Európa, nomen est omen.....	5/1
<i>Varga Csaba</i> : Magyar jogi néprajz az elméleti jogi gondolkodás nézőpontjából	12/1

DOKTORANDUSZ CIKKPÁLYÁZAT

<i>Kiss Márton</i> : II. Rákóczi Ferenc évfordulójának iskolai ünnepnapjai a két világháború között (1926–1938).....	3/67
<i>Kontra Réka</i> : Az 1930-as évek Magyarországa egy spanyol diplomata szemével	2/36
<i>Lénárd-Bella Dorina</i> : A hollywoodi háborús film műfaji átalakulása a 20. század második felében	2/57
<i>Lengyel Emese</i> : Egynyári siker: <i>A cirkusz csillaga</i> című revüoperett alakulás- és előadás-története.....	2/47
<i>Póto Júlia</i> : A röntgenezés vizuális kultúrái. Alexander Béla plastikus röntgenképei és a röntgenteknika sztenderdizálása.....	3/92
<i>Takács Péter</i> : Mi a politika? Hannah Arendt vélekedése a politika fogalmáról, és hogyan jelenik meg Arendt értelmezésének tükrében Immanuel Kant „politikai filozófiája”?.....	3/77

SZÁZADOK

<i>Bernard Dumont</i> : A politikai kultúra és a francia katolikusok a 20–21. században.....	3/10
<i>Deminger Orsolya</i> : Hercegnői kegyekbe emelkedve... Dékány Balázs 12-es hónapja I. világháborús tevékenysége a Komáromi Lapokban közölték alapján.....	8/61
<i>Erős Vilmos</i> : A magyar nemzeti kérdés a középkorban – Domanovszky Sándor előadása a Zürichi Nemzetközi Történeztudományi Kongresszuson 1938-ban	11/9
<i>Fischer Viktória</i> : A sub rosa legenda emlékezete a Wesselényi-összeesküvésben.....	4/116
<i>Hágen András</i> : A háborúk modellezése. Matematika a hadviselésben.....	9/49
<i>Iványi Márton</i> : „Egyazon levegőt lélegezve Ohriddal...” – az (ó)szláv nyelvi probléma a római városi kultúra és műveltség balkáni folytonossága tekintetében.....	9/ 22
<i>Kapronczay Károly</i> : Véraldozatok az Alpok vidékén – Olaszország az első világháborúban.....	9/15
<i>Kiss Dóra</i> : A kommunizmus kultúrpolitikája Magyarországon. A könyvkiadás helyzete és az egyházi szamizdat megjelenése a Kádár-korszakban	8/76
<i>Kovács Dávid</i> : Művészetfelfogás és kultúrkritika az Egész ígészetében	6/24
<i>Kövecses László</i> : Nemzetépítő felekezetek Közép-Európában.....	6/18
<i>Lányi Gusztáv</i> : Békecsászár/király és/vagy alkalmatlan politikai vezető? Történelmi-szociálpszichológiai elemzés IV. Károlyról	6/32
<i>László Andor</i> : Csizmák a talpazaton. Szobordöntések és -eltávolítások, utcanév-változtatások Budapesten	1/43
– Mátyásunk szobra hol késel az éji homályban?!	
Hogyan nem készült el Hunyadi Mátyás emlékműve a reformkorban.....	5/76
– Miénk itt a tér. A pesti Széchenyi-liget tündöklése és bukása a 19. században.....	9/37

<i>Lengyel Emese</i> : Adalékok a magyar operett történetéhez:	
Buttykay Akos (1871–1935) operettművészete	7/26
<i>M. Takács Péter</i> : Demokrácia és képviselő Hans Kelsen és Carl Schmitt államelméletében.....	7/10
<i>Magyar Kálmán</i> : Az első somogyi humanista főúr, Mátyás király nagyhatalmú hivatalnok és diplomatája, Laki Thuz János (Adatok a korai magyar humanizmus és reneszánsz kutatásához)	4/88
<i>Ménes András</i> : Kétszáz éve hunyt el William Herschel	8/74
<i>Orosz Ferenc</i> : Százéves a „Szép vagy, gyönyörű vagy Magyarország” Irredenta dalok családi háttérrel	10/31
<i>Pap Krisztián</i> : A Szent Koronát nem a pápa küldte. Tévedések a Szent Korona-kutatásban.....	10/11
<i>Perényi Bálint</i> : Adalékok Karl Haushofer geopolitikai eszmerendszerének kialakulásához.....	5/103
<i>Somogyi László</i> : A nagy háború elfeledett áldozatai – az első világháború alatt Magyarországon internált olasz civilek emlékezete	3/23
<i>Szegedi László</i> : Ut az axiomatikus heraldikához (1. rész)	12/12
<i>Tokaji András</i> : Az Örömdától az Imagine-ig a szabadkőművéség perspektívájában (1. rész)	1/7
– Az Örömdától az Imagine-ig a szabadkőművéség perspektívájában (2. rész)	2/14
<i>Varga M. János</i> : Kilenc magyar „politikai fogoly” sorsa a hitleri Németország „munkatáborában”	6/53

MŰHELY

„Mélyebb barázdát húzni...” – Zene a keresztyény egyházban.....	7/56
A kiválasztott – A magyar balett Nizsinszkij-hagyománya.....	11/55
A művészet közege II.	1/55
<i>Bednarik Anasztázia</i> : Egy váci egyházenész a 20. században – Kisfaludy Pikéthi Tibor (1884–1972).....	7/84
<i>Bognár Bulesu</i> : Vezérkultusz és szekularizált hitek. Vallásosság, értékválasztás és politikai preferenciák Magyarországon	9/55
<i>Bólya Anna Mária</i> : Rítus és idő A tavaszi áldozatban.....	11/56
– Utak, irányok a hazai táncéletben. Pandémia előtti elmélkedés a magyar táncművészetről	9/103
<i>Boros János</i> : Művészet és filozófia.....	1/56
<i>D. Molnár István</i> : A felsőoktatás reformjának szükségességéről – debreceni példa nyomán	4/10
<i>Dékány András György</i> : Az új magyar miseordinárium-gyűjtemény bemutatása és történeti előzményei.....	7/91
<i>Dr. Boga Bálint</i> : Időskor és esztétika. Időskor és a művészetek (Esszé vázlatos áttekintéssel, példákkal).....	10/65
<i>Dr. Keller Krisztina – Dr. Tóth-Kaszás Nikolett – Dr. Kovács László – Knausz Livia</i> : Másképp látják-e a különböző generációk egy magyar középváros élhetőségét?.....	6/78
<i>E. Bártfai László</i> : Az idő vasfoga és feneketlen gyomra. A pusztító idő fogalmi megragadásának néhány esete.....	10/43
<i>Falusi Márton</i> : Az irodalomtörténet-írás posztmodern utáni fordulata. Módszertani számvetés és kutatási program	1/62
<i>Faragó Péter</i> : A koronavírus-járvány társadalmi hatásai	3/57
<i>Farkas Attila</i> : A nemzetállam és a posztiszuverén utópia	1/83
– Test és lélek, monológ és dialógus Tóth Eszter költészetében.....	4/34
<i>Farkas Pálma</i> : Városi legendák és tények nyomában – egy szoborelemzés története	11/49
<i>Fehér Anikó</i> : Aranymíatyánk	7/74
– B. Sztójánovits Adrienne karnagy és kora.....	4/57
<i>Ferenczi Gábor</i> : Történeti névföldrajz: miről árulkodnak a Vas megyei családnevek?.....	1/91
<i>Gálhidy Péter</i> : Hol van a szobor helye?	8/55
<i>Gombos László</i> : Pierrette fátyola – egy pantomimrémdráma a századfordulón.....	11/75
<i>Hágen András</i> : Lakatos Imre életútja (1922–1974) és filozófiája.....	12/70
<i>Hollós Máté</i> : Tóth Eszter és a zene.....	4/66
<i>Jakabffy Éva</i> : „A filozófia 1900-as pillanata” Zalai Béla és William James gondolatainak tükrében (1. rész).....	6/63
– „A filozófia 1900-as pillanata” Zalai Béla és William James gondolatainak tükrében (2. rész)	7/31

– „A filozófia 1900-as pillanata” Zalai Béla és William James gondolatainak tükrében (3. rész).....	8/25
<i>Kapronczay Károly</i> : A Semmelweis-kutatás története.....	11/42
<i>Karikó Sándor</i> : A háború és a nevelés – filozófiai megközelítésben	3/33
<i>Karkusz Patrik Dániel</i> : Schopenhauer művészetfilozófiája.....	9/76
<i>Kovács Ilona</i> : Idióta történet. Nem érdekel – Vaclav Nyizsinszkij és Claude Debussy „játékai” a <i>Jeux című táncműveletében</i>	12/93
<i>Kovács Órs Levente</i> : <i>Cseresznyés kert</i> – Tóth Árpád a színház világában.....	4/49
<i>Kovács Szilárd Ferenc</i> : Műfajok exportja és importja egy a keresztény felekezeti határokat átvelő egyházzenei praxisban	7/57
Kulturálcólatok – Tóth Árpád kora és szellemi örökösei.....	4/33
<i>Ménes András</i> : Hatvan éve hunyt el Niels Bohr.....	12/67
<i>Mezei János</i> : Az egyházzene-oktatás örök kérdései, avagy énekes iskolás képzés ma Magyarországon (repertoár és módszer a Budapesti Énekes Iskolában).....	7/68
<i>Natkó Anna</i> : Emlékezet és felejtés jelentősége a magyar és román falukutatók tükrében.....	5/30
<i>Néma Judit Eszter</i> : Népmeséink az értékszociológia kontextusában: A mitopoétikus világkép kognitív nyelvészeti megalapozottsága a <i>Fehérlófiában</i>	8/47
<i>Smid Róbert</i> : Számonkérés, számadás, számbavétel – A költészet mint híradás, és a későmodernség egyéb dilemmái Tóth Eszternél.....	4/39
<i>Solymosi Tari Emőke</i> : Vigasztaló Arlequin – Lajtha László balettjei.....	11/64
<i>Szabó Balázs</i> : A Szamuráj	12/85
<i>Szabó Csaba</i> : Kihalás kora? – avagy a magyar települések sorsa területi autokorrelációs vizsgálatok tükrében.....	5/6
<i>Szécsi Gábor</i> : Az énteremtő narratívák mediatiszációja a digitális kultúrában	1/72
<i>Szilárdi Réka – Kakuzsi Szilvia – Máté-Tóth András</i> : Borderline társadalomzavar? Kísérlet a kelet-közép-európai társadalmak metaforikus értelmezésére	3/45
<i>Támbo Renátó</i> : A hálától az úttörőig. Gyermekábrázolás a Rákosi-korszakban (1. rész) ...	12/40
<i>Tóth Arnold – Kálmán Botond – Poór József</i> : A covid-19 pandémia hatásai az emberek munkavégzésére és jövedelmére négy európai országban (1. rész).....	4/16
– A covid-19 pandémia hatásai az emberek munkavégzésére és jövedelmére négy európai országban (2. rész).....	5/57
<i>Török Máté – Heinczinger Miklós</i> : „Sunt lacrimae rerum” – Van a tárgyknak könnyük. A költeményekben található szakralitás és az énekelt vers közötti kapocs a Misztrál együttesben.....	7/109
<i>Váradi Judit</i> : Zeneoktatás távhangelésben.....	9/87
<i>Vizvári Béla</i> : Adatok és szempontok a heterótól különböző szexualitás megjelenítéséről a magyar elektronikus sajtó egy részében 2021-ben	11/25
<i>Wesselényi-Garay Andor – Köllő Miklós</i> : Közeg és forma. Adalékok a kortárs erdélyi ökregeionalista építészet romániai recepciótörténetéhez	2/84
<i>Wesselényi-Garay Andor</i> : A kultúra mint DNS. Idea- és formatörekvés az elmúlt száz év magyar építészetében.....	4/72
– Most mi lesz? Kortárs magyar építészet 2010–2020	10/75
<i>Windhager Ákos</i> : Világdrámák gemmákban. A hűség ábrázolása Terényi Ede monooperáiban.....	2/71
– Magyar rondó.....	12/73
<i>Wirth Gábor</i> : Nagyatád és térsége turizmusának helyzete és fejlesztési lehetőségei.....	5/41

NAPLÓ ÉS KRITIKA

<i>Biernaczky Szilárd</i> : Magyar kultúra – magyar közösségek itthon és határokon túl. Kollégium-sorozat, 2014–2020, Lakitelek, Antológia Kiadó, 22 kötet	1/105
<i>Botos Katalin</i> : A tér és a torony.....	11/113
<i>Cseresnyés Márk</i> : Európa zárójelbe téve	9/115
<i>Holovicz Attila</i> : A <i>Természetjogállamról</i> . Kritikai megjegyzések Turgonyi Zoltán könyve kapcsán	6/96
<i>Kapronczay Károly</i> : Amit a tüntetésekről tudni kell.....	1/112
– Egy orvostudós viszontagságos élete a 20. századi Magyarországon.....	3/108
– A változások harminc éve Csehországban.....	4/122
– Lengyel hétköznapok az 1980-as évek elején. A Szolidaritás naplója.....	6/114

<i>Kovács Dávid</i> : Kordokumentum vagy/és szépirodalom Lajta Erika: <i>Kivezetés a szépirodalomból. Riportregény Szerdahelyi István irodalomtörténész életéről</i>	8/109
<i>Lányi Gusztáv</i> : Pandémonológia. Őko- és politikai pszichológiai jegyzetek.....	11/88
<i>Oláh Zsolt</i> : Amikor az élmény nagyobb volt, mint az akarat.....	10/101
– Az istenkísértő.....	12/109
<i>Paár Ádám</i> : Egy magyar parasztképviselő élete.....	5/110
– Rablók demokráciája.....	7/112
– Egy korszak közepén.....	11/110
<i>Szabó Tibor</i> : Lukácsról ma – olasz szemmel.....	3/104
<i>Szathmáry István</i> : A Pars pro toto könyvsorozat eddig megjelent köteteiről.....	6/111
<i>Szegedi László</i> : A magyar népi emlékezet és képzelet kézikönyvei.....	2/106
<i>Turgonyi Zoltán</i> : Erkölc Isten halála után. Egy konzervatív–liberális elméleti párbeszéd kezdete?.....	8/92

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

<i>AJ Naddaff</i> : A „kultúra városa”: a libanoni színész új szerepet talál magának a színházak újjáélesztőjeként.....	6/121
<i>Andrew E. Kramer</i> : A két ortodox egyház sorsa is kockán forog.....	5/123
<i>Ani Kokobobo</i> : Hogyan olvassunk Dosztojevszkijt és Tolsztojt Oroszország Ukrajna ellen vívott háborúja alatt?.....	6/124
<i>Carolyn Wilke</i> : Az üveg – egy kis tudománytörténet.....	2/120
<i>Catherine Ellis</i> : Platinajubileum Erzsébet királynő romló egészségi állapota, a királyi családdal szembeni ellenségesség és a gyarmati múlttól szóló számvetés közepette.....	9/126
<i>Colette Davidson</i> : Élénore Laloux segítségével másként látják Franciaországban a fogyatékoságot.....	3/117
<i>David Chaffetz</i> : Temesvári Oszmán: Prisoner of the Infidels: The Memoir of an Ottoman Muslim in Seventeenth-Century Europe (A hitetlenek foglya: Egy oszmán muszlim emlékiratai a 17. században, Giancarlo Casale [ford., szerk.], University of California Press, 2021. szeptember, 197 oldal).....	6/122
<i>Denis Kamenev</i> : Halott az orosz politika bohóchercege.....	8/116
<i>Douglas Murray</i> : Változó szegényfogalmunk.....	12/114
<i>Elisabetta Povoledo</i> : Oriáshegedű a velencei Canal Grandén.....	2/125
<i>Eman Abusidu</i> : Palesztinok Chilében.....	7/125
<i>Erika Page</i> : Talpraállás: sajtókészítés Boszniában.....	12/121
<i>Francis P. Sempa</i> : Atomsztyeppe.....	9/123
<i>Georgij Manajev</i> : Az 1812-es orosz–francia háború tényleges okai.....	3/119
<i>Irene Fattacciu</i> : A csokoládé útja.....	7/116
<i>Isabel Kershner</i> : A jeruzsálemi családban apáról fiúra száll a tetoválás művészete: zarándokok, papok és háborús sebesültek keresik fel műhelyüket.....	10/122
<i>Ivan Kolpakov</i> : A tegnap manipulálása.....	9/118
<i>Jeff Sebo</i> : Az emberi kivételesség.....	8/111
<i>Jekatyerina Szinyelcsikova</i> : Menerik: Hátborzongató, furcsa betegség az orosz északon.....	2/118
<i>Joachim Bessing</i> : A magányosan evők csendes boldogsága.....	3/124
<i>John Bulter</i> : Henrietta Harrison: <i>The Perils of Interpreting: The Extraordinary Lives of Two Translators between Qing China and the British Empire</i> (A tolmácsolás veszélyei: Két fordító rendkívüli élete a Csing-Kínában és a Brit Birodalomban, Princeton, 2021, 312 oldal) című könyvének recenziója.....	8/124
<i>Judith Hoare</i> : Egy nő hatszavas mantrája milliók megnyugvására szolgál.....	1/114
<i>Kate Viner</i> : Az Observer álláspontja Németországnak az ukrajnai háborúra adott válaszát illetően.....	6/127
<i>Kevin Rothrock</i> : Törvényszegők a Kremlben.....	10/117
<i>Lauren Oster</i> : Jelenkori történelem – Macskák a Fehér Házban.....	4/126
<i>Lina Tran</i> : Abby Seiff: <i>Troubling the Water: A Dying Lake and a Vanishing World</i>	

in Cambodia (Megzavart víz: Egy kiszáradó tó és egy letűnő világ Kambodzsában, Potomac Books, 2022, 162 oldal) című könyvének recenziója.....	10/115
<i>Martin Helg</i> : „Havasországnak” nevezték, és a svájci nők után futkostak	7/121
<i>Matti Friedman</i> : A Timna-dilemma	3/110
<i>Michael Furger</i> : A „gyengék generációja” lesz a mai gyerekekből	1/117
– A svájci pszichológus-professzorasszony szerint „az optimizmus tanulható” – és azt is elárulja, hogyan.....	10/104
<i>Michael McGonigle</i> : Ronald Reagan nélkül nem létezne Vologymir Zelenszkij.....	9/125
<i>Molly Young</i> : Mindennek a hátterében az undor áll.....	5/114
<i>Patrick Imhasly</i> : A tanáron nem múlik	4/124
<i>Patrick Kingsley</i> : Föld alatti harmónia.....	12/123
<i>Pauline Krätzig</i> : Nem. Fogok. Gyereket. Szülni. Pont.....	11/119
<i>Peter Grier – Henry Gass – Harry Bruinius</i> : A történelem nyers vázlata: mit jelenthet számunkra a Roe kontra Wade törvény visszavonása.....	11/116
<i>Peter Rose</i> : Az Australian Book Review interjúja Mary Beard ókortörténéssel	6/119
<i>Philipp Goff</i> : Vallás hit nélkül.....	12/116
<i>Philip Marcelo</i> : Massachusettsben az amerikai óslakosok tiszteletet követelnek a helyi múzeumtól.....	10/121
<i>Rebecca Panovka</i> : Embernek lenni sötét időkben	2/109
<i>Regis Defurnaux</i> : Úton Mongólia nomád rénszarvaspásztoraival	2/127
<i>Robbie Meredith</i> : Helyzetjelentés az észak-írországi iskolákból: tovább csökken a férfi tanárok aránya.....	10/114
<i>Ruchi Kumar</i> : A nők tartsák vissza. Indiában közegészségügyi válsághelyzetet okoz az illemhelyek hiánya	12/119
<i>Ruth Davidson</i> : A Skót Nemzeti Párt vitatott terve a „jólléten” akarja lemérni Skócia sikerességét.....	2/116
<i>Ryan Lenora Brown</i> : Desmond Tutu: az apartheid-ellenes küzdelem szókimondó élharcosa.....	5/126
<i>Sarah Hellewell</i> : Sorvad az agyunk a covid után?.....	8/122
<i>Scott Peterson</i> : Az ukrán ortodox egyház szerint az evangéliumot kell követni, nem Putyint.....	8/120
<i>Stephanie Hare</i> : A mesterséges intelligencia térnyerésével sokat nyerhet Nagy-Britannia – de csak ha jól csinálják!	6/118
<i>Thomas Sevcik</i> : Túl sok a diplomás	10/111
<i>Zanny Minton Beddoes</i> : Az asztal örömei.....	3/121
– A nigériai megagyülekezetek olyan jólétben élnek, mint amelyről prédikálnak	3/126
– Testbeszéd a pandémia utáni munkahelyeken	7/127
– Áldozat, nem vírusrodozó. A járvány rontott a kínai hajléktalanok helyzetén	8/127
– „Pincér, az ujjá beleér a levesembe.” – „Nem baj, már nem forró.”	10/107
– Elpazarolt elmék	11/121
– A kormányok figyelmen kívül hagyják a világjárvány oktatásra gyakorolt katasztrofális hatását. Az elhanyagolt diákok egy életen át megsínylik.....	12/113
A Magyar Nemzeti Bank a fenntarthatóságért. Idén is díjakkal ismeri el a jegybank a zöld tudományos eredményeket.....	10/126
A hazai bankrendszer digitalizációs szintje.....	11/126
Fenntartható gazdasági növekedés. Tudástöke a versenyképesség forrása.....	12/126
A Valóság 2021. évi (LXIV. évfolyam) számainak tartalomjegyzéke	1/123

KÉPEK

F. Farkas Tamás grafikái	1, 3, 5, 7, 9, 11
Károlyi András grafikái	2, 4, 6, 8, 10, 12

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Kucsera Tamás Gergely: Gróf Klebelsberg Kuno emlékezetéről – Tökéczi László halálának ötödik évfordulóján .....</i>	1
--	---

SZÁZADOK

<i>Szegedi László: Út az axiomatikus heraldikához (2. rész).....</i>	6
<i>Bea Csaba: Görgei emlékezete a dualizmus korának váci sajtójában .....</i>	31

MŰHELY

<i>Támba Renátó: Gyermekábrázolás a Rákosi-korszakban (2. rész) .....</i>	52
<i>Kakuk Gabriella: A menekültügyi őrizet a bevezetését követő időszak tapasztalatai tükrében.....</i>	70
<i>Néma Judit-Eszter: Olvasásszociológiai paradigmaváltás Erdélyben – A kulturális szegmentáció és a modern osztályfejlődés aspektusai Pierre Bourdieu homológiaelmélete mentén.....</i>	82
<i>Ménes András: Kétszáz éve született Louis Pasteur .....</i>	91

<i>Az utolsó garabonciások – Műhelytalálkozó az 1960–2010 közötti időszak jellegzetes alternatív alakjairól.....</i>	95
<i>Csörsz Rumen István: Nagy utak vőlegénye – Kobzos Kiss Tamás életművének sarokpontjai .....</i>	96
<i>Bódi Tamás: Szentegyházi dicsérek – Kobzos Kiss Tamás, a református énekmondó .....</i>	111

NAPLÓ ÉS KRITIKA

<i>Paár Ádám: Gallok Pannóniában .....</i>	115
--	-----

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

<i>Sacha Batthyany: Az orvos, aki megmentette Hitler hangját (117) Zanny Minton Beddoes: A munkahelyi sokszínűséget célzó programok gyakran kudarcot vallanak, vagy visszafelé sülnek el (120)</i>	
--	--

<i>Merre tart a klímaváltozás? Az MNB elkészítette klímaváltozással kapcsolatos pénzügyi jelentését .....</i>	122
---	-----

<i>A Valóság 2022. évi (LXV. évfolyam) számainak tartalomjegyzéke.....</i>	124
--	-----

KÉPEK

<i>F. Farkas Tamás grafikái (51, 81, 91)</i>	
--	--

Cikkpályázati felhívás doktoranduszok számára

A fiatal kutatók jelentik a jövő ígérését a tudományban és a tudománykommunikációt frissítő munkában. A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat (TIT) és a Doktoranduszok Országos Szövetsége (DOSZ) ezért ismeretterjesztő cikkpályázatot hirdet a doktori tanulmányaikat határainkon belül, valamint külföldön jelenleg folytató, tudományos fokozattal még nem rendelkező fiatal kutatóknak. A pályázat tematikus: a kiírók olyan pályamunkákat várnak, amelyek teljes terjedelmükben vagy egy jelentős részükben a *körforgásos gazdaságkódás, a hulladékhasznosítás, tágabb értelemben pedig a fenntarthatóság* témakörével foglalkoznak. A pályázat célja, hogy a doktoranduszok elsősorban saját kutatásaikat, illetve azok tudományos háttérét és összefüggéseit közérthető módon közkinccsé tegyék.

A pályázatot három kategóriában lehet benyújtani:

- 1.) *Élet és Tudomány* kategória: a pályázók ebben a kategóriában a széles nagyközönség számára írott, figyelemfelkeltő, az Élet és Tudomány stílusában készülő népszerűsítő cikkel pályázhatnak. A cikk terjedelme: 10-12 ezer n (szóközökkel). Ehhez 4-6 színes kép vagy ábra, grafikon, illusztráció is csatolandó.
- 2.) *Természet Világa* kategória: a pályázók ebben a kategóriában a természettudományok és a műszaki tudományok iránt érdeklődő olvasók számára írott, figyelemfelkeltő, a Természet Világa stílusában készülő ismeretterjesztő közleménnyel pályázhatnak. A cikk terjedelme: 15-18 ezer n (szóközökkel), amihez 5-7 színes illusztráció vagy magyarázó ábra is csatolandó.
- 3.) *Valóság* kategória: a pályázók ebben a kategóriában a társadalomtudományokhoz kapcsolódó, figyelemfelkeltő, a Valóság stílusában készülő cikkel pályázhatnak. A cikk terjedelme: 20-40 ezer n (szóközökkel).

Pályázni csak eredeti, máshol még nem közölt, illetve máshova közlésre be nem küldött, egyszerűs cikkel lehet.

A pályaművek elkészítésének segítése érdekében a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat online pályázati felkészítő tájékoztatót tart *2022. november 28-án 15 órától*, a Magyar Tudomány Ünnepe rendezvénysorozat keretében, amelyre jelentkezni a titlap@tinet.hu e-mail-címen lehet (a tárgymezőben kérjük feltüntetni: *TIT-DOSZ pályázati tájékoztató*).

A pályaműveket a www.termvil.hu oldalon található pályázati felületre kell feltölteni. A pályázat feltétele az ott található Pályázói adatlap hiánytalan kitöltése.

A pályázatok beérkezési határideje: *2023. január 15.*

A pályaműveket a három lap szerkesztősége, a TIT, valamint a DOSZ által felkért zsűri bírálja el.

Mindhárom kategória pályadíjai – első díj: 100.000 Ft, második díj: 75.000 Ft, harmadik díj: 50.000 Ft.

A zsűri mindhárom kategóriában *körforgásos gazdaság különdíj* odaítéléséről is dönt, a különdíjasok értékes vásárlási utalványban részesülnek.

A díjazottak számáról a zsűri dönt.

A cikkpályázatot a *Magyar Nemzeti Bank* és a *Pallas Athéné Domus Meriti Alapítvány* támogatja. A KEHOP-3.1.5-21-2021-00003. sz. projektet támogatta Magyarország Kormánya és az Európai Unió.

A szerkesztőségek a díjazott és a díjazásban nem részesült, de közlésre alkalmas cikkeket – a szerzőikkel egyeztetett szerkesztés után – ellenszolgáltatás nélkül megjelentetik. A pályázat beküldői a pályázaton való részvétellel egyben hozzájárulnak cikkük online közzétételéhez is a lapok internetes változatában.

A 2020. évi és az azelőtti lapszámaink kedvezményesen, 250 forintos áron vásárolhatók meg a szerkesztőségben.

Ára: 2000 Ft • Előfizetéssel: 1650 Ft

